

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

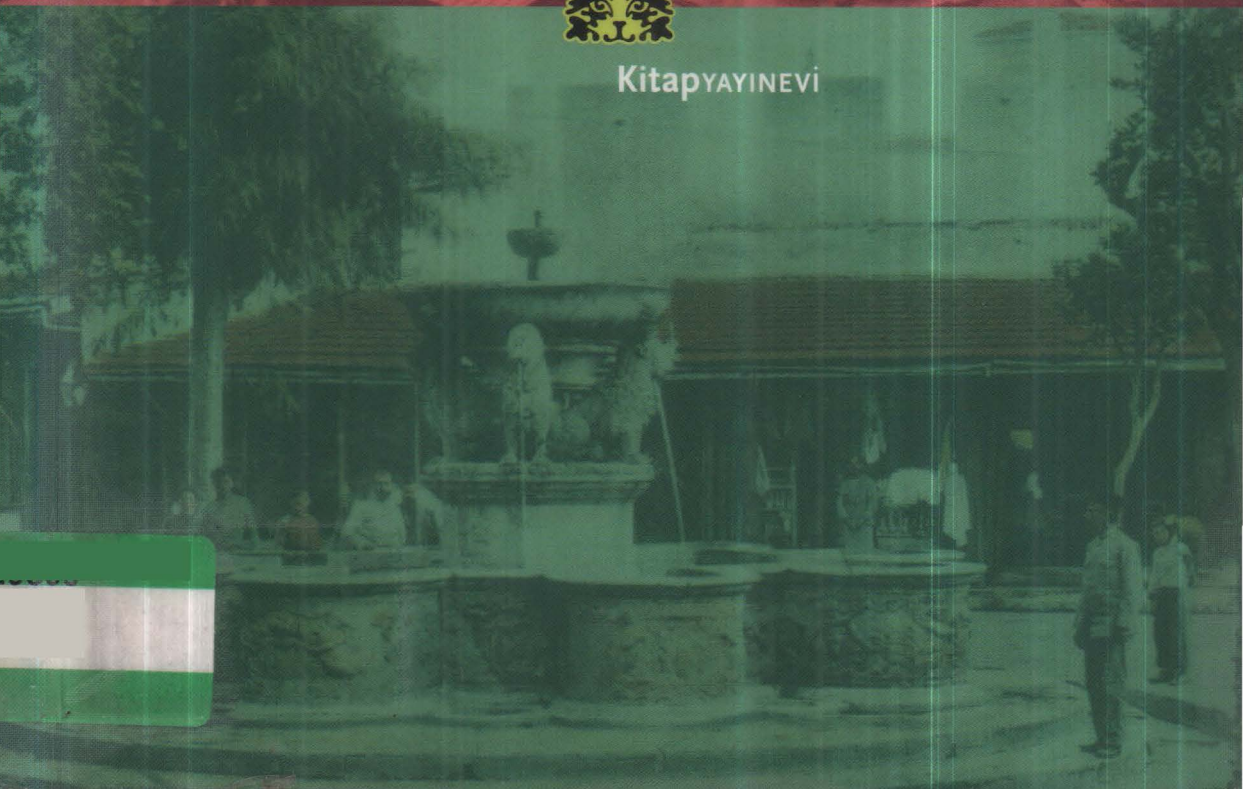
Rüştü Çelik

Kandiye Olayları

Girit'in Osmanlı Devletinden Kopuşu

KitapYAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 256
AKADEMİK DÜNYA DİZİSİ – 14

KANDİYE OLAYLARI, GİRİT'İN OSMANLI DEVLETİNDEN KOPUŞU / RÜŞTÜ ÇELİK

© 2012, RÜŞTÜ ÇELİK
© 2012, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

YAYINA HAZIRLAYAN
BÜLEND TUNA

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ŞUBAT 2012, İSTANBUL
ISBN 978-605-105-083-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Kandiye Olayları

Girit'in Osmanlı Devletinden Kopuşu

RÜŞTÜ ÇELİK

KitapyAYINEVi

Oğluma ve Kızıma

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

KISALTMALAR 8

TABLolar 10

EKLER 10

Giriş 11

I. 1898 KANDİYE OLAYLARINA KADAR GİRİT 13

KANDİYE OLAYLARININ ÖNCESİ 4

1898'e KADAR ADANIN DEMOGRAFİK YAPISI 23

AVRUPA DEVLETLERİNİN GİRİT SORUNUNA YAKLAŞIMI 27

II. KANDİYE OLAYLARI VE SONRASI 31

OLAYLARIN NEDENLERİ 31

YAKIN TARİHLİ BİR ÖRNEK: HANYA OLAYLARI 33

KANDİYE OLAYLARININ BAŞLAMASI VE GELİŞMESİ 34

KANDİYE OLAYLARININ BASTIRILMASI VE İDAMLAR 39

OSMANLI ASKERLERİNİN ADADAN ÇIKARTILMASI 42

KANDİYE OLAYLARI KARŞISINDA BÜYÜK DEVLETLERİN TUTUMU 45

III. KANDİYE OLAYLARI SONRASINDAKİ KİTLESEL GÖÇ 52

GÖÇÜN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ 52

OSMANLI DEVLETİNİN VE BÜYÜK DEVLETLERİN GÖÇLER KARŞISINDAKİ TUTUMLARI 54

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE GÖÇ OLGUSU 56

1898 GİRİT GÖÇLERİYLE İLGİLİ BABİÂLİ'NİN ÇALIŞMALARI 58

SONUÇ 76

KAYNAKÇA 78

EKLER 81

DİZİN 89

Bu kitap bir tez çalışmasından yola çıkılarak oluşturulmuştur. 2009 yılında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yaptığımız, “1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit’ten Mersin Sancağı’na Göçler (1898-1907)” adlı tez çalışmamız sırasında olaylar ve sonrasındaki kitlesel göç hareketi hakkında birçok arşiv belgesi ve veri toplanmış; ancak hem bir tez çalışmasının sınırları; hem de temel konumuzun 1898 ile 1907 yılları arasında özellikle Girit’ten Mersin sancağına yapılan göçler olması nedeniyle bunlar kullanılmamıştı. İlk fırsatta gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada ise bu belgeler kullanılmış ve tezde var olan ilgili bölümler geliştirilmiştir.

Birçok kişinin yardımı ve desteğiyle oluşan ve şüphesiz ki, bütün hataları şahsıma ait olan bu çalışmanın, temel konusu olan Kandiye olaylarından, beni haberdar eden, elindeki arşiv belgelerini paylaşan değerli hocam Prof. Dr. A. Nükhet Adıyeke’ye en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Öğrencisi olma onuruna sahip olduğum değerli hocama kaynak temini konusunda yardımları için de teşekkür ederim. Metni yazım ve dilbilgisi açısından inceleyen Okutman Erdiñ Kaplan’a ve akademik öğrenimim boyunca kendilerinden çok şey öğrendiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Fevzi Demir, Prof. Dr. Şerife Yorulmaz ve Doç. Dr. Mustafa Daş’a da ayrıca teşekkür ediyorum.

Çalışmanın hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu ve Mersin Üniversitesi Kütüphanelerinin çalışanlarına da şükran borçluyum.

Son olarak gerek tezimi hazırladığım sırada; gerekse bu çalışmanın gerçekleştirilme sürecinde bu faaliyetlerimden en fazla etkilenen ve bana yardımlarını esirgemeyen eşim Leyla Çelik’e sonsuz teşekkürlerimi sunar-ken bu çalışmayı bana yaşama enerjisi veren oğlum Fethi Göktuğ ve kızım Refika Güz’e ithaf ediyorum.

Mersin, 2011

Rüştü Çelik

KISALTMALAR

agb.	Adı geçen bildiri
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	Sadaret Evrakı Mektubi Kalemî
B.E.O.	Babîâli Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH. MKT	Dahiliye Mektubi Kalemî
DS	Devlet Salnamesi
GVS	Girit Vilayet Salnamesi
Haz.	Hazırlayan, yayına hazırlayan
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi
İ.AS.	İradeler Askeri
İ.Hus	İradeler Hususi
İ.MTZ.GR.	Girit İradeleri Kataloğu
M.	Miladi
Md.	Madde
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
R.	Rumi
s.	Sayfa
SDAO.	Salname-i Devlet-i Âli Osman
S.K.T.	Sarı Kitap Tercümesi
ss.	Sayfadan sayfaya
TİSAV	Tarih ve İslam Araştırma Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı

Yay.	Yayınevi / Yayıncılık / Yayınları
Y.A.Res.	Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.A.Hus.	Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.E.E.	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.KP	Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.KOM	Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.TKM	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Z.n.	Zarf no

TABLÖLÄR

Tablo 1: 1868 Fermanı İle adada Oluşan İdari Yapı.

Tablo 2: 1876 GVS'ne Göre Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı.

Tablo 3: 1877-78'de Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı.

Tablo 4: 1876-1911 Yılları Arasında adadaki Müslüman ve Rum Nüfus Oranlarının Farklılaşması.

Tablo 5: Rıza Paşa'nın Projesi Uyarınca İlk Göçmen Sevkıyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları.

Tablo 6: İkinci Göçmen Sevkıyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları.

EKLER

EK 1: Olaylarda Hayatını Kaybeden Hristiyan Ahalinin Listesi.

EK 2: Olaylarda Hayatını Kaybeden İngiliz Askerlerinin Listesi.

EK 3: Fotoğraflar.

Fotoğraf 1: Olayların Başladığı Liman Kapısı 1898.

Fotoğraf 2: Kandiye Olayları Sırasında Baskın Yapılarak Ateşe Verilen İngiliz Karargâhı.

Fotoğraf 3: Kandiye Limanı.

Fotoğraf 4: Kandiye Olayları Sonrasında Vezir Çarşısı Caddesi.

GİRİŞ

Kıbrıs adasından sonra Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Girit, sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle tarihin eski devirlerinden beri önemini korumuştur. Tarih boyunca Akdeniz'e hâkim olmak isteyen toplumların göz diktiği ve zamanla birçok devlet tarafından ele geçirilen ada Osmanlı egemenliğine en son giren coğrafyalardan biridir. Ancak bu egemenlik ilişkisi kısa bir süre dışında her zaman sorunlu olmuştur. Girit, isyana elverişli coğrafi yapısı ve halkının tarihi karakteristik özellikleriyle Osmanlı devletinin başını zaman zaman çok ağrıtaçak; hatta dış politikasını belirleyen temel unsurlardan biri haline gelecek bir egemenlik ilişkisine neden olacaktır.

Çalışmamızda ele alacağımız konu, temelde literatürde "Girit Sorunu" olarak nitelendirilen bu sorunlu egemenlik ilişkisinin nedenleri, sonucu ve yol açtığı başka süreçler değildir. Burada ele alacağımız temel konu özellikle arşiv belgeleri ışığında, 6-7 Eylül 1898'de Kandiye merkezli olarak ortaya çıkan ve bundan sonra "Kandiye Olayları" olarak isimlendireceğimiz olaylar bütünü ve bunların sonuçlarıdır.

Adanın Yunanistan'a ilhakı sürecinde muhtariyetin ilanı (1897), Müslüman ahalinin yıllardır devam eden baskı ve saldırılara karşı topyekûn geçirdiği bir bunalımın sonucu olarak meydana gelen 1898 Kandiye olayları, büyük devletlerin bu olaylar sonucunda artan baskısıyla Osmanlı asker ve memurlarının Girit'ten çıkartılması ve adadaki egemenliğinin giderek sembolik bir hal alması; Yunan kralının oğlu Prens Georgios'un vali olarak atanması (1899), Girit Meclisinin Yunanistan'a ilhak kararını ilan etmesi (1908) gibi birçok gelişmeden sonra 1913 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı devleti, Girit üzerindeki haklarından vazgeçtiğini bildirmiş ve aynı yıl Yunan kralı, Girit'in Yunanistan'a bağlandığını tüm dünyaya ilan etmiştir.

Bu çalışmamızda öncelikle, Kandiye olayları öncesi adadaki durum değerlendirilecektir. Kandiye olayları ve bu olaylar sonrasında Müslüman göçünün giderek artması bir sürecin ve bu süreç sırasında adada oluşan siyasi ve sosyal durumun sonucudur. Bu nedenle olaylar ve sonrasındaki kitlesel göç hakkındaki incelemelere geçmeden önce, Birinci Bölümde özellikle Girit ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde ise adanın Osmanlı devletinden fiilen kopmasına ve göçlerin hızlanmasına neden olan Kandiye olaylarına değinilecektir. Bu bölümde literatürde hakkında çok fazla inceleme bulunmayan bu olayların nedenleri, gelişimi, olayları bastırmak için alınan önlemler ve olaylar karşısında Avrupa devletlerinin gösterdiği tutum incelenecektir.

Bu inceleme yapılırken özellikle olaylara ilişkin farklı bakış açılarını yansıtmak amacıyla üç önemli kaynak kullanılmıştır. Bunlardan ilki olaylar hakkındaki Osmanlı arşiv belgeleridir. Bu bağlamda Osmanlı arşivindeki Hariciye Siyasi Tasnifi ve Girit İradeleri Kataloğu'ndaki belgeler kullanılmıştır. İkinci kaynağımız "Sarı Kitap Tercümesi" adı altında Osmanlıcaya aktarılan ve "Girit Sorunu" ile ilgili 1898 Ocak-Ekim dönemine ait Fransız Dışişleri Bakanlığı yazışmalarını içeren "Sarı Kitap"tır. Yıldız Esas Evrakı 16 ve 114 no'lu zarfların içinde yer alan bu kaynak sıklıkla kullanılmıştır. Son kaynağımız ise Kandiye olayları ile ilgili olarak literatürde tespit ettiğimiz tek yayın olan ve İngiliz askeri arşivlerine dayanarak olayları aktaran Ron Phillips'in, 2001 yılında Kandiye'de yapılan bir kongrede sunduğu "Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898)" adlı bildirisi.

Son bölümde ise Kandiye olaylarının en önemli sonucu olan; adadan Osmanlı askerlerinin çekilmesiyle birlikte güvenlikleri iyice tehlikeye düşen Müslüman ahalinin adadan kitlesel olarak göçmeleri ve bu göçler karşısında özellikle Osmanlı devletinin takındığı tutumla birlikte göçmenlerin çeşitli bölgelere sevk ve iskânları için yaptığı düzenlemelere değinilecektir. Kandiye olayları sonucunda gerçekleşen bu göçlerin mahiyetinin anlaşılması, Osmanlı devletinin nasıl büyük sorunlarla uğraşmak zorunda kaldığını ve özellikle olayların devlet açısından önemini değerlendirmemiz açısından yararlı olacaktır.

Girit'ten göçler denilince hem gündelik yaşamda, hem de akademik alanda akla mübadele gelmektedir. Oysa mübadele öncesinde, 1898 yılında gerçekleşmiş ve yaklaşık 40.000 kişilik bir göçmen kitlesinin katıldığı bir göç hareketi de yaşanmıştır. Üstelik kendilerine "Eski Giritli" diyen bu göçmenlerin sayısı mübadele ile Türkiye'ye gelen ve kendilerine "Yeni Giritli" denilen gruptan fazladır. Sonuç olarak, Kandiye olaylarını farklı bakış açıları ve bütün yönleriyle ele aldığımız bu çalışmayla döneme ve bölgeye ilişkin akademik alanda bir boşluğu doldurduğumuzu düşünüyoruz.

1898 KANDİYE OLAYLARINA KADAR GİRİT

Batı kaynaklarında Krete, Creta, Crite olarak geçen Ada, Araplarca Akritiş ya da Ikritiş olarak isimlendirilmiştir. Avrupalılar, Arapların Hendek ismiyle inşa ettikleri kalenin ismini tahrif ederek Kandiyе (Candia) olarak telaffuz ettiklerinden, Venedikler bu beldenin ismini bütün adaya vererek Kandiyе Adası (L'il de Candie) demişlerdir.¹

Yüzölçümü yaklaşık² 8.618 km² olan adanın batıdan doğuya uzunluğu yaklaşık 260 km. ve genişliği ise 50 km. kadardır. Bu genişlik yer yer 15-16 km.ye kadar düşer.³ Adanın genel olarak ortalama mesafeleri Çanakkale'den 300, Pire'den 150, Kıbrıs'tan 300, İskenderiye'den 230 mil kadardır. Ada ile Afrika'nın kuzeyi (Bingazi) arasındaki mesafe 180 mil kadardır. Bu nedenle adanın Asya ve Avrupa ile olduğu kadar Afrika ile de yakından irtibatı bulunmaktadır.

Üç kıta arasında bulunan Girit, Karadeniz, Marmara ve Ege'den güneye Akdeniz'e ve okyanuslara geçen, buralardan kuzeye giden deniz ticaret ve irtibat yollarına hâkimdir. Ada, Ege Denizi ile Akdeniz'in kesiştiği noktada kilit niteliğiyle Anadolu'nun batı ve güneybatı sahillerine ve Afrika'nın kuzey sahiline bağlıdır.

Tipik Akdeniz ikliminin özelliklerini taşıyan adanın iklimi, Ege sahillerinin iklimiyle benzerlik gösterir. Adayı her taraftan dik sahiller çevirmektedir. Bilhassa güney sahilleri çıkıntılardan mahrum ve limansızdır. Buna karşılık kuzey sahilleri ise kuvvetli girinti ve çıkıntılara sahiptir.⁴ Zaten en önemli şehirleri de kuzeyde bulunan Kandiyе, Hanya ve Resmo'dur. Arazi dağlıktır. Birbirinden çöküntülerle ayrılan dağ kütleleri adayı boydan boya geçer. Ada bu durumuyla isyan halinde bulunan asilerin uzun bir gerilla savaşı yapmalarına elverişlidir.⁵

KANDİYE OLAYLARININ ÖNCESİ

Yukarıda bahsedilen stratejik konumu nedeniyle, tarihin eski devirlerinden beri Girit önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Ada, Osmanlı yöne-

timi öncesindeki dönemde son olarak Venedik egemenliğindedir. Venedikliler adaya hâkim oldukları 13. yüzyıldan itibaren Girit'te sıkı bir kontrol oluşturmuşlar; anavatanlarından adaya önemli sayıda insan göç ettirmişlerdir.

14. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu Türk beylikleri tarafından adaya yağma amaçlı akınlar yapılmaya başlanmıştır. Osmanlıların önce Mentеше ve Aydın beyliklerini sonra da özellikle Ege adaları ve Kıbrıs'ı almalarıyla 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Doğu Akdeniz'de bir iki önemli nokta dışında Osmanlı hâkimiyeti tam anlamıyla gerçekleşmiştir.

Ada, Fatih Sultan Mehmed zamanında, Venedik savaşları sırasında (1463-1479) birçok defa akınlara uğramış, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Barbaros Hayrettin Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı donanması tarafından epeyce hırpalanmış, 1567 yılına gelindiğinde Suda Kalesi'ne akınlar yapılmış, Resmo bölgesi bombalanmıştır. Fakat Osmanlı'nın yapmış olduğu bu saldırılarda adayı almaya o dönem için çok büyük bir önem vermedikleri görülmektedir.

17. yüzyıla gelindiğinde Rumeli, Adalar Denizi ve Suriye'ye doğru genişlemiş olan Osmanlı devleti için ticari önemini kaybetmiş olan Girit, stratejik olarak önem kazandı.⁶ Başkenti İstanbul olan Osmanlı devleti için İçer ve Akdeniz'in kontrolü ne derece önemliyse, Girit'e sahip olma ve imparatorluğa karşı girişilecek muhtemel bir saldırıyı bu noktada durdurma da aynı derecede önem kazanıyordu.⁷

1645 yılında bir bahane ile başlayan Osmanlı'nın Girit üzerine saldırısı ve adayı kuşatması, ancak IV. Mehmed döneminde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Girit Serdarı olmasından sonra, onun kumandasındaki iki buçuk yıllık bir mücadele sonucu başarıya ulaşmıştır. Böylece toplam yirmi beş yıl süren kuşatma 1669'da imzalanan 18 maddelik bir teslim antlaşmasıyla sona ermiş ve Girit Osmanlı yönetimi altına alınmıştır.

Osmanlı Yönetiminde Girit Adası'nın 1821 Olaylarına⁸ Kadarki Durumu

Girit Adası, Osmanlı devleti tarafından fethedildiği andan itibaren özel, ayrıcalıklı bir yapı içinde oldu. Bu ayrıcalıklı yapının temelinde devletin diğer vilayetlerinde toplanan ispençe, tapu, otlak, kışlak vb. divanı ve örfi vergilerin adadan alınmaması ilk sırada yer alır. Ayrıca Ada, 1839'da ilan

edilen Tanzimat sürecinin de dışında bırakılmış ve ardından tüm devlet genelinde yapılan temettuat sayımları, Girit Adası'nda temettuat vergisi alınmaması nedeniyle yapılmamıştır. Bunun yanı sıra özellikle 19. yüzyılda Osmanlı yönetimi adada, buraya özgü art arda önemli reformsal düzenlemeler gerçekleştirmiştir.⁹ Ancak bütün bu süreç içinde "Girit Adası halkı, tarihi karakteristik özelliklerinden olan isyan halinden hiç geri durmamıştır."¹⁰

Girit, Osmanlı topraklarına hemen hemen en son katılan ve Osmanlı egemenliğinin en gevşek gerçekleştiği coğrafyadır. Fetihden hemen sonra devletin denge politikası nedeniyle yaptığı teşviklerle birlikte adada önemli miktarda kitlesel ihtidalar yaşanmıştır. Belki de bu dönüşüm neticesinde Osmanlı'nın gevşek egemenlik örgüsü kendini hem adanın Osmanlı yönetiminin oluşturulan idari dokusunda, hem de toplumsal yapıda gösterir. Adadaki Müslüman unsur ile yerli Rum-Ortodoks unsur o kadar karışmıştır ki, Müslümanların kullandıkları isimler Rumca isimlerle birleşmiştir.¹¹ Osmanlı devletinin başka coğrafyalarında Müslümanlarla Rumların komşuca yaşama biçimi, Girit'te gerçek anlamda birlikte yaşama örneği oluşturur. Adada resmi dil ve eğitim dili Türkçe olmasına rağmen günlük, halk arasında konuşulan dil Rumcadır. Üstelik sadece Rumlar değil, Müslümanlar da hem Rumlar ile ilişkilerinde hem de kendi aralarında bu dili kullanmışlardır.¹²

Osmanlı yönetimi döneminde Girit, bir vilayet şeklinde idare olunmuştur. Bu sırada Ada, Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç bölgeye¹³ ayrılmıştır. Önceleri merkezi Kandiye iken 1850'de Hanya hükümet merkezi haline getirilmiştir. Vilayet beş sancağa ayrılmıştır. 17 Kaza, 50 Nahiye ve 1108 köyden oluşmaktadır.¹⁴ 1868'de çıkarılan bir ferman ile yeni bir idari yapılanmaya gidilmiştir:

Tablo 1: 1868 Fermanı İle Adada Oluşan İdari Yapı

Sancaklar	Kazalar	Köy Sayısı
Hanya	Kidonya	69
	Kisamu	165
	Selino	48
	Toplam Köy Sayısı	282
Kandiye	Pedya	85
	Menüfaç ve Rizo	114

	Maloviz	60
	Kenuryo ve Piryotiçe	75
	Toplam Köy Sayısı	334
Resmo	Resmo (Merkez)	87
	Milopotamu	100
	Amari	45
	Toplam Köy Sayısı	232
Laşid	Mirebela (Merkez)	35
	Yerapetre	16
	Sitia	62
	Uyanu	16
	Toplam Köy Sayısı	129
İskafiye	Apokorona (Merkez)	61
	İskafiye	24
	Ayvasil	42
	Toplam Köy Sayısı	127
Girit Toplam Köy Sayısı		1.104

Kaynak: A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 45.

Adada Osmanlı egemenliği kurulduktan sonra bir süre durgunluk devresi yaşanmış; herhangi bir olay patlak vermemiştir. Ancak daha sonraki dönemde Rusya'nın tahriki, Fransız devriminin yarattığı milliyetçilik ve özgürlük duyguları, Osmanlı yönetiminin günden güne bozulması ve zayıflaması, Filiki Eterya Cemiyeti'nin çalışmaları, "1821 Olayları"nın etkilerini Ege adaları gibi Girit'e de taşımıştır.¹⁵

Osmanlı Egemenliğine Karşı İlk Milliyetçi İsyanlar: 1821 Olaylarından 1895-96 İsyanlarına

1821 Olayları ile birlikte adada da çeşitli isyanlar çıkmaya başlamıştır. Bu isyanlar Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yardımıyla bastırılmıştır. 3 Şubat 1830'a gelindiğinde ise Londra Protokolü ile Yunanistan'ın sınırları çizilirken büyük devletler Babıâli'yi adaya bazı ayrıcalıklar verilmesi konusunda ıktı etmişlerdir. Kısa zaman sonra yeni ayaklanmalar ortaya çıkınca, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya adanın yönetimi tamamen bırakılmıştır. Fakat gerek adada Yunanistan'ın etkisiyle oluşan milliyetçilik akımları ile ayaklanmaların ek-sik olmaması ve gerekse adanın masrafları gelirlerinden fazla olduğu için

ekonomik açıdan yarar sağlamaması nedeniyle Ada 1840'ta tekrar Osmanlı yönetimine devredilmiştir.¹⁶ Bu tarihten 1856 yılına kadar sık sık isyanlar görüldüyse de bunlar kolaylıkla bastırılmıştır. 1856'da Islahat Fermanı'nın yayımlanmasından sonra 1858'de meydana gelen olaylar neticesinde Girit nahiyelerinden bazı itibarlı kişiler toplanarak valiye ilettikleri dilekçelerle huzur ve asayişin sağlanması için yapılacak düzenlemeler konusunda bir dizi öneriler sunmuşlardır. Bunun üzerine Babıâli'ce 26 Mayıs 1858'de bir takım reformlar ilan edilmiştir. Ancak bu reformlar da yeterli olmamış; 1866'da yeniden bir isyan çıkmıştır.

1866 isyanının en belirgin özellikleri hem Osmanlı donanmasının kusurlarını ortaya çıkarması hem de bundan daha önemli olarak "Avrupa kamuoyu ve hükümetlerinin tepkisi ve bu hükümetlerin olaylara fiili olarak müdahalesidir."¹⁷ İsyân sırasında, adada büyük bir katliam yaşanacağı söylentisi Rumların bir kısmının iç bölgelerden sahile ve sonra da Avrupa devletlerinin gemileriyle Yunanistan'a kaçmalarına sebep olmuş, Avrupa kamuoyu etki altına alınmış, böylelikle devletin bir iç meselesi uluslararası bir sorun niteliği kazanmıştır.

1866 isyanı kuvvet kullanılarak bastırılmıştır. Bundan sonra bir komisyon ile birlikte adaya gelen Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa, idari, mali ve siyasi açıdan yeni düzenlemeler ve haklar getiren bir Girit Vilayet Nizamnamesi hazırlamıştır. Bu nizamname ile ilgili olarak çıkarılan 10 Ocak 1868 tarihli fermanla, vilayet yönetim kadrolarında Rumlara da görev alma hakkını tanınması, aşar vergisinin 1868 Mart ayından itibaren iki seneliğinin tamamen affedilmesi, her kazadan iki üye seçimiyle yılda bir kez toplanacak bir meclis-i umumi oluşturulması gibi düzenlemeler bulunmaktadır.¹⁸ Bu düzenlemeler hazırlanırken Ada halkının daha fazla zarar görmesini önlemek amacıyla genel af ilan edilmiştir.

Osmanlı devletinin 1877-78 Rus Savaşından yenik çıkmış olması Giritli Rumların isyan ve Yunanistan'a katılma isteklerinin tekrar ön plana çıkmasına neden olmuş, ancak bu durum bölgede dengelerin değişmesini istemeyen İngiltere tarafından bir isyan çıkmadan engellenmiştir. Bu durum üzerine, Babıâli çeşitli konularda Rumların artan şikâyetlerinin önünü almak amacıyla adada gerekli inceleme ve düzenlemeyi yapmak üzere Gazi

Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında bir komisyonu adaya göndermiştir. Bu komisyonun çalışmaları sonucu Hanya yakınlarındaki Halepa adı verilen yerde 25 Ekim 1878 tarihinde Rumların temsilcileri ile Babîâlî'nin komisyonu arasında Halepa Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Girit valisinin beş yıl için büyük devletlerin onayıyla tayin edilen Osmanlı tebaası bir Hristiyan olması, genel meclisteki üye sayısının ve yönetimin diğer kademelerindeki memurların sayısının ekseriyetle Hristiyan olması, Rumcanın da resmi dil olması gibi esaslar belirlenmiştir.¹⁹ Sözleşme gereği ilk iş olarak önce kısa bir süre Aleksandr Karateodari Paşa daha sonrada Fotiyadi Paşa beş yıl için Girit valiliğine tayin edilmiştir.²⁰

Bu dönemde gerek Rum tarafında; gerekse adanın Müslüman ahalisi içinde farklı görüşlere sahip partiler teşekkül etmiş; Halepa Sözleşmesi ile oluşan görece sakin ortam ancak kısa bir süre sürmüştür.

Müslüman ahali tasarrufça adanın 2/3'üne sahip oldukları halde yönetimde Rum ahali kadar temsil edilmiyorlardı. Özellikle Hristiyan bir valinin atanması ve onun yönetimi sırasında yaptıkları uygulamalar Müslüman ahali arasındaki hoşnutsuzluğu artırıyordu. Böyle bir ortamda Girit'in Yunanistan'a katılmasını amaçlayan Rum Liberal Partisi ortaya attıkları isteklerle yeni bir isyanın ve kargaşanın çıkmasına neden oldu. İki yıldan uzun bir süre, iki unsur arasındaki olaylarda çok sayıda katliam yaşandı. Bunun sonucunda çeşitli kazaların Hristiyan ve Müslüman karma nüfustan oluşan köyleri bölünmeye başladı ve Müslümanlar mallarını terk edip şehirlere göçe başladılar.²¹ Bütün bu olaylar üzerine 26 Ekim 1889'da yayınlanan bir fermanla Babîâlî Girit'te Halepa Sözleşmesi ile sağlanan ayrıcalıkları büyük ölçüde kısıtladı.

Bundan sonraki dönemde çeşitli sorunlar sonucu adadaki gerginlik bazen artmakla birlikte 1895-96 isyanlarına kadar büyük devletlerin müdahaleleriyle sorunlar kısmen çözümlenmiş gibi görünse de "durum, bir fırtına öncesinin sessizliğini anımsatıyordu. 1897 Türk-Yunan Savaşı'na zemin hazırlayan ve adanın önce muhtariyet ve ardından ilhak ilanıyla Yunanistan'a katılmasına yol açan 1896-1908 arası olaylar bu ortamın içinde gelişti."²² Adanın Rum ahalisi bundan sonraki dönemde örgütlü olarak Osmanlı devletinden kopma eylemlerine girişti.

1898 Kandiye Olaylarıyla Sonuçlanacak Süreç: 1895-96 İsyanları ve Muhtariyetin İlanı

1895-96 olayları yukarıda da bahsedildiği gibi özellikle 1889 kısıtlamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı devleti bu kısıtlamaları uygulamaya koymak amacıyla ardı ardına adaya Müslüman valiler göndermiştir. Bu sıralarda adada iki unsur arasında çıkan çatışmalar bireysel olaylarla su yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Bireysel olaylar zaman içinde özellikle Rumlar açısından giderek kitlesel hale gelmeye başlamıştır. Bu durum üzerindeki en önemli etki hiç şüphesiz 1894 yılında kurulan İhtilal Cemiyeti (Epitropi)'nindir. Bu cemiyet Aralık 1895'te Vamos'ta Osmanlı askeri birliğinin bulunduğu garnizonu kuşatma altına almış; uzun süren bu kuşatma sırasında Türk birlikleri önemli kayıplar vermişlerdir. Kuşatma ancak Rum ahalinin istekleriyle Babiâli'nin buna itirazları arasında bunalan ve "artık adada yönetim imkânsız hale gelmiştir"²³ diyerek görevinden istifa eden Karateodori Paşa'nın ayrılması üzerine valiliğe Turhan Paşa'nın, askeri komutanlığa da Abdullah Paşa'nın getirilmesi sonrasında sona erdirilebilmiştir. Karateodori Paşa'nın adadan ayrılmadan yaptığı konuşma sırasında sarf ettiği yukarıda bahsedilen sözler asayişsizlik döneminin başladığını da bildirmekteydi. Böylece 1896 yılı içinde olaylar ardı ardına başlamıştır.

Sonraki dönemde Abdullah Paşa'nın askeri komutanlığın yanı sıra valiliği de üzerine alması ile birlikte adadaki asker sayısının artırılmasıyla olaylar kısmen bastırılmıştır. Bu durumun çıkarlarına aykırı olduğunu fark eden ve o dönemde Yunanistan'da adeta "devlet içinde devlet olan"²⁴ Etniki Eterya Cemiyeti Girit'e sürekli gönüllü ve silah göndermeye başlamıştır. Karşılıklı olarak iki tarafta da oluşan bu askeri hareketlenme üzerine büyük devletler savaş gemilerini göndererek duruma doğrudan müdahale etmişler²⁵ ve Babiâli'ye aşağıdaki önlemleri almasını isteyen bir nota vermişlerdir:

- 1- Hristiyan bir vali tayini,
- 2- 1878 Halepa Sözleşmesi'nin uygulanmaya konması,
- 3- Genel meclisin toplantıya çağırılması,
- 4- Genel af ilanı.²⁶

Girit'te meydana gelen olayların Yunanistan'ın el altından yürüttüğü kışkırtmalar sona ermedikçe engellenemeyeceğini; yapılacak herhangi bir ıslahatın başarılı olamayacağını fark eden büyük devletler Yunanistan'a da bu durumu belirten uyarıcı bir nota vermiştir.

Adada bundan sonra çeşitli reform adımları²⁷ atılsa da aslında olaylar kâğıt üzerinde verilen vaatler ve yapılan reformlarla önlenemeyecek kadar büyük boyuttaydı. 1897 yılına gelindiğinde kısmen bastırılmış olan isyanın yeniden alevlenmesi kaçınılmaz duruma geldi. Nitekim beklenen isyan hareketi bu yıl içinde adanın Yunanistan'a ilhakını sağlamak amacıyla Kandiye'de başladı. Olaylar büyüyerek kısa sürede Resmo'ya kadar yayıldı.²⁸

1897'de yeniden başlayan olaylar sırasında adada büyük karışıklıklar olmuştur. Örneğin, asiler yine Osmanlı birliklerini kuşatmışlar, Müslüman köylerine saldırarak katliamlar yapmışlardır. Olaylar Hanya'ya da sıçramış hatta kentte kimin başlattığı bilinmeyen büyük bir yangın çıkmıştır.²⁹ Bu durum hemen sonraki yıl yaşanacak olan Kandiye olaylarının da tetikleyicisidir.

Bütün bu olayların olduğu dönemde yapılan yazışmalardan anladığımız kadarıyla büyük devletler olaylardan Babiâli'yi sorumlu tutuyordu. Örneğin, Hanya'daki Fransız Konsolosu M. Blanc, Fransız Dışişlerine gönderdiği bir telgrafta Babiâli'nin, Avrupalı güçlerin reformlarının uygulanmasını önlemek için Müslümanların bu eylemler konusunda tahrik ettiğini belirterek sonuçta genelde tüm olaylardan onları sorumlu tutuyordu.³⁰

1897 yılında gelişen olaylar, iç kamuoyunun baskısıyla Yunanistan'ın adayı işgal etmesine ve yeni bir gerginliğin başlamasına neden olmuştur. Olayları çıkarları açısından önlemek isteyen büyük devletler de 15 Şubat 1897'de Hanya, Kandiye ve Resmo şehirlerinde işgale başlamışlar; bunun ardından Hanya Kalesi'ndeki Osmanlı sancağının yanına kendi bayraklarını da çekerek işgali resmen ilan etmişlerdir.³¹

Adanın Yunanistan tarafından işgali ile oluşan son gerginlik 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Bu savaş aslında ülke içindeki kamuoyunun baskısı ve Girit sorununun adada muhtariyet ilan edilmesi şeklinde yani kendi aleyhine çözüme doğru gitmesi gibi nedenlerle³² Yunanistan'ın gerçekleştirmek zorunda kaldığı, kazanması imkânsız bir mücadeleydi.³³ Bu mücadelede Yunanistan, Balkan Hristiyanlarını Osman-

lı devletine karşı ayaklandırılabileceğini; tüm Balkan ülkelerinin Osmanlı'ya karşı kendi yanında savaşa katılabileceğini düşünüyordu. Ancak Yunanistan ile çıkarları çatışan, Balkan Slavlarının büyük ağabeyi Rusya'nın müdahalesiyle Balkan ulusları tarafsız kalarak onları hayal kırıklığına uğrattılar. Anlaşılan o ki; Balkan ulusları ileriki yıllarda Osmanlı'ya karşı gerçekleşecek bir Balkan ittifakının şimdilik sadece bir provasını yapmakla yetindiler.

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Osmanlı ordusunun Yunan kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmasıyla ateşkes imzalandı. Savaş meydanında galip gelen Osmanlı devleti barış masasında büyük devletlerin müdahalesiyle bu galibiyetin sonuçlarını alamadı. Bilakis barıştan kârlı çıkan, savaşın mağlubu Yunanistan oldu. Osmanlı devleti savaşta işgal ettiği Teselya bölgesini boşaltmak zorunda kaldığı gibi Girit'in büyük devletlerin kontrolünde muhtariyete sahip olmasını da kabullendi.³⁴ Yunanistan ise Girit'ten kuvvetlerini çekmek ve muhtariyeti tanımak zorunda kalmakla birlikte adayı ilhak sürecinde sağlayacağı katkı açısından bu durumu kendi çıkarlarına uygun hale getirmeyi başardı.³⁵

Yukarıda kısaca aktarılmaya çalışılan bütün bu gelişmelerin sonucunda "Fransa'nın önerdiği ve İngiltere'nin de desteklediği şekliyle Girit'in muhtariyet yönetimi esasları belirlenerek bu noktalarda varılan uzlaşma Osmanlı hükümeti ile büyük devletlerin elçileri arasında 18 Aralık 1897'de imzalanarak ilan edildi."³⁶ 26 maddeden oluşan muhtariyet idaresi teşkilatına dair nizamname ile muhtariyet yönetiminin kesin çerçevesi belirlendi. Buna göre Girit Adası, siyasi ve askeri egemenliği yine Osmanlı devletinde olan muhtar bir vilayet olacak, (Md. 1) büyük devletlerin onayı ile Babıâli tarafından adaya bir Hristiyan vali tayin edilecek, (Md. 2) adliye ve jandarma heyeti özel nizamnameler ile düzenlenecektir. (Md. 5-6) Yine aynı nizamnameye göre iki yılda bir vilayete ait kanunları düzenleyerek Babıâli'nin onayına sunacak olan bir meclis toplanacak, (Md. 9) vilayetin bayrağı ve parası Osmanlı devletinin sancağı ve parası olacaktır. (Md. 10)³⁷

Adanın Müslüman ahalisi muhtariyet ile ilgili görüşmelerin başından beri bu durumdan rahatsız olmuş, silahlı protesto gösterileri yapmıştır. Osmanlı yönetimi özellikle bu dönemde konuşulan Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi fikrinden ve bu durumun Müslüman halk üzerinde ken-

dilerinin düşmanlarının keyfi idaresine terk edildikleri izlenimi uyandıracığından tedirgin olmuştur.³⁸ Yine de Osmanlı yönetimi bu dönemde Müslüman ahaliyi teskin etmeye çalışmış; özellikle Osmanlı egemenlik haklarının korunacağına dair güvence verilmesi ve nizamnamenin 15. maddesi gereği Müslümanların şahsi ve medeni haklarının güvence altına alınacağının belirtilmesi nedeniyle bu düzenlemeyi kabul etmiştir.

Muhtariyetin ilanı Girit'teki Müslümanlar üzerinde olumsuz etki yaratırken; adanın Rum nüfusu tarafından sevinçle karşılanmıştır. Rumlar bu durumu adanın Yunanistan'a ilhakı sürecine doğru atılmış bir adım olarak nitelendirmişlerdir.³⁹ Bu tespitten de anlaşıldığı üzere muhtariyet dahi Ada Rumlarına yetmeyecek ve faaliyetlerine daha büyük bir şevk ve hırsla devam edeceklerdir.⁴⁰

Bu dönemde adada milliyetçilik ve liberalizm akımlarının öncülüğünü Venizelos üstlenmiştir. Venizelos'un asıl hedefi "Girit Giritlileridir" sloganıyla netleşen Girit halkının kendi kaderini belirleme hakkının adaya verilmesi idi. Ancak Girit Rum nüfusunun büyük çoğunluğu kaderlerini Yunanistan ile birleşmek olarak gördüğünden Venizelos da çalışmalarını bu nokta üzerinde yoğunlaştırdı ve tüm ihtilal bildirilerinde "Enosis" (Birleşme) ilanını durmadan yineledi. Bu hedefin ağırlığı altında adanın Rum nüfusuna 1897'de ilan edilen muhtariyet dahi yetmedi.⁴¹ Çünkü yineleyecek olursak adadaki yerli Rumların görünürdeki amacı muhtariyet olmakla birlikte, gerçek hedefleri Yunanistan ile birleşmeydi.

Muhtariyetin ilanı ile birlikte büyük devletler, bunun uygulanmasının adadaki amirallerine ait olduğunu ve bunların kontrolü altında geçici bir yönetim kurulacağını bildirmişlerdir.⁴² Bu amaçla Girit Meclisi içinden bir icra komitesi oluşturacak, yönetimi gerçekleştirecek bu komite amirallerce belirlenecek, istenildiğinde onlar tarafından görevden alınabilecekti.⁴³ Osmanlı devletinin, bu düzenlemenin Osmanlı hukukuna ve adadaki Müslüman ahalinin çıkarlarına aykırı olduğu yolundaki itirazlarına⁴⁴ rağmen, büyük devletlerin desteği ile bu komitenin oluşturulması çalışmalarına başlandı. Girit Meclisi de bu düzenlemeyi kabul etmekle beraber, bunun sorunla kesin çözüm getiremeyeceğini, mutlaka Osmanlı asker ve memurlarının adadan ayrılması gerektiğini belirtti.⁴⁵ Bundan sonraki süreçte bir icra ko-

mitesi oluşturularak; 23 Ağustos 1898'de de geçici yönetime dair bir nizamname yapıldı. İşte tam bu sıralarda adadaki Osmanlı varlığı ve Müslüman ahalî açısından bir dönüm noktası olacak Kandiye olayları meydana geldi.

1898'E KADAR ADANIN DEMOGRAFİK YAPISI

Adanın hareketli siyasi yapısı, iç mücadeleler ve "az sayıdaki resmi yayın ve bunların sağlıklı olup olmadıkları tartışmaları herhangi bir dönemde, adanın nüfus sayısını ve adadaki Hristiyan ve Müslüman ahalinin oranını net bir şekilde belirleme olasılığını ortadan kaldırmaktadır."⁴⁶ Ancak buna rağmen biz özellikle Kandiye olaylarının adadaki Müslüman nüfusu üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için, eldeki az sayıdaki kaynaktan hareketle adanın özellikle olaylara yakın dönemdeki oransal nüfusunu belirlemeye çalışacağız.

Adanın nüfusunun Osmanlı döneminden 1821 olaylarına kadar Müslümanların lehine bir artış gösterip göstermediği tartışmalıdır. Adada milliyetçi isyanlar süreci başladığında nüfus üç yüz bine yakındır ve bu nüfus içinde de Müslüman ahalinin 2/3 çoğunluğa sahip olduğu şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

1821'den itibaren Ada nüfusunda ve nüfus içindeki Müslüman ahalî oranında hızlı bir düşüş gözlenir. "Yaklaşık on yıl içinde Ada nüfusu 260.000'lerden 170.000'lere"⁴⁸ inmiş ve Müslüman ahalî çoğunluk olma durumunu kaybetmiştir.

1876 tarihli GVS'de adanın toplam nüfusu 227.871 olarak verilmiştir. Bu toplamın sancaklara dağılımı şöyledir:

Tablo 2: 1876 GVS'ne Göre Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı.

Sancak	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Toplam
Hanya Sancağı	18.102	30.187	345	48.634
İskafiye Sancağı	1.115	22.284		23.439
Resmo Sancağı	10.803	20.293		31.096
Kandiye Sancağı	53.233	33.481		86.714
Laşid Sancağı	8.453	29.544		37.997
Toplam	91.746	135.780	345	227.871

Kaynak: GVS, 1876, s. 131-132; A. Nükhet Adıyeke, *age.*, s. 80.

Tablodan da anlaşıldığı üzere, 1876 yılında adada nüfusunun % 40'ı Müslüman, yaklaşık % 60'ı ise Hristiyan'dır. Kandiye Sancağı, 53.233 kişilik Müslüman nüfusuyla toplam Müslüman nüfusunun % 58'inin yaşadığı bölgedir. Sadece Kandiye'de Müslüman ahalî, Hristiyan ahaliden sayıca fazladır.

Kemal Karpat'ın hicri 1294 (1877-78) yılına ait Devlet Salnamesi'ne dayanarak verdiği genel toplam ise 65.128 hanede 232.834 kişidir. Bu toplam hane ve nüfus sayısının sancaklara dağılımı şöyledir:

Tablo 3: 1877-78'de Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı

	Hanya	Kandiye	Resmo	İskafiye	Laşit
Hane Sayısı	12.131	22.251	13.213	9.312	8.221
Nüfus	53.501	86.814	39.529	23.946	28.954

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 168.

Ada vilayet meclisinin kararı ile 1881 yılı sonunda yapılan ve Babıâli'nin adadaki Hristiyan nüfus oranının suni olarak artırıldığı iddiasıyla karşı çıktığı sayıma göre adanın toplam nüfusu 279.192 kişidir.⁴⁹ V. Cuinet ise % 69'u Hristiyan, % 30'u Müslüman ve % 1 diğerleri olmak üzere 1887 yılı için adanın nüfusunu toplam 294.192 olarak vermektedir. Bu nüfusun üçte birine yakını Kandiye'de yaşamaktadır. Kandiye'de yaşayan bu 93.119 kişinin 37.769'u (% 40'ı) Müslüman'dır. Bu durumu ile Kandiye, adadaki Müslüman nüfusun en fazla bulunduğu kenttir. Toplam Müslüman nüfusun % 42'si bu kentte yaşamaktadır.⁵⁰

Karpat'ın bir arşiv belgesine dayanarak aktardığı üzere,⁵¹ adada 1894 yılında 74.150'si Müslüman, 175.000'i Hristiyan, 500'ü Ermeni, 200'ü Yahudi, 150'si ise diğerleri olmak üzere 250.000 kişi yaşamaktaydı. Buna göre toplam 850 kişi olan farklı üç küçük grup bir kenara bırakılırsa nüfusun yaklaşık % 30 Müslüman, % 70'i ise Hristiyan'dı.⁵²

Kandiye olaylarının hemen öncesine gelindiğinde "1897 yılı için değişik kaynaklarda verilen adanın nüfusu 300.000'dir."⁵³ Bu nüfusun 70.000'i Müslüman, 230.000'i ise Hristiyan'dır. Müslümanların oranı % 23 iken, Hristiyanların oranı % 77'dir.

Adanın nüfus verileri incelendiğinde 1821'den itibaren adadaki Müslümanların oranında hızlı bir düşüş gözlenirken; Hristiyan nüfus oranı hızla artmıştır. Bunun ana sebebi bu tarihten itibaren gerek Rumların lehine çalışan iç politik dengeler, gerekse adada ardı arkası kesilmeyen isyan olayları nedeniyle Müslüman nüfusun Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmalarının yanında özellikle Yunanistan'dan adaya gelen Rumlardır.

Tablo 4: 1876-1911 Yılları Arasında adadaki Müslüman ve Rum Nüfus Oranlarının Farklılaşması.

Yıl	Müslüman		Rum		Toplam
	Nüfus Sayısı	Yüzde Oranı	Nüfus Sayısı	Yüzde Oranı	
1876	91.746	40	135.780	60	227.871
1894	74.150	30	175.000	70	250.000
1897	70.000	23	230.000	77	300.000
1900	33.496	12	269.319	88	303.553
1911	27.852	8	307.812	92	336.151

Kaynak: Karpat, *age.*; A. Nükhet Adıyeke, *age.*

Adanın Müslüman ahalişi artan Rum baskı ve saldırıları karşısında önce daha güvende olacaklarını düşündükleri şehirlere göç etmişlerdir. Böylece şehirlerde her şeyini kaybetmiş, mutsuz, zorluklar içinde yaşamaya çalışan, daha da önemlisi hem Rumlara hem de büyük devletlere karşı tepkili bir göçmen kitlesi oluşmuştur. İç göç sonucu oluşan “bu yığılma gerek sosyal açıdan, gerekse ekonomi ve iç güvenlik açısından gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiştir.”⁵⁴ Zaten daha sonra da belirtileceği gibi “Kandiye Olayları”nın başlamasının ve daha sonra hızla yayılmasının ana nedeni de işte kırsal kesimden canlarını kurtarmak için kaçıp şehirlere gelen bu Müslüman ahali kitlesidir.

1896'da başlayan iç göç sırasında Müslüman ahaliye sadece yerel yönetim, ekmek ihtiyaçlarını karşılayarak yardım etmiştir. Sancak merkezlerine sığınan nüfusun giderek artması üzerine Ada yönetimi Babıâli'den yardım istemiş; bunun üzerine merkezi yönetim iki kez yüzer bin kuruşluk yardım göndermiştir. 1896 düzenlemelerinin ardından halkın köylerine dönerek ta-

rım faaliyetlerine devam etmesi için çeşitli teşviklerle birlikte girişimlerde bulunulmuş; bu girişimlerin sonucunda iç göç kısmen engellenmiştir.

1897 yılı Şubat ayından itibaren, adanın Yunanistan tarafından işgaliyle birlikte iç göç ikinci kez ve bu defa daha şiddetli bir şekilde başlamıştır. “Kırsal bölgelerdeki Müslümanlar şehirlere yığılirken, şehirlerdeki Ortodoks nüfus kırsal bölgelerde bu kişilerin boşalttıkları yörelere”⁵⁵ kaymışlardır. Örneğin bir arşiv belgesine göre Hanya’da 3.500 kişilik Ortodoks grubu 100 kişiye düşerken, Müslüman nüfus 9.500’den 20.000’e yükselmiştir.⁵⁶

Kıyı şeridindeki yerleşim merkezlerinde bulunan göçmenler Osmanlı devletinden gelecek yardımlarla geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Giritli Müslümanlara un yardımı yapmaya çalışan Babîâli, bu işle görevli bir komisyon oluşturmuştur.⁵⁷

Osmanlı hükümeti, sonraki dönemde Girit Muhtacin-i İane Komisyonu adında Maarif Nezareti’ne bağlı olarak oluşturulan komisyon eli ile Girit’teki ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye çalışmıştır. Bunun için hem göçmenlerin içinde bulunduğu elim durumun; hem de halktan toplanılmaya çalışılan özel yardımların ve Osmanlı hazinesinin yetersizliğinin zorlamasıyla yeni kaynaklar bulunmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda düşünülen ilk tedbir Der-Saâdet, Bilâd-ı Selâse, Edirne, İzmir, Selanik, Bursa, Trabzon, Manastır, Adana, Halep, Bağdat, Şam ve Beyrut gibi şehirlerde kesilen her hayvan başına, hayvanın cinsine göre bir miktar vergi alınmasıdır. Düzenlemeye göre koyundan kırk, keçiden otuz, sığırdan ise yüz yirmi para vergi alınacaktır.⁵⁸ Bu düzenlemenin ilginç yanı, düzenlemenin belirtildiği arşiv belgelerinde de sık sık geçtiği üzere şimdiye kadar “esna-yı iğtişâşda hasâr-dide olan ve dâine-i itâat ve sadâkatde devam ve sebât ile vazife-i tâbiyyeti bi-hakkın ifâ iden Hıristiyan ahalinin”⁵⁹ de bu yardımdan mahrum bırakılmayacağını belirtmesidir. Yani toplanan vergiden Hıristiyan ahalinin de muhtaçları faydalanacaktı. Bu durum zaten iane olarak toplanan bu verginin hem Müslümanlardan hem de gayrimüslimlerden toplanılmasının zorunlu sonucu olarak görülüyordu.

Şehirlerde de güvende olamayan Müslüman ahali daha sonra başta Anadolu olmak üzere Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir. Ancak bu göçler kitlesel mahiyette değildir. Kitlesel göç ilk kez 1898

Kandiye olayları neticesinde büyük devletlerin baskısıyla Osmanlı askerleri adadan tamamen çekilince meydana gelmiştir.

AVRUPA DEVLETLERİNİN GİRİT SORUNUNA YAKLAŞIMI

Girit sorunu sürecinde 1896 yılına gelindiğinde büyük devletlerin adadaki durumu ve Türk-Yunan ilişkileri hakkında farklı görüş ve politikaları vardı. Avrupa'daki otorite mücadelesi ile bloklaşmaların olduğu dönemlerde, Girit'in bu devletlerin doğu politikalarının bir parçası olması da kaçınılmazdı. Ancak bu aşamada büyük devletler, ikili ilişkiler içinde ne Yunanistan, ne de Osmanlı devletine karşı Balkanlardaki dengeleri bozacak bir tutum içine girdiler. Ayrı yaklaşım ve politik görüşleri olmasına karşın birlikte hareket etmeyi tercih ettiler.⁶⁰

Adayı ilhak etmek yolunda her türlü çareye başvurmaktan çekinmeyen Yunanistan'ın tavırlarına karşı; Osmanlı sefirlerinin Avrupa'dan gönderdikleri raporlardan anlaşıldığına göre büyük devletlerin, Girit işi ile ilgilenmelerinin asıl nedeni, bu sorunun genel barışı tehlikeye düşürecek derecede genişlemesinden duyulan kaygıdır. Bu devletler her şeyden önce, doğuda statükonun korunmasını sağlamak arzusunda bulunuyorlardı. Ancak yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılabileceği üzere devletlerden Almanya ve özellikle Yunanistan ile Balkanlardaki mücadelesinden dolayı Avusturya daha Osmanlı'ya meyilli politikalar takip etmişlerdir.

Avrupa hükümetlerinin sorunun başında Osmanlı ve Yunan hükümetleri karşısında tarafsız kalma çabalarına ya da en azından böyle bir imaj yaratmalarına karşın Avrupa basını taraflıydı. Dönemin Osmanlı yöneticilerinin önemli bularak ilgilendikleri, Girit sorunu hakkında Avrupa kamuoyunun nasıl bilgilendirildiği konusu ile ilgi olarak temel hareket şekli, Avrupa'da bulunan Osmanlı sefirlerinden bu konu hakkında raporlar istemek olmuştur. Bu sefir raporlarından anlıyoruz ki; çoğunlukla Girit'te çalışan telgraf şirketlerinin Avrupa başkentlerine gönderdikleri telgraflar çerçevesinde, Girit olaylarına sütunlarında yer veren Avrupa basınının en çok üzerinde durduğu nokta Girit'teki çatışmaların milliyetçilik mücadelesine dönüşmesi idi. Bu mücadelenin yarattığı sempati ile Avrupa kamuoyu Girit Rumlarına isyanın başından itibaren maddi ve manevi destek sağlamak yarışına girdi.⁶¹

NOTLAR

- 1 Hüseyin Kami Hanyevi, *Girit Tarihi*, c. I, İstanbul, 1288, s. 8; Cemal Tukin, "Girit Maddesi" *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, s. 799.
- 2 Adanın etrafında irili ufaklı birçok ada bulunması nedeniyle yüzölçümü konusunda kesin bir sayı ortaya konulamamaktadır. Çeşitli kaynaklarda verilen yüzölçümleri için bkz: A. Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK, Ankara, 2000, s. 7.
- 3 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 7-8.
- 4 Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları ve 1821 Yılına Kadar Girit," *Belleten*, c. IX, S. 24, Ankara, 1945, ss. 136-206, s. 163.
- 5 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara, 1988, s. 18.
- 6 Nuri Adıyeke, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 4.
- 7 A. Nühket Adıyeke - Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihîsel bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK, Ankara 2001, s. 1.
- 8 1821 ile 1829 yılları arasında meydana gelen ve Osmanlı devletine bağlı bir reaya grubunun milliyetçilik akımları sonucu bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan olaylar zinciri Osmanlı kaynakları tarafından "Yunan Ayaklanması" olarak; Yunanca literatürde ise "Yunan Bağımsızlık Savaşı" diye adlandırılmaktadır. Çalışmamızda biri merkezin diğeri ise merkezden çeşitli sebeplerle memnun olmayan yerelin ifadesi olan bu iki terimden hiçbirini kullanılmamaya çalışılarak "1821 Olayları" demek daha uygun bulunmuştur. Yunan Ayaklanması / Yunan Bağımsızlık Savaşı tartışması için bkz. Filiz Yaşar, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005.
- 9 A. Nühket Adıyeke, "Şark Meselesi'nin Bir Aynası Girit," *Fethinden Kaybına Girit*, Babil Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, ss. 239-250.
- 10 Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları...", *age.*, s. 140.
- 11 Belgelerde Hacı Şerifaki, Yanni Osman, Hasan Nikolaki gibi isimlere sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin, Kandiye olayları sonrasında göç süreci ile ilgili incelediğimiz bir belgede, göçmenlerin göç ve iskân sürecinde karşılaştıkları zorluklar sonucunda infiale gelip; yevmiyelerinin ödenmemesini protesto ederek Tarsus hükümet konağına ve kaymakamın evine saldırımları üzerine tekrar böyle olayların çıkmasını engellemek için Dâhiliye Vekâleti, göçmenlerin hükümet konağına saldırısına ön ayak olan Giritli göçmenler Hasan Ağa, Hasan Bin Derviş, Bezarul, Mustafa ve Hacı Şerifaki'nin önce Rodos'a daha sonra ise Adana Vilayeti'nin diğer bir ucuna sevk ve iskân edilmelerini, 'teb'id ve terbiyeleri esbabının istikmalinin" kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bkz. B.O.A., A.MKT.MHM., no=519-73, 19 Eylül 1318 - 02 Ekim 1902 ve B.O.A., A.MTK.MHM., Dosya no=512-14, 29 Kânunusani 1316 - 11 Şubat 1901'deki mühürler.
- 12 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 99; A. Nühket Adıyeke - Nuri Adıyeke, "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidat Olayları," *Fethinden Kaybına Girit*, Babil Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, ss. 125-132, s. 125.
- 13 Cemal Tukin, "Girit Maddesi" *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, s. 792.
- 14 Şemsettin Sami, *Kamus-ül-A'lâm*, c. V, İstanbul 1314, s. 3855-3856.
- 15 Bilal Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler, I-II*, Ankara, 1976, s. 20.
- 16 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 17-19.
- 17 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 22.

- 18 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 24-25.
- 19 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 28-29.
- 20 Kareteodari Paşa, 14 gün kaldıktan sonra İstanbul'a döndüğü için yeni bir atama yapılmıştır.
- 21 A. Fuat Türkeldi, *Mesail-i Mühimme-yi Siyasiye*, c. III, Yay. Haz. Bekir S. Baykal, TTK, Ankara, 1987, s. 180.
- 22 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 40.
- 23 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 141-142.
- 24 Doguas Dakin, *The Unification of Greece 1770-1923*, London, 1972, s. 150'den aktaran A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 149.
- 25 B.O.A., Y.A.Hus., no=353-66, 4 Haziran 1896 vd.
- 26 Cemal Tukin, "Girit Maddesi" *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, s. 799; A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 144.
- 27 Bunlar için bkz. A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 152-160.
- 28 *Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli*, İstanbul, 1326, s. 8.
- 29 *Girid, Mazisi-Hali-İstikbali*, Matbaa-yı Ebuzziyya, İstanbul; 1328, s. 93.
- 30 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 161.
- 31 Hüseyin Hıfzı, *Girit Vekayii*, İstanbul, 1326, s. 16.
- 32 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 186-187.
- 33 H. Fosses, *La Crete et l'Hellenisme*, Paris, 1897, s. 127-128'den aktaran A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 187.
- 34 E. Driault, *Şark Meselesi*, çev. Mehmed Nafiz, İstanbul, 1329, s. 356.
- 35 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 190.
- 36 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 198.
- 37 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 18 Aralık 1897.
- 38 B.O.A., İ..MTZ.G.R., no= 32-1248, 20 Teşrinievvel 1313 - 1 Kasım 1897, Turhan Paşa'nın Lahiyası.
- 39 Driault, *age.*, s. 358.
- 40 1896 yılı sonunda İhtilal Komitesi'ne dönüşen Epitropi Cemiyeti, 1897'de komite liderliğine Venizelos'un gelmesi ile birlikte faaliyetlerine hız vermiş; Girit'teki son Türk askeri de aday tertnedikçe reform olsun, muhtariyet olsun hiçbir düzenlemeyi tartışmayacaklarını ilan etmişlerdir. Sonraki dönemde daha da ileri giderek yayınladıkları 25 Ocak 1897 tarihli bildiri ile muhtariyetin ilanından 11 ay önce adanın Yunanistan ile birleştiğini ilan etmişler; hatta 8 Şubat 1897'de Halepa'da Yunan bayrağı çekmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 181.
- 41 A. Nühket Adıyeke - Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında...*, *age.*, s. 2.
- 42 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 4 Nisan 1898.
- 43 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 16 Mayıs 1898.
- 44 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 5 Temmuz 1898.
- 45 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 30 Temmuz 1898.
- 46 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 78.
- 47 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 78.
- 48 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 78.
- 49 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 80.
- 50 Cuinet'e göre adanın diğer kentlerinde yaşayan Müslüman nüfusun sayıları şu şekildedir: Hanya'da 21.598, Resmo'da 15.946, Laşid'de 10.360, Hristiyan nüfus ile Müslüman nüfus arasındaki oran-

sal farkın en fazla olduğu İskafiye'de 2.814'dür. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie, tome deuxième*, c. 1, Paris, 1892, s. 539.

- 51 Bu belgeyi Karpát "BA (Y) / (Sadaret, Hususi Maruzatı) / 3 c 1312, no.2072" olarak belirtiyor. Karpát, *age.*, s. 193.
- 52 Karpát, *age.*, s. 193.
- 53 A. Nühket Adıyeke, bu sayıyı verdiği bölümde dipnot olarak çeşitli kaynaklarda adanın nüfusu ile ilgili verilen tespitlere yer verir. Buna göre adanın nüfusu *Sabah*'ın (*İstanbul*) 8 Kânunusani 1313 - 19 Kânunusani 1898 tarihli nüshasında 294.192, Paul Combes'in *L'île de Crete-Etude Geographique, Historique, Politique et Economique* adlı eserinde (s.106) 294.192, P. Mille'nin *De Thessalie en Crete* adlı eserinde (s. 214), Vedat Eldem'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* adlı eserinde 309.000 olarak verilmiştir. A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 267.
- 54 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 269.
- 55 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 269.
- 56 B.O.A. Y.A.Hus., No=359-124, 14 Eylül 1312 - 26 Eylül 1896.
- 57 B.O.A., I..MTZ.GR., no=31-190, 27 Şubat 1312 - 12 Mart 1897.
- 58 B.O.A., I..MTZ.GR., no=32-1259, 17 Teşrinisani 1313 - 29 Kasım 1897.
- 59 B.O.A., I..MTZ.GR., no=32- 1259, 17 Teşrinisani 1313 - 29 Kasım 1897.
- 60 Ayşe Nühket Adıyeke - Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında...*, *age.*, s. 17.
- 61 A. Nühket Adıyeke, "Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu" *Toplumsal Tarih*, sayı 67, Temmuz 1999, ss. 25-30.

KANDİYE OLAYLARI VE SONRASI

OLAYLARIN NEDENLERİ

Özellikle 1866 olayları ile başlayan düzensizlik döneminin en önemli özelliklerinden biri kırsal kesimde meydana gelen şiddet olayları ve bunun sonucunda sayısız Müslüman'ın kırsal kesimden Girit'in Hanya, Resmo, Kandiyе, Estiye gibi büyük kaleli şehirlerine yerleşmesidir. Bu durum aslında Rum isyanlarının kendi askeri ve finansal faaliyetlerini kolaylaştırmak için Müslümanların bulunduğu kırsal bölgeleri "arındırmak" şeklindeki temel kaygısının zorunlu kıldığı bir sonuçtur. Belirli dönemlerde Müslüman arazilerinin yıkımı, evlerinin yakılması, zeytin başta olmak üzere çeşitli ekonomik değerleri olan ağaçların sökülmesi hep Müslüman ahaliyi kırsaldan göç ettirmek; göç edenlerin de dönmesini engellemek için yapılan planlı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler 1896-1898 döneminde doruğa ulaşmıştır. Örneğin, bu yıllar arasında meydana gelen olaylarda, "adanın verimli ağaçlarının % 12'si büyük bir gazapla yok edilmiş, köylülerin sürüleri çalınmış ve de evleri yakılıp yıkılmıştır."¹

Oluşan durum sonucunda adanın Müslüman ahalisi elindeki ekonomik gücü giderek kaybetmiştir. Çünkü göç etmek üzere ellerindeki malları düşük fiyatlara satmaya başlamışlardır. Göç olaylarının yaşandığı bu dönemde "adanın Hıristiyan halkına bu malları ucuz fiyatla ele geçirebilmeleri için Yunanistan ve hatta Amerika'daki Hıristiyan Giritlilerden para yardımı"² yapılmıştır.

Bu dönemde adadaki Müslüman ahalinin tek yaşam güvencesi Osmanlı askerlerinin adadaki varlığıdır. Hem büyük devletleri adada temsil eden amirallerin, hem de Giritli Rumların ana amacı bu varlığı sona erdirmek olmuştur. Turhan Paşa'nın Meclis-i Vükela'ya sunduğu rapordan anlaşıldığı üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi doğrultusundaki fikirleri daha muhtariyetin ilanından önce ortaya atılmıştır. Paşa raporunda bu "muzır" fikir karşısında adada on beş tabur Osmanlı askerinin bulundurulmasını Osmanlı egemenlik haklarının korunması

amacından başka Müslümanların asla memleketlerini terk etmemesini sağlayacak tek çare olarak gördüğünü belirtmiştir. Ona göre muhtariyet, Müslümanların şimdiye kadar sahip oldukları olanakları sınırlayacağından Osmanlı askerinin adadan ayrılması Müslüman ahalide kendilerine bunca kötülük yapan düşmanlarının keyfi idaresine tamamen terk edildikleri izlenimini uyandırır.³ Daha sonraki dönemde yaşananlar Paşa'nın bu belirlemelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Adada muhtariyetin ilanı ile birlikte farklı bir döneme girilmiştir. Bu dönemin sonucunda adadaki Müslüman nüfus ve Osmanlı egemenliği giderek azalmış böylece Ada tamamen Yunanistan'ın egemenliğine geçmiştir. Bu gelişmeleri önceden sezinleyen adanın Müslüman ahalisi muhtariyet ile ilgili görüşmelerin başından beri bu durumdan rahatsız olmuş, silahlı protesto gösterileri yapmıştır.

Muhtariyet, adadaki Rum nüfusun faaliyetlerini durduramamış, Rumlar özellikle kırsal kesimdeki Müslüman halka karşı yaptıkları saldırılara devam etmişlerdir. Yurtlarında günlük geçimleri ile meşgul olan Girit'in Müslüman köylüleri de öncelikle maruz kaldıkları bu baskılar ve saldırılar karşısında, evlerini ve mallarını terk ederek büyük kentlere sığınmışlardır. Bütün bu kaçış olayları sonrası büyük devletlerin askeri denetimi altındaki kentlerde azımsanmayacak miktarda insan toplanmıştır. İngiliz ve Fransız belgelerinden anlaşıldığı üzere sırf Kandiye'de toplanan insan sayısı yaklaşık on beş bine ulaşmıştır.⁴

1897 yılı sonlarına doğru havalanın da soğumaya başlamasıyla, şehirler içine yığılmış halde bulunan Müslümanlar iç güvenlik için tehdit oluşturmaya başlamış ve çeşitli olaylar çıkmıştır. 1898 yılı Temmuz ayında yürürlüğe konması kararlaştırılan geçici yönetimin, sayıları yaklaşık yirmi beş bini bulan sığınmacı Müslüman halk için herhangi bir öneri getirmemesi⁵ durumu iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Kandiye olayları, işte tam bu sırada patlak vermiştir. Önceden de belirtildiği gibi olaylar, şehirde toplanmış zor durumdaki insanların yıllardır devam eden baskı ve saldırılara karşı topyekûn geçirdiği bir bunalım sonucu meydana gelmiş tepkilerden biridir. Yaşanan önceki olaylardan farklı olarak bu tepkinin hedefi hem adanın Rum ahalisi, hem de işgalci İngiliz askerleri olmuştur.

1898 Kandiye olaylarına benzer olaylar, bu kadar geniş çaplı olmakla beraber, daha önceki dönemde Girit'teki diğer bölgelerde de yaşanmıştır. Bu açıdan en önemli ve yakın örnek Hanya'da 1896 ve 1897'de meydana gelen olaylardır.

1896'da yeniden başlayan isyanların ve adadaki karışıklığın önünü almak için adada bir reform yapılmasına dair çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda 25 Ağustos 1896'da altı devletin İstanbul'daki elçileri ile Osmanlı Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa'nın imzaladığı bir "Tadilat Layihası" yayımlanmıştır. Bu layihaya göre Girit valisi, Babîâlî tarafından büyük devletlerin onayıyla atanacak bir Hristiyan olacaktır. Vali adadaki ikinci derece düzenlemeleri ve ikinci derece memur atamalarını doğrudan kendisi yapacak, ancak birinci derece düzenlemelerde Padişah'ın onayı alınacağı gibi, birinci derecedeki memurlar da Padişah tarafından atanacaktır. Memurların üçte biri Müslüman geriye kalanı Hristiyan olacak ve adada iki yılda bir seçilerek toplanan bir genel meclis oluşturulacaktır. Yine düzenlemeye göre üyeleri arasında Avrupalı subayların da bulunduğu bir komisyon, jandarmanın düzenlenmesine çalışacaktır. Son olarak, düzenlemenin belki de en ilginç maddesi valinin, soyunu ispat edemeyen ya da varlıkları huzur ve asayişe sakıncalı görülen kişileri adadan gönderme hakkına sahip olmasıdır.⁶

Geciktirilerek de olsa bu düzenlemenin adada uygulanmaya başlanması Müslüman ahalinin tepkisini çekmiştir. Bu tepkinin aslında en önemli nedeni, olaylar nedeni ile kalelere sığınan ve oralarda zor şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalışan ahalinin, olaylarda harap olmuş köylerin tamiri yapılamadığından köylerine dönmelerinin sağlanamaması olmuştur.⁷ Bu dönemde mecliste bulan Müslüman üyeler de kendi hukuklarının çiğnendiği iddiasında bulunmuşlardır. Bütün bu gelişmelerden sonra özellikle Hanya'da Müslüman halk, sokaklarda dağıtılan beyannamelerle mecliste haklarına saygı gösterilmediği için silaha sarılmaya çağırılmıştır.⁸ Babîâlî, büyük devletlerin de uyarmasıyla şehirde toplanan ve giderek hem Hristiyanlara hem de büyük devletlere karşı tepkilerini artıran bu hoşnutsuz kalabalığın çeşitli olaylar çıkarmasını engellemeye ve asayişi sağlamaya

çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Sonuçta 1896 senesi Mayıs'ında genel meclisin toplanması hakkında kaleme alınan irade sonrasında Hanya'da olaylar çıkmış, ancak kısa sürede bastırılmıştır.⁹

1897 yılının ilk günlerinden itibaren olayların yeniden hızla yayılması ve Hanya'ya sıçraması üzerine adadaki İngiliz ve Fransızlar ile birlikte konsolosluklara sığınan Hanya'nın Rum halkı, büyük devletlerin gemilerine bindirilerek adadan uzaklaştırılmışlardır.¹⁰ Bu sırada Hanya çarşısında başlayan ve Osmanlı kaynaklarına göre kimin tarafından çıkarıldığı bilinmeyen yangın kısa sürede mahalleleri sarmıştır. Üç gün boyunca süren yangın büyük maddi zarara neden olmuştur.¹¹

Fransızlara göre ise yangının çıkma sebebi, 1897 yılının 7 Şubat'ında düzenlemenin uygulanmasına ilk hareket olmak üzere adaya gönderilen Karadağlı jandarmaların karaya çıktığını gören Müslüman ahalinin önceki açıklamaları üzerine kenti yakmalarıdır.¹² Zaten Fransa'nın Hanya Konsolosu M. Blanc, hem bu olaydan hem de sonrasında meydana gelen diğer olaylardan Müslüman ahaliyi ve Avrupalı güçlerin bu tür reform uygulamalarını engellemek için onları tahrik ettiğini belirttiği Osmanlı hükümetini sorumlu tutmaktadır. M. Blanc, Paris'e Kandiye olayları hakkında bilgi verirken 8 Eylül 1898 tarihli telgrafında Hanya'da çıkan bu yangını hatırlatır ve Müslüman ahalinin Osmanlı hükümetinin isteği üzerine bu tür olayları ve yangınları adadaki yerli ve yabancı Hristiyanları yok etmek için bilinçli olarak çıkarttığını belirtir. Ona göre olayların ve yangınların öncesinde çeşitli şehirlerde Müslüman ahalinin bu tür eylemlere girişeceklerini açıklamaları da bunun delilidir.¹³

KANDİYE OLAYLARININ BAŞLAMASI VE GELİŞMESİ

Muhtariyet ile birlikte geçici bir yönetim oluşturulmuş ve 30 Temmuz 1898'de beş kişiden oluşan bir İcra Komitesi belirlenmiştir. Bu kişiler İ. Venizelos, J. Milonoyaki, E. Zaharakis, A. Hacıdakıs ve N. Yamalakıs'tır.¹⁴ Yapılan nizamname gereğince Girit geçici yönetimi Girit Meclisi tarafından bir kişi olmak üzere seçeceği bu komite tarafından yürütülecektir. Bu komitenin faaliyetlerinin denetlenmesi büyük devletlerin adadaki amiral ve konsoloslarının yetkisinde olacaktır.¹⁵

Geçici yönetimin oluşturulması sonrasında en büyük sorun yönetime gerekli olan maddi kaynağı sağlamaktı. Bu kaynağın sağlanması için Osmanlı devletinin büyük devletler tarafından güvence altına alınmış olan Osmanlı egemenlik haklarına aykırı olduğu yolundaki itirazlarına¹⁶ rağmen, Girit'te bulunan işgal kuvveti amirallerinin istekleri üzerine, büyük devletlerce aşar vergisinin yeni yönetim tarafından toplanması kararlaştırıldı.¹⁷

29 Ağustos 1898'de amiraller tarafından ülkelerine gönderilen telgraflarla Eylül'ün üçüncü günü adada aşar tahsilatına başlanacağı bildirilmiştir. Bu durum aynı zamanda adadaki Osmanlı memurlarına da iletilmiştir.¹⁸ Vali vekili İsmail Hakkı Bey uygulamanın ertelenmesini istemişse de Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé'ye 3 Eylül'de Fransa'nın Hanya Konsolosu tarafından gönderilen yazıdan anlaşıldığı üzere amiraller bu isteği reddetmişlerdir.¹⁹ Ancak yine de Kandiye Mutasarrıfı Ethem Paşa, vali vekili tarafından verilen emirlere rağmen yeni uygulamaya 5 Eylül'e kadar müsaade etmemiştir.²⁰ 6 Eylül günü Müslümanların yaptığı protesto gösterileri sırasında Kandiye'de İngiliz kuvvetleriyle Müslüman halk arasında çatışma başlamıştır. Çatışma giderek bütün kente yayılmış ve olaylar sonucunda tıpkı bir yıl önce Hanya'da olduğu gibi kimin tarafından başlatıldığı bilinmeyen büyük bir yangın çıkmıştır.

Aşar uygulamasının başlatılması ile ilgili çalışmalar sırasında, İngiliz konsolosu Kandiye'ye giderek aşar ile ilgili düzenlemenin gerçekleştirilmesine çalışmış; ancak Kandiye mutasarrıfını ikna edemeyerek 4 Eylül günü Hanya'ya geri dönmüştür. Burada vali vekilini 5 Eylül sabahı uygulamaya geçilmesi için ikna etmesine rağmen, Kandiye Mutasarrıfı Ethem Paşa bunun aldığı emirlere aykırı olduğu gerekçesi ile hükmü uygulamamıştır. 5 Eylül akşamı Müslüman ahali silahsız olarak Kandiye meydanında aşar idaresinin teşekkülü aleyhinde protesto gösterisi yapmış ve devletler tarafından haklarında "revâ görülen uygulamadan"²¹ şikâyet ederek Hıristiyanların mallarını yıkıp yakacakları tehdidinde bulunmuşlardır. Hanya'daki Fransa konsolosu başta olmak üzere büyük devlet temsilcilerine göre bu gösteri Kandiye mutasarrıfı tarafından tertip edilmiştir.²²

İngiliz amiralinin baskısı ile vali vekili İsmail Hakkı Bey, 6 Eylül 1898 Salı sabahı Ethem Paşa'ya düzenlemenin uygulanması emrini vermiş-

tir. Bu emir üzerine bir bölük İngiliz askeri saat ikiye doğru liman ile Kandiye şehri arasındaki kapıyı işgal ettiği gibi deniz askerlerinden bir bölük de aşar idaresine ait iskeleyi ele geçirmiştir.²³

İngilizlere göre, olayların gerçekleştiği dönemde Kandiye’de, dağlık kesimdeki askerleri desteklemek amacıyla üç askeri bölük, tıbbi kolorduları, yardımcı servisler ve garnizon birlikleri vardı. Bu sırada Kandiye çevresindeki toplam İngiliz askeri sayısı yedi yüz elliydi. Bunların yüz elli tanesi merkezde, yüz seksen kadarı kordondaki ileri karakolda, diğerleri ise farklı bölgelerdeydi. Osmanlı askerlerinin Kandiye’deki sayısı ise iki üç bin kadardı.²⁴

İngiliz askerleri limandaki faaliyetleri sırasında silahlı bir kalabalığın şehir merkezinden limana doğru yaklaşmakta olduğunu fark etmiş; karargâhtan ve “H.M.S. Hazard” adlı gemiden yardım istenmiş, limanın içindeki askerler de liman kapısındaki bölüğe yardım etmek için oraya gitmişlerdir.²⁵ Bu sırada liman kapısında olan küçük çaplı çatışmada kapıyı tutmak için gönderilen bölükten bir askerin öldüğü; üç askerin de yaralandığı fark edilmiştir.²⁶ Yardıma gelenler ile birlikte sayıları artan İngiliz askerleri liman kapısında tekrar güvenliği sağlamış ve toplanan kalabalığı bir miktar uzaklaştırmışlardır. İngilizler, toplanan kalabalığın iki üç bin kişi civarında olduğunu tahmin etmişlerdir.²⁷

İngilizlere göre işte tam olayların kısmen durduğu bu sırada aniden Türk kalabalığı ileriye doğru hareket etmiş ve kapıyı savunmakla görevli İngiliz askerlerini önlerine katmışlardır.²⁸ İnsanlar, liman kapısının tüneline sürüklenmişlerdir. Askerlerden birinin ateş etmesiyle kalabalık ana caddeye doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada kalabalık etraftaki evleri ve binaları ateşe vermiştir.²⁹ Silahlanan ve çeşitli bölgelere dağılan Müslüman ahali ile Rum ahali ve İngiliz askerleri arasında çatışmalar başlamıştır.

Fransızlar ise özellikle Fransa’nın Hanya konsolosu ve Londra Se-faretinden aldıkları bilgiler ışığında olaylar hakkında İngilizler ile benzer görüştedirler. Fransa’nın Hanya konsolosuna göre İngilizlerin olayları kısmen durdurdukları sırada Müslüman ahali bir tür “arbede cereyanı” ile liman kapısında biten sokağa hücum ederek limana girmişler ve Hristiyan memurlara saldırmışlardır. Bu olaylar sırasında İngiliz askerler, memurlardan ikisinin “hançerle ceriha-dâr olduklarını görünce” silaha davranmış

ve o anda “Müslümanlar dahi silahlanıp ayak takımı ile İngiliz müfrezeleri beyninde mücadele vuku bulmuş ve Müslümanlar Hristiyan mahallâtına dağılarak hanelerini ihrâk etmişlerdir.” Fransızlara göre diğer Müslüman çeteleri de silahlı olarak İngiliz askerlerinin üzerine saldırmış ve böylece büyük bir çatışma ve karışıklık meydana gelmiştir.³⁰

Babıâli'nin 6-7 Eylül günleri Vali Vekili İsmail Hakkı Bey ve Girit kumandanı Cevad Paşa'dan gelen telgraflara dayanarak olayların başlangıcı ile yaptığı açıklama daha farklıdır. Bu telgraflarda vali vekili ve kumandan, Kandiye mutasarrıfı Ethem Paşa'dan aldıkları iki telgrafi merkeze iletmışlerdir. Telgraflardan anlaşıldığı üzere Kandiye mutasarrıfı Ethem Paşa, liman civarında bulunan aşar dairesine İngilizler geldiği sırada Müslüman ahaliden bir kısmının limana doğru gelmekte olduklarını haber alınca liman kapısına kadar gelerek bunları dağıttırıp, geri dönmüştür. Bundan sonra ahalî tekrar liman kapısına doluşmaya başlamıştır. İşte tam bu sırada “Vezir Çarşısı Caddesi'nde bulunan dükkânlardaki Hristiyanlar tarafından ahalî-yi İslamiyye üzerine silahlar atılmasını müteakip”³¹ Müslüman ahalî liman kapısının içinde bulunan İngiliz piyade askerlerinin tarafına “hücum etmiş,” bundan çekinen İngilizler ahalinin kendilerine saldırdığını zannederek süngü ile ve ateş ederek birkaç kişiyi yaralamışlardır.³²

Üzerlerine her iki taraftan da yapılan bu saldırı sonucu Müslüman ahalî de silahlanarak kendilerini savunmaya başlamıştır. Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında başlayan çatışma sonucu Vezir Çarşısı Caddesi'ndeki dükkânların birinin ateşe verilmesi nedeniyle yangın başlamıştır. Hızla yayılan ateş liman içerisine dahi etki etmiş olduğundan Paşa, gümrükteki eşyaları ve nakdi hükümet konağına naklettirmiştir.³³

İngilizlerin iddiasına göre ise yangın kazara çıkmamış, Müslüman ahalî tarafından bilinçli olarak çıkartılmıştır. İngiliz askerleri bir yandan “Hazard” gemisinden gelen yardım kuvvetiyle yangını söndürmeye çalışırken diğer yandan bu “başıbozuk” kitleleri ile çatışmıştır.³⁴ Sonradan İngiliz gemisi limandaki askerlerini kurtarmak için ateş etmeye başlamıştır.³⁵ Bu sırada öğleden sonra saat 15.15'te İngiliz karargâhına da saldırılmış, İngiliz askerler hazırlıksız yakalanmışlar ve kamp ateş verilmiştir.³⁶ Sonuç olarak Müslümanlar şehre tamamen hâkim olmuştur.

Ethem Paşa telgrafında başından beri olayları engellemeye çalıştığını, limandaki İngiliz kumandanını limandan çıkartmak için de bir bölük asker gönderdiğini ancak yangının şiddetinden kapıdan geçilemediği için diğer taraftan limana girilip İngiliz askerleri ile birçok Hristiyan ailenin limanda bulunan vapura geçirilerek kurtarılmasını sağladığını bildirmiştir. Buna karşılık İngilizler Paşa'nın ancak, Hazard gemisi kıyıya ateş açınca silah seslerinden olayı duymuş olduğunu ve Paşa'nın İngiliz komutan ve askerlerinin güvenliğini garanti edemeyeceğini belirterek olayları durdurmak ve İngiliz askerlerini kurtarmak için hemen hemen hiçbir ciddi teşebbüste bulunmadığını belirtmişlerdir.³⁷ Fransa'nın Hanya konsolosu M. Blanc'a göre ise, Osmanlı askeri de olayları engellemek bir yana bunlara iştirak etmişlerdir. Osmanlı askerinin İngiliz askerleri üzerine ateş ettikleri hem İngiliz kumandan hem de bir tüccar gemisi kaptanı tarafından görülmüştür. Osmanlı askeri sadece Hristiyan ailelerin sığındığı mutasarrıf konağını koruyup, bunları savaş gemisine kadar geçirmişlerdir.³⁸

Olaylar sırasında meydana gelen ölüm ve yaralanma vakalarının sayısı da taraflarca farklı şekillerde aktarılmıştır. Ethem Paşa'ya göre çatışmalarda "ahâlî-yi İslamiyyeden limanda beş altı kadar fevt ve İngiliz askerinde dahi fevt ile dört mecruh olduğu" görülmüştür.³⁹ Paşa gönderdiği diğer telgrafta ise Hristiyanlar şehirde "dinamit atub birkaç İslam mecruh ve fevt olduğu mukarrerdir" demiştir.⁴⁰ Şenışık'ın aktardığı bir belgeye göre Hristiyan ahaliden 113 erkek, 40'ı kadın olmak üzere 153 kişi ölmüş ya da kaybolmuştur.⁴¹ İngilizlere göre ise olaylar sırasında on dört İngiliz askeri çeşitli bölgelerdeki çatışmalarda öldürülmüş, otuz sekiz tanesi de yaralanmıştır. Hristiyan ahaliden ölü sayısı altı yüz kişiyi bulmuştur. Fransa'nın Hanya konsolosunun bildirdiğine göre ise, olaylar sonrasında Kandiye'deki yüz elli İngiliz askerinden bir subay ile on üç er ölmüş ve iki subay ile toplam kırk er yaralanmıştır.⁴² Hristiyan ahaliden erkek, kadın ve çocuk olarak toplam beş yüzden fazla kişi ölmüştür. İngiltere konsolos vekili ile ailesi de ölenler içindedir. Başlayan yangınla birlikte Almanya, İspanya, Fransa ve İtalya konsoloshaneleri yanmıştır.⁴³ İncelediğimiz bütün kaynaklarda üç yüzden fazla Hristiyan'ın da çeşitli gemi ya da vapurlara sığındıkları belirtilmiştir.⁴⁴

Olaylar üzerine İngiliz kruvazörü kumandanı Suda'ya telgraf göndererek acil yardım istemiş; bunun üzerine amiraller tarafından beş kıta İngiliz deniz askeri ile birlikte Fransız ve İtalyan askerlerden birer bölük sevk edilmiştir. Bu yardım kuvveti Kandiye'den dört saat mesafede bulunan "Rogdiya"ya çıkarılıp şehrin metrislerinde bulunan İngiliz askerlerine katılmışlardır.⁴⁵ 8 Eylül günü Fransız ve İtalyan yardım birlikleri de şehre varmıştır. Fransa'nın Hanya konsolosu tarafından şehrin hâlâ Müslüman ahalinin elinde bulunduğu bildirilmiştir. Buna karşılık aynı gün Hristiyanlar da Kandiye etrafında Türklerin ileri karakolları üzerine hücum etmişlerdir.⁴⁶

Olaylar sonrası ortaya çıkan durumu sona erdirmek için alınacak tedbirleri kararlaştırmak üzere büyük devletlerin adadaki işgalini gerçekleştiren amiraller ile bu devletlerin konsolosları ve yeni oluşturulan icra komitesi üyeleri bir gemide toplanmışlar ve olaylardan Osmanlı asker ve memurlarını sorumlu tutarak şu taleplerde bulunmuşlardır:

- Her devlet tarafından birer tabur askerin hemen irsali lazımdır.
- Altı yüzü aşkın Hristiyan katledilmiştir. Bu olayı gerçekleştiren Kandiye'de mevcut bulunan on beş bin başıbozuğu adadan çıkarmak gerekmektedir.
- Osmanlı asker ve memurunu dahi geri celbe Osmanlı hükümeti mecbur bırakılmalıdır.
- Giritliler tarafından talep olunan surette meselenin halledilmesi zamanı gelmiştir.⁴⁷

Kandiye'de çıkan olaylar sonucu Osmanlı devleti iki umumi telgrafi bütün sefirlerine göndererek olaylar karşısındaki tutumunu ortaya koymuştur. Bunların birinde Kandiye'deki karışıklıklar nakledilerek, kendi tebaasından Ortodoks mezhebine mensup bir valinin, maiyetinde bir Müslüman diğeri Hristiyan iki muavin bulunmak üzere seçilmesini ve muhtariyet konusunda tetkik ve müzakere için gereken talimatın dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) tarafından İstanbul'daki sefirlerine verilmesi-

ni teklif etmiştir. İkinci telgrafta ise Babıâli, amirallerin Osmanlı askerinin adadan çıkarılması talebini protesto etmiştir.⁴⁸

Bütün bu diplomatik gelişmeler sırasında Girit'teki İngiliz amirali 14 Eylül 1898 tarihinde Osmanlı yönetimine bir ultiimatorm vermiştir. Bu ultiimatormda şu talepler ileri sürülmüştür:

- Bütün Müslümanların silahlarının toplanması, karışıklığın sorumlularının kırk sekiz saat zarfında tutuklanarak İngiliz memurlarına teslimi,
- İngiliz askerlerinin bulunduğu barakaların karşısındaki evlerin yirmi dört saat içinde yıkılması,
- İngiliz askerlerine karşı Müslümanlarca yapılabilecek düşmanca nümayişlerin önlenmesi için gerekli tedbirleri alınması,
- Şehir dışında ve amirallerin belirlediği iki nokta arasındaki alanın Osmanlı askeri tarafından işgali, Osmanlı askerlerinin gerektiğinde İngiliz askerlerine yardıma mecbur edilmesi,
- Eğer bu talepler kabul olunmazsa gereken tedbirleri bizzat alacakları...⁴⁹

Osmanlı devleti, bu ultiimatoma karşı son iki teklifi kabul etmiş; ilk iki teklifin ise uygulanmasına imkân olmadığını belirtmiştir. Osmanlı devleti, Müslümanların silahları alınır ise bir ayaklanma olacağı gibi karışıklığın sorumlularının ancak tahkikat icrasından sonra tutuklanabileceğini, bu tahkikatın yapılabilmesi için Babıâli ve dört büyük devletin delegelerinden oluşan bir komisyon kurularak bu işin komisyona havale edilmesini teklif etmiştir. Evleri yıkmanın ise zaman alacağını bunların tahliyesiyle de yetinilebileceğini belirtmiştir. Bu "mülâhazatın kabulü" içinde Fransa hükümetinden Londra hükümeti nezdinde faaliyette bulunmasını istemiştir.⁵⁰

İngiliz işgal ordusu kuvvetleri Kandiye'de olayların hemen ardından geniş çaplı bir operasyona girdi. Kandiye'deki Müslüman halkın evlerine tek tek girilerek tüm silahlar toplanmaya çalışıldı. Evlerine girilmesine karşı çıkan halka top atışlarıyla evlerinin yıkılacağı uyarısında bulunuldu.⁵¹

Osmanlı hükümeti, Müslüman halktan toplanan silahların İngilizlerin eline geçmemesi amacıyla Girit askeri kumandanı Cevad Paşa'ya gönderdiği gizli telgrafta bunların "tophane-yi amireye" teslimi için çaba gösterilmesini istedi.⁵² Öte yandan Osmanlı hükümeti, İngiliz hükümetine gönderdiği telgrafta, olaylardan sorumlu olanların derhal tutuklanarak aileleriyle birlikte, bir daha adaya dönmek üzere Trablusgarp, Taif ve Yemen'e gönderilmeleri için harekete geçildiğini bildirdi.⁵³ Ayrıca silah toplama işinde istenilen sonucun elde edilmesi için sadece Müslümanların silahlarının toplanmasıyla yetinilmemesini aynı zamanda Hristiyanların da ellerindeki silahların toplanması isteğini ilettili.⁵⁴

Olaylardan sonraki birkaç gün içinde, İngilizlerce olaylardan sorumlu oldukları iddiasıyla Müslüman ahaliden yüz altmış dört kişi yakalanmış; bunlardan otuz altısı yargılanmak üzere tutuklanmıştır.⁵⁵ 23 Ağustos 1898'de ilan edilen geçici yönetim nizamnamesinin adliye teşkilatı ile ilgili düzenlenmesinde Avrupa devletleri işgal askerlerine karşı işlenen suçlara karma askeri mahkeme tarafından bakılacağı belirtilmişti.⁵⁶ Bu hüküm nizamnamenin ilanının ardından meydana gelen Kandiye olayları sonrasında derhal uygulanmaya konmuş ve İngiliz hükümeti temsilcileri Kandiye'de bir askeri mahkeme oluşturmuşlardır.⁵⁷ Tutuklanan kişiler yargılanarak olaylara doğrudan katıldıkları sabit olan on yedisi idama, dördü yirmi yıl, ikisi bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.⁵⁸

Alınan karar uyarınca ilk başta mahkûmların yedisi 19 Ekim 1898'de idam edilmiş;⁵⁹ daha sonra 30 Ekim 1898'de beş mahkûmun daha idamı gerçekleşmiştir.⁶⁰ İdamların devam etmesi üzerine Babiâli, büyük devletler nezdinde idamları engellemek için teşebbüslerini artırmıştır. Örneğin; son idamlar üzerine idam cezalarına son vermek için Babiâli, amirallere gereken emirlerin verileceği ümidinde olduğuna dair Londra, Paris, Petersburg ve Roma sefaretlerine başvurmuştur.⁶¹ Bu başvuru neticesinde önce Rusya ve İtalya⁶² daha sonra ise Fransa⁶³ ve İngiltere⁶⁴ sefaretinden gelen telgraflardan anlaşıldığı üzere idamlar tamamen durdurulmuş; darağaçları dahi kaldırılmıştır.⁶⁵ Ancak büyük devletler bu şekilde idamları durdurduklarını belirtmelerine rağmen, kalan beş idam hükümlüsü, Osmanlı memurlarının adanın yönetimini devretmelerinden kısa bir süre sonra 7 Kasım 1898'de

idam edilmişlerdir.⁶⁶ Anlaşılan o ki, başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, idam cezalarını kendileri için uygun bir zamana erteleyerek adada istedikleri düzenlemeleri yapmaları sırasında kısmen de olsa sorun çıkarabilecek Müslüman ahalîyi ve Osmanlı devletini yatıştırmak istemişlerdir.

Osmanlı devletinin idamları durdurmak için büyük devletlere yaptığı başvurular sırasında 1897'den beri tartışılan Prens Georgios'un adaya vali olarak tayini fikri yeniden ön plana çıkmıştır. Osmanlı hükümeti, büyük devletlerin kendisine Prens Georgios'a genel af yetkisinin verilmesini tartıştıklarını bildirmesi üzerine bu durumu kabul etmemiştir. Babiâli, böyle bir şeyi hükümrانlık haklarına aykırı bulduğunu ve bu haklar gereğince adada genel af ilan edilmek isteniyorsa kendisine başvurulması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷

OSMANLI ASKERLERİNİN ADADAN ÇIKARTILMASI

Bütün bu süreç devam ederken İtalya hükümeti adada kesin çözüme ulaşmak için bir teklif ortaya atmıştır. Teklife göre, amiraller istedikleri tedbirleri uygulamaları konusunda serbest bırakılarak; Ada büyük devletlerin idaresine verilmelidir. Bunun gerçekleşmesi için de “Osmanlı asker ve memurlarının bir müddet zarfında adadan geri çekilmesi için Babiâli nezdinde kesin bir teşebbüste bulunulması,” padişahın hakları ile Müslüman ahalinin can ve mallarının büyük devletlerce teminat altına alınması ve Babiâli'ye “meselenin ancak bu yolla hallolabileceğini hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir lisanla anlatılması istenir.”⁶⁸ Bu teklifi Fransa ve Rusya kabul ederken; İngiltere böyle bir teminatın verilmesine şu anda imkân olmadığını belirterek olumsuz yaklaşmıştır. Ayrıca Rusya teklifin Almanya veya Avusturya tarafından Osmanlı devletine iletilmesini daha etkili ve nezakete uygun bulmuştur.⁶⁹ Bu isteğin Almanya ve Avusturya'ya bildirilmesi üzerine her iki devlette politikalarını değiştirmeyeceklerini ve tarafsız kalacaklarını belirterek devletlerin isteğini reddetmiştir.

Avrupa devletleri, Osmanlı hükümetine askerlerini geri çağırmayı ve adadaki diğer düzenlemeleri kabul ettiği takdirde Osmanlı egemenlik hakları ve Müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanacağını belirtmişlerdir. Aksi takdirde adadan Osmanlı askerlerini zorla çıkartacaklardır. Böy-

le bir durumda da Osmanlı egemenlik haklarını korumak ve Müslüman halkın can ve mal güvenliğini sağlamak gibi bir sorumlulukları olamayacağı gibi artık adada “ekseriyet ahalinin isteklerine uygun bir idareyi” kuracakları tehdidinde bulunmuşlardır.⁷⁰

Aslına bakılırsa büyük devletler, adayı ablukaya aldıkları tarihten beri Osmanlı askerlerinin tümüyle adadan çekilmesini istiyorlardı.⁷¹ Hatta amiraller, muhtariyetin ilan edildiği protokolün aksine hareket ederek 1898 Nisan ayı içinde bu konuda teşebbüste bulunmuşlardı. Bu sırada öncelikle şehir içindeki Osmanlı askerlerinin şehir dışına çıkarılması uygulaması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İhtilal Komitesi’nin Osmanlı askerleri adadan çekilmedikçe kordon hattı içinde bulunan Müslümanların köylerine dönmelerine izin verilmeyeceğini bildirmesinin de etkisiyle;⁷² onlar karşısında aciz kalan “büyük devletlerin Girit’teki temsilcileri, adanın Osmanlı askerlerinden arındırılmasını, Müslümanların güvenle evlerine dönmelerinin koşulu olarak görüyorlardı.”⁷³

Kandiye olayları sonrasında adadaki Avrupalı asker sayısı hızla artırılmıştır. Örneğin, İngilizlerin olaylardan önce adadaki asker sayısı bin yedi yüz bir⁷⁴ iken olayların hemen sonrasında beş bine çıkartılmış⁷⁵ ve eski savunma düzeni tepeden tırnağa yenilenerek, özellikle Kandiye’deki top sayısı artırılmıştır.⁷⁶ Bütün bu faaliyetlerden anlaşılan İngilizler yazdıkları senaryoyu sahne koyarken adada kendilerini gafil avlayan rahatsız edici tepkilerin olmasını istememişlerdir. İngilizlerin temel amacı Girit, sembolik olarak da olsa Osmanlı yönetiminde kaldığı sürece “Hasta Adam”ın günün birinde mirasını paylaşırken bu hisseyi kendi eline geçirmenin⁷⁷ zeminini hazırlamaktır.

Adanın Hristiyan halkı bu gelişmeyi emellerine ulaşmada bir basamak olarak görürken Osmanlı hükümeti sorunun kendi rızasıyla “tesviye-yi maslahat”⁷⁸ şeklinde çözülmesi yolunda çaba göstermeye başladı. Askerlerin çekilmesi hakkındaki ultimatoma Babıâli’ye ulaşmasından önce “def-i zarar-ı külli için ihtiyar-ı zarar-ı cüz”⁷⁹ yoluna gidilerek çözüm önerilerinin Avrupa devletlerine bildirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Avrupa kabinelerine yazılan telgrafta, sorunun Paris ve Berlin Anlaşmaları hükümlerine uygun olarak çözülmesi için bu anlaşmaya imza koyan devletlerle Osmanlı devleti arasında görüşmeler yapılması gerektiği bildirildi.⁸⁰

Büyük devletler, Osmanlı hükümetinin tüm girişimlerine karşı askerlerin çekilmesi hakkındaki ultimatomu 4 Ekim 1898 tarihinde Babıâli'ye iletiler. Bu ultimatomda adada Osmanlı kuvvetlerinin bulunması, tam muhtariyet esaslarına aykırı olduğundan kademe kademe askerlerin kaldırılması gerekliliği ve askerlerin varlığının daimi bir tahrik kaynağı olduğu vurgulandı. Yukarıda da bahsedildiği gibi ultimatomun içeriği kabul edildiği takdirde Osmanlı hukukunun korunacağı ve Müslüman halkın çıkarlarının gözetileceği teminatı da verildi.⁸¹ Ultimatomun iletiliği tarihten itibaren on beş gün sonra boşaltma işleminin başlayacağı ve bir ay içinde çekilmenin tamamlanacağı hükme bağlandı.

Osmanlı devleti, bu sırada çekilmeyi kabul etmekle birlikte müzakerelere yapmayı ve adanın kendisine ait olduğunun alameti olarak Kandiye, Hanya ve Resmo'da bir miktar asker bulundurmaya istedi. Müzakerenin açılmasını işi uzatmak olarak niteleyen büyük devletler, asker kalması konusunda da sadece Hanya'da Osmanlı sancağını korumak için küçük bir müfrezenin bırakılmasını kabul etti.⁸² Böylece Sadrazam Tevfik Paşa'ya göre on bir binden fazla olmayan ve zaten sekiz bininin de askerlik süresi bitmiş olan⁸³ Osmanlı askerleri 25 Ekim 1898 tarihinden itibaren başlayarak adadan ayrıldı.⁸⁴ 4 Kasım 1898'de Osmanlı memurları adanın yönetimini olay çıkartmaksızın amirallere devretti.

Osmanlı devleti adada bulunan askeri malzemeyi götürmek için yalnız dört yüz elli askeri ile elli kadar subayı bırakmıştır.⁸⁵ 5 Kasım günü bırakılan bu asker ve subaylar dışında bütün Osmanlı asker ve memurları adadan ayrılmıştır.⁸⁶ Bu sırada büyük devletler Prens Georgios'a verilecek görevin ayrıntılarını tartışmışlardır.⁸⁷ Adadaki Osmanlı askeri malzemesinin de toplanmasıyla 1898 Kasım ayı ortalarına kadar Girit'teki tüm Osmanlı birlikleri, Hanya'daki küçük müfrezeye hariç geri çekilmiştir.⁸⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki, olaylar adanın Yunanistan'a katılması sürecinde özellikle Osmanlı asker ve memurlarının adadan tamamen çekilmesi için ortam hazırlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Büyük devletlerin bu olaylar sonucunda artan baskısıyla Osmanlı devleti adadaki Osmanlı asker ve memurlarını geri çekmek zorunda kalmış ve böylelikle adadaki Osmanlı egemenliği giderek sembolik bir hal almış ve fiilen Ada devletten kopmuştur.

Osmanlı askerinin çekilmesi ve sonrasında 30 Kasım 1898'de Yunan kralının ikinci oğlu Prens Georgios'un adaya yüksek komiser olarak atanmasıyla Türk nüfusu da adayı terk etme hızını artırmıştır. Bu olay Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türkler üzerinde de büyük bir etki yaratmış, Türk askerlerinin çekildiği yerde Türk nüfuzu ve nüfusu kalmayacağı ve buna II. Abdülhamid'in istikrarsız politikalarının neden olduğu savunulmuştur.⁸⁹

KANDİYE OLAYLARI KARŞISINDA BÜYÜK DEVLETLERİN TUTUMU

Olaylar hakkında adadaki konsolosları ve amiralleri tarafından bilgilendirilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya devletlerinin hepsi olaylardan Osmanlı devletinin memur ve askerlerini sorumlu tutmuşlardır.⁹⁰ Onlara göre Osmanlı askeri ve memurunun varlığı bile Ada ahalisi üzerinde başlı başına bir tahrik unsurudur.

Dört büyük devlet olayların özellikle Kandiye mutasarrıfı Ethem Paşa tarafından tertip edildiğini belirterek şehrin farklı bölgelerinde İngiliz askerlerini gafil avlayan ani saldırıları buna örnek olarak göstermişlerdir. Bu açıdan en önemli örnekleri İngiliz karargâhına yapılan saldırı olmuştur.

Büyük devletlerin adadaki olaylardan Müslüman ahaliyi ve Osmanlı devletini sorumlu tutması önceden beri süren bir uygulamadır. Örneğin; Fransa'nın Hanya konsolosu M. Blanc'a göre, adada bu tür olaylar Müslüman ahali ve Avrupalı güçlerin reform uygulamalarını engellemek için onları tahrik eden Osmanlı hükümeti tarafından çıkartılmaktadır. M. Blanc, Paris'e Kandiye olayları hakkında bilgi verirken 8 Eylül 1898 tarihli telgrafında daha önce olan çeşitli olayları da örnek göstererek Müslüman ahalinin hükümetin isteği üzerine bu tür olayları ve yangınları adadaki yerli ve yabancı Hıristiyanları yok etmek için bilinçli olarak çıkarttığını belirtir. Ona göre olayların ve yangınların öncesinde çeşitli şehirlerde Müslüman ahalinin yapacaklarını açıklamaları da bunun delilidir.⁹¹

Almanya ve Avusturya dışındaki bütün devletler birkaç konu da hem fikirdirler. Bunlardan birincisi Osmanlı asker ve memurlarının adadan çıkarılması⁹² ve adanın yönetiminin tamamen kendilerine devredilmesi; ikincisi ise artık adada ekseriyet ahalinin isteklerine uygun bir yönetimin

gerçekleştirilmesinin zamanının geldiğidir.⁹³ Yapılan bütün faaliyetlerde Almanya ve Avusturya tarafsız kalmakla beraber “ortak bir teşebbüs icrasından imtina eylemişlerdir.”⁹⁴

Girit Sorunu’na Yunanistan’ın müdahalesine ve adayı işgal etmesine en büyük tepkiyi gösteren Almanya özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’ndan sonra Girit konusunda Osmanlı devletini zarara sokacak bir tutumdan görünüşte de olsa uzak durmuştur.⁹⁵ Almanya Mart 1898’de Avusturya ile beraber askerlerini adadan çekerek hem Girit sorunundan sıyrılmış, hem de Babıâli’nin güvenini kazanarak aralarındaki yakınlaşmaya katkıda bulunmuştur. Almanya, Avusturya ile birlikte bu tarafsızlık tavrını Girit sorununun sonuna kadar sürdürmüştür.⁹⁶ “Girit Sorunu” karşısında Almanya’nın aldığı bu tutum Alman-Osmanlı yakınlaşmasının da önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.

Olaylara karşı en şiddetli tepki doğal olarak İngiltere’den geldi. Olaylar sonucunda Kandiye’de konsolos vekili ile birlikte on üç er ve bir subayını kaybeden İngiltere hükümeti olayların bastırılması, Müslüman ahalinin elindeki silahlarının toplanarak olaylardan sorumlu olanların yakalanması ve şiddetli bir şekilde cezalandırılması için faaliyetlerde bulundu. Bu amaçla önce adadaki asker sayısını artırdı; sonra ise Kandiye’de yukarıda ayrıntısıyla bahsedilen, evlere tek tek girilip arama yapılmasına ve hatta şehri topa tutma tehdidine varacak kadar sert uygulamalarda bulundu. İngiltere, ettiği tehditler neticesinde Müslüman ahaliyi olayların sorumlularını teslim ya da ihbar etmeye mecbur bıraktı. Yakalanan sorumlular çok da sağlıklı bir yargılamaya yapılmadan şiddetli cezalara çaptırıldı.

İngiltere’nin “kendisinin şiddetle desteklediği reformların uygulanmasını engellemek için İstanbul’da bazı çabalar olduğu kaygısının”⁹⁷ haklılığı olaylar ile birlikte delillendirilmiş oldu. Belki de bu yüzden İngiltere hükümeti ilk kendinin ortaya attığı Osmanlı askerinin adadan çekilmesini fikrini, olaylar sonucunda İtalya yeniden ortaya atınca tereddütsüz ve şiddetle destekledi.⁹⁸

İngiltere’den sonra olaylara karşı en şiddetli tepkiyi İtalya vermiştir. İtalya Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi teklifini tekrar gündeme getirmenin yanında İngiltere’nin şiddet eylemlerini desteklemiştir.

Sonuç olarak İtalya Dışişleri Bakanı'nın İngilizlerin Kandiye'yi topa tutma konusunda yaptığı tehdit karşısında Fransa'nın Roma Maslahatgüzârına yaptığı insancıl (!) tespit hem İtalyanların, hem de diğer büyük devletlerin adadaki Müslüman ahaliye genel bakışlarını ortaya koymaktadır:

Ahâlisi hemân münhasıran Müslüman olan Kandiye'de İngilizler şehri topa tutmak veya icrââta başlamak sûretiyle Müslümanları silahları terke sevk edebilirlerse de Resmo ile Hanya'da ekseriyet-i ahâli Hıristiyan olduğundan asâkir-i şâhâneyi bu şehirleri terke davet etmezden evvel ahâlî-yi Hıristiyanıyeyi oralardan uzak bir mahalle göndermek icab eder.⁹⁹

NOTLAR

- 1 Katilena P. Stathakou, "Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in The Voluntary Emigration of Cretan Muslims in The End of The 19 th Century," *Mersin Sempozyumu 2008* (19-22 Kasım 2008, Mersin), Yayınlanmamış Bildiri Metni, s. 4.
- 2 Johann Strauss, "The Creatan Muslims and Their Struggle for Ottomanism: Some Edvince from the Prediocal Press," *V. Milletlerarası T.S.İ.T.K.*, Marmara Üniversitesi, 1989; T.T.K., Ankara, 1990.
- 3 *B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no=32-1248, 20 Teşrinievvel 1313 - 1 Kasım 1897, Turhan Paşa'nın Layıhası.
- 4 Ron Phillips, "Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898)," *İ Teleftia Fasi tu Zitimatós, İraklio*, 2001, (ss. 451-479), s. 451; *B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898 vd.
- 5 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 270.
- 6 Tadilat Layıhası hakkında bilgi için bkz. A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 156-158.
- 7 Türk geldi, *age.*, C. III, s. 67; A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 159.
- 8 Driault, *age.*, s. 347.
- 9 1896 Mayıs'ındaki olaylar daha sonra çıkacak olayların habercisidir. *B.O.A., Y.PRK.ASK*, no=111-56, 14 Mayıs 1313 - 26 Mayıs 1896 tarihli belgeye göre bu olaylarda yirmi üç kişi ölmüştür. *Y.A.Hus.*, no=352-61 no'lu belgeye göre ise yabancı basın özellikle İtalyan basını olaylar nedeni ile Osmanlı askerlerini suçlamıştır. Onlara göre Osmanlı askerleri olayları bastırmak bir yana Hanya sokaklarında "katl ve yağma ile meşgul" olmuşlardır.
- 10 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 160.
- 11 *Girid, Mazisi-Hali-İstikbali*, Matbaa-yı Ebuzziyya, İstanbul, 1328, s. 93; *B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898; A. Nühket Adıyeke, *age*, s. 160-161. Yangında Hükümet dairesi, bir çok ev ve dükkân yanmıştır. Yangının yol açtığı zararlar konusunda bkz. *B.O.A., Y.PRK.ASK*, no=118-2, 12 Şubat 1312 - 24 Şubat 1897. Yangınların Hanya'dan başka Resmo ve Kandiye'de de görülmeye başlanması üzerine yangınların sebepleri ve nasıl engelleneceği konusunda Osmanlı yönetiminin almayı düşündüğü tedbirler hakkında bkz. *B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no=34-1468, 13 Eylül 1313 - 25 Eylül 1897.

- 12 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898.
- 13 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898.
- 14 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 30 Temmuz 1898.
- 15 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 23 Ağustos 1898.
- 16 B.O.A., Y.A.Res., no=94-70, 26 Ağustos 1314 - 7 Eylül 1898.
- 17 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 23 Ağustos 1898 - 3 Eylül 1898.
- 18 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 1 Eylül 1898.
- 19 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 3 Eylül 1898.
- 20 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6 Eylül 1898.
- 21 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898.
- 22 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898.
- 23 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898; Phillips'in İngiliz askeri arşivinden aktardığına göre, 6 Eylül günü aşar dairesini teslim almak için Albay Reid komutasında 50 asker görevlendirilmiştir. Albay, Hanya'daki devir teslimin ancak 2000 asker ile yapılabildiğini örnek göstererek asker sayısının yeterli olmadığını belirtmiş; ancak buna rağmen görevini 6 Eylül'de bitirmesi emri verilmiştir. Bunun üzerine komutan Ethem Paşa ve Türk temsil heyeti ile görüşmüş onlar bir sorun çıkmayacağına dair yemin etmişlerdir. 6 Eylül günü Albay Reid yanında bulunan bir miktar asker ile hareket etmiş, onu öğleden sonra saat 2'de daha önceden gümrük ofisini kontrol etmek için görevlendirilen başka bir bölük karşılamıştır. Bu sırada bir bölük İngiliz askeri de liman kapısına gönderilmiştir. Osmanlı jandarmasını yöneten, aslen İngiliz asıllı Binbaşı Churchill'in gümrük ofisinin anahtarlarını vermemesi üzerine İngilizler araştırma yaparak anahtarları yakınlardaki Türk subaylarında bularak almışlardır. Phillips, *agb.*, s. 451-454.
- 24 Phillips, *agb.*, s. 451.
- 25 Phillips, *agb.*, s. 454.
- 26 Phillips, *agb.*, s. 454.
- 27 Phillips, *agb.*, s. 455.
- 28 Phillips, *agb.*, s. 455.
- 29 Phillips, *agb.*, s. 458 vd.
- 30 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898.
- 31 B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314 - 6 Eylül 1898.
- 32 B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314 - 6 Eylül 1898.
- 33 B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314 - 6 Eylül 1898.
- 34 Phillips, *agb.*, s. 457.
- 35 Phillips, *agb.*, s. 458.
- 36 Phillips, *agb.*, s. 460.
- 37 Phillips, *agb.*, s. 457.
- 38 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898.
- 39 B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314 - 6 Eylül 1898.
- 40 B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314 - 6 Eylül 1898. Bir başka belgede ölen Müslüman ahalî sayısı "yüz elliye mütecaviz Müslüman katl olunmuştur" diye belirtilmiştir. Bkz. B.O.A., *l..MTZ.GR..*, no=33-1307, 26 Ağustos 1314 - 7 Eylül 1898, Şenışık da, İngiliz belgelerine dayanarak

ölen Müslüman sayısını 150 olarak belirtiyor. Bkz. Pınar Şenışık, *The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007, s. 317.

- 41 Bu Kandiye’de meydana gelen olayları soruşturmak amacıyla Komisyon Nazırı olarak Kaymakam Mehmet Şevki, üye olarak İbrahim Edhem, Ahmed Besim, Mihail Kosta ve Aristizi Nikola’nın bulunduğu heyetin raporudur. Olaylarda hayatını kaybeden 153 Hristiyan’ın listesi için bkz. Ek 1. B.O.A., Y.MTV, no= 182-153 10 Ca 1316’dan aktaran Şenışık, *agt.*, ss. 400-405.
- 42 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898.
- 43 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898.
- 44 Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898; Phillips, *agb.*, s. 462; B.O.A., HR.SYS., no=500/1-61, 25 Ağustos 1314 - 6 Eylül 1898; B.O.A., İ..MTZ.GR., no=33-1307, 26 Ağustos 1314 - 7 Eylül 1898. Şenışık’ın aktardığı bir belgede bu sayı 452 kişi olarak belirtilmiştir. Bu 452 kişiden bir kısmı İngiliz ve İtalyan savaş gemilerine ya da posta vapurlarına sığınarak, bir kısmı da çeşitli bölgelere kaçarak hayatlarını kurtarmışlardır. Sığınanların listesi için bkz. B.O.A., Y.MTV, no= 182-153 10 Ca 1316’dan aktaran Şenışık, *agt.*, ss. 380-399.
- 45 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898.
- 46 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898.
- 47 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 10 Eylül 1898. Bu son madde büyük devletlerin ve onları temsil eden amirallerin Girit sorunu hakkındaki görüşlerini ve Kandiye olayları sonrasında bu konuda yapacaklarını belirtmesi açısından önemlidir.
- 48 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 13 Eylül 1898.
- 49 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 14 Eylül 1898.
- 50 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 14 Eylül 1898.
- 51 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1304, 2 Eylül 1314 - 14 Eylül 1898; A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 203
- 52 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 203.
- 53 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 203-204.
- 54 B.O.A., Y.A.Res., no=94-85, 5 Eylül 1314 - 17 Eylül 1898; İ..MTZ.GR., no=33-1305, 5 Eylül 1314 - 17 Eylül 1898, A. Nühket Adıyeke, *age.*, 204.
- 55 Phillips, *agb.*, s. 462.
- 56 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 23 Ağustos 1898.
- 57 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 24 Eylül 1898.
- 58 Phillips, *agb.*, s. 463.
- 59 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 19 Ekim 1898; Mahir Aydın, *Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42.
- 60 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 30 Ekim 1898.
- 61 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1349 19 Teşrinisani 1314 - 1 Aralık 1898.
- 62 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1349 19 Teşrinisani 1314 - 1 Aralık 1898.
- 63 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1349 30 Teşrinisani 1314 - 12 Aralık 1898.
- 64 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1349 2 Kânunuevvel 1314 - 14 Aralık 1898.
- 65 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1349 19 Teşrinisani 1314 - 1 Aralık 1898.
- 66 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 8 Kasım 1898.

- 67 B.O.A., *İ..MTZ.Gr.*, no= 33-1349, 22 Teşrinisani 1314 - 4 Aralık 1898.
- 68 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898.
- 69 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898.
- 70 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 24 Eylül 1898.
- 71 Bu fikir ilk kez İngiltere tarafından "Yunan askerleriyle birlikte, Osmanlı askerlerinin de çekilmesi" şeklinde ortaya atılmıştır. *Documents Diplomatiques Fevrier-Mai 1897*, 1 Mart, s. 123'ten aktaran A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 231.
- 72 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T, 19 Ağustos 1898.
- 73 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 205.
- 74 Phillips, *agb.*, s. 451.
- 75 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15 Ekim 1898.
- 76 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15 Ekim 1898.
- 77 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih Dersleri (1789-1919)*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1961, s. 400.
- 78 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 207.
- 79 B.O.A., *İ..MTZ.Gr.*, no= 33-1308, 13 Eylül 1314 - 25 Eylül 1898.
- 80 B.O.A., *İ..MTZ.Gr.*, no= 33-1308, 13 Eylül 1314 - 25 Eylül 1898.
- 81 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no=2579(20)X, S.K.T., 4 Ekim 1898; *Girid Meselesi Nasıl Halledilmişti*, İstanbul, 1326, s. 17-18.
- 82 B.O.A., Y.A. Res, no=96-7, 11 Teşrinievvel 1314 - 23 Ekim 1898.
- 83 B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no=2579(20)X, S.K.T., 19 Ekim 1898.
- 84 26 Ekim 1898'de Fransa'nın Hanya Konsolosu M. Blanc'ın, Dışişleri Bakanı M. Delkase'ye gönderdiği telgrafa göre 25 Ekim'de bin yedi yüz Türk askeri İzmir'e doğru yola çıkarak Girit'ten ayrılmıştır. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 26 Ekim 1898; Daha sonra 26 Ekim'de de üç bin Osmanlı askeri Beyrut ve İzmir'e götürülmek üzere gemilere bindirilmiştir. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 27 Ekim 1898.
- 85 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 4 Kasım 1898. İlginçtir Fransa'nın Hanya konsolosu M. Blanc bu telgrafında Osmanlı askerlerinin bu şekilde adadan ayrılışının hem Rumlarda hem de Türklerde "büyük bir memnuniyet uyandırdığını" belirtmektedir. Hatta ona göre "Türk Bayrağı'nı korumak için bir miktar Türk askeri kalması sorunu, genel sevinç içinde, derin bir acı" uyandırmaktadır.
- 86 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 6 Kasım 1898.
- 87 B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 4-6 Kasım 1898.
- 88 15 Kasım günü asker gemilere bindirilmiş, ancak havanın bozukluğu nedeniyle gemiler Suda limanından çıkmamışlardır. Ancak büyük devletlerin savaş gemilerinin baskısı sonucu zorla da olsa aynı gün adadan ayrılmışlardır. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15 Kasım 1898; Aydın, *age.*, s. 107. Osmanlı askerlerinin adadan ayrılışı üzerine Rumlar sevinmek ile birlikte hâlâ Hanya'da Türk Bayrağı durduğu için yapmaya karar verdikleri dini ayini ertelemişlerdir. Ancak telgrafından anlaşıldığı üzere M. Blanc duruma müdahale ederek bu ayinin yapılmasını sağlamıştır. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15 Kasım 1898; Aydın, *age.*, s. 107. Yürütme Komitesi Girit'in Türk askerlerinden arındırılması ile birlikte başta Fransa olmak üzere büyük devletlere teşekkür telgrafları göndererek; Hanya'daki Türk bayrağının

indirilmesi ve bunu korumak için kalan Osmanlı askerinin de gönderilmesini, adadaki huzur ve güvenin sağlanması açısından onlardan rica etmişlerdir. Bkz. *B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16*, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15 Kasım 1898; Aydın, *age.*, s. 108. Anlaşılan o ki Girit Rumları Osmanlı ile ilgili en ufak bir şeyi görmeye dahi tahammül edememektedir. Bu durum aslında zaten Rumların elindeki silahların da toplanılmadığını göz önüne alırsak Girit'teki Müslüman ahalinin nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığını ortaya koyar.

- 89 Osmanlı (Cenevre) Gazetesi'nden aktaran Şerif Mardin; *Jön Türklerin İktisadi ve Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 1983, s.112.
- 90 Bkz. *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 12 Eylül 1898 vd.
- 91 *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898.
- 92 *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 4 Ekim 1898 tarihli nota.
- 93 *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 10 Eylül 1898.
- 94 *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 22 Eylül 1898.
- 95 A. Nühket Adıyeke, *age.*, 237.
- 96 A. Nühket Adıyeke, *age.*, 237.
- 97 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 231.
- 98 *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898.
- 99 *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898.

KANDİYE OLAYLARI SONRASINDAKİ KİTLESEL GÖÇ

GÖÇÜN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ

Kandiye olayları ve bunun sonucunda Osmanlı askerlerinin çekilmesi ile Ada'da Müslüman ahalinin Rumlara karşı güvenlikleri iyice tehlikeye düşmüştür. Özellikle Yunan prensi Georgios'un Ada'ya yüksek komiser olarak tayin edilmesi ve 21 Aralık 1898'de Ada'nın Rum ahalisi tarafından büyük bir coşku ile karşılanması onlar açısından durumu daha da kötüleştirmiştir. Çünkü Ada'nın Müslüman ahalisi, daha prensin komiser adaylığının Ada'da duyulması üzerine Valiliğe gönderdikleri dilekçe de, bu durumu Ada'nın Yunanistan tarafından ilhakına yol açan bir gelişme olduğunu görerek bunun kendi "hak ve menfaatlerinin mahvına" yol açacağını belirtmişlerdir.¹

Yukarıda bahsedilen bütün bu gelişmeler sonucu Turhan Paşa'nın muhtariyet ile ilgili sunduğu layihadaki Müslüman ahali ile ilgili olarak belirttiği "Osmanlı askerinin Ada'dan ayrılması kendilerine bunca kötülük yapan düşmanlarının keyfi idaresine tamamen terk edildikleri izlenimini uyandırır"² şeklindeki tespiti gerçekleşmiştir. Özellikle kendilerinde oluşan bu izlenimin etkisiyle, güvenlikleri iyice tehlikeye düşen³ Ada'nın Müslüman ahalisi, büyük devletlerin güvence vermelerine rağmen, 1898 yılından itibaren göç hareketini giderek yoğunlaştırmışlardır. Ada'daki yıllara göre nüfus değişimi ile ilgili veriler incelendiğinde⁴ bu durum açıkça ortaya çıkar. Ada'da ilk kez kısa bir zaman sürecinde bu kadar yoğun bir göç görülmektedir.

Bu dönemde Müslüman ahali göç edebilmek için mallarını elden çıkarmaya çalışmıştır. Resmi belgelerde bu durum açıkça ortaya konulmuştur. Örneğin "Girit'in üç büyük şehrindeki noter kayıtlarına göre 1898-1901 arasındaki üç yıllık dönemde çok düşük fiyatlara Müslümanların mal varlıklarını Hristiyanlara sattıkları"⁵ tespit edilmiştir.

Bu göçler ile birlikte Ada'daki Müslüman nüfusun tamamen yok olmasıyla sonuçlanacak süreç başlamıştır. Bu süreci kendi içinde üç ana döneme ayırabiliriz. Birinci dönem yukarıda anlatılan 1897 yılındaki olaylar ile başlayan ve özellikle 1898'de hızlanan dönemidir. İkinci dönem, Osmanlı devletinde II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden otorite boşluğunu fırsat bilerek bir oldubitti ile Ada'nın Yunanistan'a bağlanması ile başlayan göç dalgası dönemidir. Son dönem ise Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi dönemidir. Bu dönemde Girit'te kalan yaklaşık otuz bin kişi de göç ettirilerek Anadolu'ya getirilmiştir.

Göç daha çok Kandiye'den yapılmıştır. Anlaşıldığı üzere Hanya ve Resmo'daki Müslüman ahaliden pek azı göçmüştür. Geçici idare tarafından Kandiye'de Aralık ayında yardım dağıtılmakla birlikte yetersizdi. Diğer iki şehirde ise hiçbir yardımda bulunulmamış, oradaki ahali Babıâli'nin gönderdikleri ile yaşamlarını sürdürmek mecburiyetinde kalmışlardır. Babıâli gelenlere yevmiye bağladığı gibi, orada kalanlara da İane Komisyonu'nun sandığında olan kaynak sona erene kadar yardım etmeye devam etme kararını almıştır. Sandıktaki kaynağın özellikle un dağıtımı için birkaç ay daha idare edeceği düşünülmüştür.⁶

Göç özellikle Ege adalarına ve oradan da İzmir'e doğru yapılmıştır. Müslüman ahali Ada'dan özellikle büyük devletlerin vapurlarıyla Osmanlı vilayetlerine gelmişlerdir.⁷ 1898 yılı Mayıs ayı içinde Rodos ve İstanköy'e gelen göçmen sayısı kırk-elli nüfustan ibaret iken⁸ bu sayı olayların gerçekleşmesiyle birlikte Osmanlı askerlerinin çekildiği ve Prens Georgios'un yüksek komiser olarak atandığı 1898 sonlarında bin beş yüz nüfusa ulaşmıştır.⁹

Göç hareketi 1898-1900 yılları arasında yoğun olarak yaşanmıştır. Ancak Prens'in göreve başlaması, "Anayasal düzenin kurulması ardından hükümetin örgütlenmesi ve Prens ile kusursuz ilişkileri sonucunda"¹⁰ yavaş yavaş Ada'daki ortam sakinleşmiştir. Girit'teki Müslüman ahali "kendilerini kısmen toparlayarak şehirlerden kırsal bölgelerdeki eski yerleşim yerlerine" dönmüşlerdir."

İlerleyen süreçte Ada'daki durumun normale dönmeye başlaması fazla uzun sürmedi. 1905'de başlayan Therisso Ayaklanması ile Ada'da tekrar karışıklıklar başladı. Her ne kadar Venizelos, ayaklanmanın Müslü-

manlara yönelik değil de Prens Georgios'a yönelik olduğunu belirtse de,¹² Ada'nın isyan geleneği bozulmayarak yine Rumların Müslüman ahaliye karşı saldırıları başladı. Ayaklanmadan en çok kırsal kesimdeki Müslümanlar zarar gördü. Köylerinde bulunan Müslüman halk yurtlarından sürüldü, malları yağmalandı. Sonuçta bu durum göç hareketinin yavaşlayan hızını biraz da olsa artırıcı bir etki yaptı.

OSMANLI DEVLETİNİN VE BÜYÜK DEVLETLERİN GÖÇLER KARŞISINDAKİ TUTUMLARI

Başlangıçta “Osmanlı nüfusuyla birlikte Osmanlı sosyal ve kültürel etkisinin de giderek yok olması üzerine devlet, göçlerin engellenmesi amacına yöneldi.”¹³ Bu amacı gerçekleştirmek için de çeşitli yollara başvurdu.

Bu yollardan birincisi, devletin 1896 yılı Ekim'inde Müslüman ahaliye yardım sağlamak amacıyla Hanya'da kurulan “Girit Muhtacin-i İlane Komisyonu”¹⁴ adlı yardım derneğini maddi açıdan desteklemesi¹⁵ ya da Müslüman ahaliye kendi eliyle yardım etmesidir. Böylece devlet Müslüman ahalinin göç etmeye ihtiyaç duymaksızın Ada'da yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaya çalışmıştır.¹⁶ Diğeri ise isyanda maddi zarar görenlere mallarının başına dönmeleri şartıyla tazminat ödenmesidir.

Osmanlı devleti aslında çok önceki dönemlerde de Ada'daki isyanlar sırasında yardım amaçlı komisyonlar kurarak bunlar eliyle Ada halkına yardım etmeye çalışmıştır. Örneğin, bir belgede¹⁷ 25 Ocak 1869'da yaptıkları hizmetler nedeniyle teşekkür mazbatasını alan Hanya'daki İlane Komisyonu Kandiye ve Resmo'daki aynı amaçlı komisyonlar ile birlikte 17 Mart 1283'de (Miladi 29 Mart 1867) kurulduğunu belirterek o günden beri yaptıkları hizmetleri sıralamıştır. Buna göre İlane Komisyonu, göçmenlerin hepsini iskân etmiş, kadın ve çocuklara yapılan malzeme yardımına ek olarak yevmiye bağlamış, Müslüman Hıristiyan ayırt etmeksizin hastaları tedavi ettirmiştir. Yine komisyon göçmenleri teselli etmeye çalışmış, göçmenlere yakacak, giysi, yatak ve eşya dağıtmış, olaylar durulmaya başlayınca göçmenleri evlerine döndürmeye çalışmış ve son olarak evlerine dönenlerin de zaruri ihtiyaçlarını onlar geçinecek duruma gelinceye kadar karşılamıştır.¹⁸

Babıâli Girit'te 1896'da tekrar olayların başlamasıyla burada bulunan muhtaç durumdaki insanlara çeşitli vesilelerle un dağıtımı¹⁹ yaptırmış hatta unların Ada'ya gönderilmesi ve dağıtılması konusunda çıkan aksaklıkları gidermek için Maarif Nazırı *Hadi Paşa* başkanlığında bir komisyon da kurulmuştur.²⁰

Babıâli'nin Girit'teki Müslümanlara yardımları finanse etmek için sonraki dönemde uyguladığı yöntemlerden biri de önce "Dersaadet, Bilad-ı Selase ve İzmir, Selanik, Edirne, Bursa ve Trabzon şehirlerinde" daha sonra bunlara ek olarak "Manastır, Adana, Halep, Bağdat, Şam ve Beyrut şehirlerinde," "canavardan ma'ada" [domuz hariç] kesilen hayvanlardan hayvan başına belirli bir miktar geçici vergi alınmasıdır.²¹ Alınacak vergi miktarı koyun başına kırk para, keçiden otuz para, sığırdan yüz yirmi para olarak belirlenmiştir.²² Daha sonra celeplikle uğraşanların başvurusu üzerine bunların geçici vergiden muaf tutulması kararlaştırılmıştır.²³

Devletin yaptığı yardımların yanında özel şahıs ve işletmeler de çeşitli yardımlar yapmıştır. Örneğin Tercüman-ı Hakikat gazetesi gelirleri Girit muhtaçlarına verilmek üzere bir "fevkalade nüsha" çıkarmıştır. Devlet bu gibi yardımları teşvik etmiştir. Örneğin, Antalyalı Havva adlı bir kadın hem tesisat-ı askeriye hem de Girit Muhtacin-i İslamiyyesi namına verdiği yardımlardan dolayı "Şefkat Nişanı" ile ödüllendirilmiştir.²⁴ Yine yurtdışındaki çeşitli Müslüman topluluklar yardım göndermişlerdir.²⁵

Kandiye olayları meydana geldikten kısa bir süre sonra Girit Müslümanlarından isteyenlerin "vilâyât-ı şâhânedede iskânları hakkında"²⁶ yapılacak muameleyi soran Dâhiliye Nezareti tezkiresi üzerine Meclis-i Vükelâ, Girit ahali hakkında gereken tedbirler alınmakla birlikte Müslüman ahali-den Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerine göçenler için gerekenlerin yapılmasının "şân-ı âli iktizâsından bulunduğu"²⁷ bu yolda hareket edilmesine ve göç edenlere gereken kolaylığın sağlanması için bunun Nezaretçe ilgili yerlere bildirilmesine karar vermiştir.²⁸ Böylece başlangıçta Osmanlı devleti, Girit ile ilgili en önemli bağı olan Müslüman ahalinin Ada'dan göç etmesini yaptığı çeşitli yardımlarla engellemeye çalışırken, sonradan özellikle bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁹

Büyük devletler her ne kadar bir yandan Ada'nın Müslüman ahalisine güvence vererek, şehirlerde toplanmış ahaliyi köylerine geri döndürmeye çalışsalar da diğer yandan vapurlarıyla onları Ada dışına taşıyarak göçe yardımcı olmuşlardır. Devletler örtülü olarak göçü ister bir tavır sürdürürken, Avrupa basını alenen göçü desteklemiştir. Avrupa basınına göre Kandiye'deki Müslümanların kitlesel göç hareketi, başlangıç için Girit hazinesine zarar verecek olmasına rağmen ileriki dönemde asayişin lehinde bir gelişmedir. Örneğin Paris'te çıkan La Liberte gazetesinin 1 Nisan 1899 tarihli nüshasında Müslümanların göçünün devam ediyor olduğu ve ilerideki dönemde de devam etmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.³⁰ Gazeteye göre, bunun sorumlusu ne Prens Georgios ne de Hristiyanlar olmadığı gibi; Bosna ve Hersek, Teselya ve Şark-i Rumeli Müslümanları gibi buradaki Müslümanları dahi Hristiyanlar tarafından yönetilen bir memleketi terk etmeye sevk eden güç hem "milli tâbiyyet"³¹ hissi, hem de "Babîâlî'nin telkinlerine"³² boyun eğmeleridir. Avrupa basınına göre, Babîâlî göçmenleri durdurmaya çalıştıktan sonra bu durumu emrivaki kabul etmeyi tercih etmektedir.

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE GÖÇ OLGUSU

19. yüzyıl Osmanlı siyasi coğrafyasının en hızlı değiştiği yüzyıldır. Bunun sonucu olarak da nüfus yoğunluğunda, etnik ve dini yapıda büyük kaymalar yaşanmıştır. Böylece sosyal yapı da büyük ölçüde değişmiştir. Bu dönemde bütün imparatorluk nüfusunu etkileyen hareketlerin en önemli sebebi, yoğun iç ve dış göçtür. Bu nedenle 19. yüzyıl tam anlamıyla Osmanlı için bir "göç yüzyılı" olmuştur diyebiliriz. Bu durumda devlet ve toplum yaşamının her alanında yeni sıkıntılar ve bunları çözmek için geliştirilen yeni çözümler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devletinin son döneminde yaşanan bu yoğun göç hareketinin altında yatan temel nedenler siyasidir. Özellikle Çarlık Rusya ile mücadeleler ve Balkan coğrafyasında 19. yüzyılda Osmanlı'dan çeşitli nedenler ile ayrılarak ortaya çıkan devletlerdeki hâkim etnik unsurun, ayrılış süreçleri sırasında ve sonrasında burada yaşayan kendilerinden farklı etnik ve dinsel kimliklere sahip kitleye yaşam hakkı tanımak istememeleri bu nedenlerin başında gelmektedir. Osmanlı devletinin Avrupa topraklarında hâkim du-

ruma gelen bu etnik grupların ana amacı bağımsızlığa kavuştuktan sonra topraklarındaki yabancı unsurları atmak ve katışıksız bir toplum yaratmaktır.³³ Bu ana amaç çerçevesinde yapılan şiddet eylemlerinin sonucunda da buralardaki Müslüman kitle Anadolu başta olmak üzere Osmanlı devletinin çeşitli alanlarına göçmek mecburiyetinde kalmıştır.

İlk kez Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakından hemen sonra başlayan Osmanlı devletinin içe dönük göç macerası 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1856 Kırım Savaşı ve en önemlisi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşlarını takiben³⁴ büyük kitleler halinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gelen göçmen dalgaları nede- niyle Osmanlı devleti için halledilmesi gereken önemli bir sorun halini almıştır.

Bu göçler demografik, ekonomik ve toplumsal alanlarda çeşitli sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu sonuçların etkileri günümü- ze dek süre gelmiştir. Örneğin bu gün Anadolu'da var olan köylerin büyük bölümü bu göç dalgaları ile gelenlerce kurulmuştur. Türkiye'nin yerleşme biçimini önemli derecede etkileyen bu göç dalgaları ile birlikte Anadolu'da nüfus yoğunluğu yeniden artmış, bunun yanında göçmenlerin çoğunlukla kırsal alanlara yerleştirilmesi nedeniyle nüfusun köy-kent dağılımında köy- ler lehine büyük değişimler ortaya çıkmıştır.³⁵

Göçlerin ekonomik sonuçlarına baktığımızda göçler ile Osmanlı devletinin giderleri artmış, bununla birlikte yeni gelen göçmenlere verilen topraklar ile ülkedeki tarım alanlarının miktarı ve tarımsal ürün miktarı artmıştır. Ancak devlete ait olan ve yerli halk tarafından mera olarak kulla- nılan yerlerin göçmenlerce tarım alanı olarak kullanılmaya başlanmasıyla hayvancılık ekonomisi ikinci plana itilmiştir.³⁶

Göçlerin en önemli sonuçları toplumsal alanda kendini göstermiştir. Nüfus artışı, ekonomik zorluklar gibi nedenlerden dolayı suçluluk, asayişsiz- lik ve huzursuzluk gibi sonuçlar ortaya çıkmış; özellikle arazi ve su sorunları nedeniyle yerli halk ile göçmenler çeşitli bölgelerde anlaşmazlığa düşmüşler- dir. Yerli halk zaten sınırlı olan ekonomik kaynaklara yeni ortakların çıkma- sına karşı duydukları tepkiyi çeşitli vesileler ile ortaya koymuştur. Göçmen- ler açısından ise yüzyıllardır yaşadıkları yerlerden ayrılmaları, iskânlarının gecikmesi, yeni tarım tekniği ve üretim araçları yönünden farklı koşullarla karşılaşmaları gibi nedenlerden dolayı sorunlar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devleti göçler karşısında yaptığı faaliyetlerde iki temel tavrı ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi göçmenlere gerekli yardımı yapmanın “devletin şan-ı iktizasından” olduğu tavrı, diğeri ise özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde daha baskın olarak görülebileceği üzere göçmenlerin iskân edilmelerinde Anadolu’da Müslüman nüfusun artırılması şeklindeki Panislamist tavidir. Bu son tavidir devlet yöneticilerinin en azından elde kalanları sağlamlaştırmayı tek çıkar yol olarak görmelerinin etkisi büyük olmuştur.³⁷

Göçler karşısında Avrupa devletlerinin tavrı ise göçleri bazen açıkça bazen de el altından desteklemek olmuştur. Avrupa devletleri böylece aslında Avrupa içinde onlar için problem olan bir unsurdan kurtulmayı amaçlamışlardır. Bu devletler Avrupa ya da Kafkasya’daki çeşitli Müslüman kitlelerin göç etmesini istemekle beraber bu kitlelerin Osmanlı devleti tarafından çeşitli bölgelere yerleştirilmelerine karşı çıkmışlardır.³⁸

19. yüzyılda Osmanlı devletinde yaşanan iç göç dalgasını iki ayrı gruba ayırabiliriz. Buna göre birinci grup Osmanlı- Rus mücadeleleri sonucu Kırım, Kafkasya ve Osmanlı’nın Avrupa topraklarından yapılan göçlerdir. Özellikle 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1856 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında meydana gelen yoğun göçler bu grubu oluşturur. Göçlerin sayı olarak en fazla olduğu bu grup aynı zamanda akademik olarak en fazla üzerinde araştırma yapılan gruptur.³⁹ İkinci grup ise Balkan uluslarının kendi ulus devletlerini kurma ya da kurdukları devletlerin sınırlarını genişletme faaliyetleri sırasında Balkan coğrafyasından yapılan göçlerdir. Bu göçlerde birinci gruba göre sayı olarak daha az göçmen Anadolu’ya gelmiştir. Girit göçleri de bu grubun içerisine girer. Bu göçler üzerinde yapılan çalışmalar daha çok Balkan savaşları sonrasında gerçekleşen göçler üzerine yapılmıştır.⁴⁰

1898 GİRİT GÖÇLERİYLE İLGİLİ BABİÂLİ’NİN ÇALIŞMALARI

Muhâcirin Komisyon-u Âlisi’nin Kurulması

“Girit Sorunu”nun tekrar alevlenmesi ve bunun sonucunda Girit’ten Anadolu’ya çok sayıda göçmenin gelmesiyle birlikte; göçmenlerin daimi iskân bölgelerine sevkleri, iskân ve işleri ile ilgili konuları yürütmek üze-

re 28 Kasım 1897'de bir komisyon kurulmuştur.⁴¹ Daha önceki Muhacirin Komisyonu'ndan farklı olarak geçici bir üst komisyon olarak kurulan "Muhacirin Komisyon-u Âlisi" adlı bu komisyonun resmi başkanı Sultan II. Abdülhamid olmakla birlikte, fiili başkanı yani çalışmalarını yürüten kişi komisyonun birinci azasıdır. Komisyon, çalışmalarını yürütmüş ve bu çalışmalar hakkında hazırlanan raporlar II. Abdülhamid'e sunulmuştur.

Yılmaz, 1897 yılını takip eden yıllardaki Devlet salnamelerinin hiç birinde bu komisyonun yer almamasından hareketle komisyonun 1897'de lağvedilmiş olduğunu⁴² belirtse de incelediğimiz birçok belgeden anlaşıldığı üzere komisyon sonraki dönemlerde de faaliyetlerini sürdürmüştür.

Komisyon, Erkân-ı Harbiye'den dört, Dâhiliye'den iki, Maliye, Ticaret ve Nafia Nezaretleri ile Orman ve Meadin İdaresi'nden de birer azadan oluşturulmuş, birinci azalığına önce Tophane müşiri Zeki Paşa, daha sonra Selanik eski valisi Rıza Paşa getirilmiştir.⁴³ Komisyon, Şura-yı Devlet daire-sinde kendisine ayrılan üç odada çalışmalarını gerçekleştirmiştir.

On kişilik bu komisyonun faaliyet çerçevesini belirleyen on yedi maddelik bir yönetmeliği bulunmaktaydı.⁴⁴ "Muhacir akını devam ettiği müddetçe çalışacağı belirtilen ve haftada üç gün toplanan" bu komisyonun görevleri özetle şöyleydi:⁴⁵

- a. Nereden ve ne kadar muhacir geldiğini ve bunların nerelerde yerleştirileceğini gösterir bir tahrir defteri hazırlamak.
- b. Muhacir iskânı için hazineden ayrılan paralar ile ahaliden toplanan ianelerin sarfını gösterir cetvelleri hazırlamak.
- c. İstanbul'da bulunan muhacirlerin daimi iskân bölgelerine nakilleri için gerekli olan tren ve vapur ücretlerini mahalli idarelerden temin etmek.
- d. Anadolu'da muhacirler için kurulacak olan köylerin muntazam olmalarını sağlamak maksadıyla, mahalli teşkilatlar tarafından hazırlanan krokileri tetkik ederek onaylamak.
- e. Muhacirlerin asli vatanlarında terk etmiş oldukları emlakın tasfiyesi için dava vekilleri temin etmek.

Göçmen Sayısındaki Artış ve Sürekli İskân Yerlerinin Belirlenmesi

Kandiye olayları sonrasındaki şartların zorlamasıyla Osmanlı devleti göçe izin veren bir tavır takındı.⁴⁶ Bununla birlikte Girit'ten özellikle İzmir'e doğru yapılan göç hareketi hızlandı. 1898 yılı Aralık ayında İzmir üzerinden Anadolu'ya gelen göçmen sayısının her hafta birkaç yüz kişiyi aştığı, Aydın Vilayeti'nden Babiâli'ye bildiriliyordu.⁴⁷

Bu dönemde İzmir'e gelen üç bini aşkın nüfusun bir kısmı kendi istekleriyle Aydın Vilayeti kazalarına yerleştirildiler. Geri kalanlar ise İzmir'de bazı sanat kollarında iş tuttular. Girit göçmenlerinin acizleri halkın yardımlarıyla geçiniyorlardı. Bu arada hükümet, göç edeceklerin rahat edecekleri, sıkıntılarını hafifletecekleri surette köyler inşa etmek üzere Fırat nehri kıyılarında havası hoş, arazisi verimli yerler bulmaya çalışıyordu.⁴⁸

Hükümet Giritli göçmenlerin, kesin iskân edilene kadar İzmir'de kalmalarını istiyordu.⁴⁹ Hatta göçmenlerin büyük bölümü İzmir'e gelmekle birlikte İstanbul'a da gelenlerin olmasıyla bunu engellemeye çalıştı.⁵⁰ Örneğin, 12 Aralık 1898'de Bahriye Nezareti'ne gönderilen tezkerede⁵¹ "Babil" adlı vapurla Çanakkale'ye gelen göçmenlerin İstanbul'a getirilmeleri "münasib görülmemek"; tekrar İzmir'e götürülmeleri istendi. Yine bu tezkerede Biga Mutasarrıflığı, Aydın Vilayeti ve İdare-i Mahsusâ göçmenlerin İstanbul'a gelmelerinin engel olunması konusunda uyarıldı. Babiâli'nin amacı göçmenlerin Aydın Vilayeti'nde mümkün olduğu kadar birleştirilerek hızlı bir şekilde diğer vilayetlere dağıtılmasıydı.⁵²

1899 yılına gelindiğinde göç durmaksızın devam etmiştir. 20 Mart 1899 tarihli bir belgeden⁵³ anlaşıldığı üzere bu tarihte İzmir'de bulunan göçmen sayısı on iki bini geçmiştir. Bunun üzerine Babiâli Fırat kıyılarında göçmenlerin yerleştirileceği uygun yerler arayışına başka bölgeleri de katmıştır.

Sayıları giderek artmakta olan Giritli göçmenlerin yerleştirilmeleri düşünülen yerlerden biri Bingazi ve Derne bölgesidir. Bingazi ve Derne arasında iskâna uygun zeytinlikler bulunduğu bildirilmesi üzerine alınan karar gereğince Cezair-i Bahr-i Sefid ve Aydın Vilayetlerinde bulunan ve daha sonra buralara gelecek olan göçmenlerin bu iki bölgeye gönderilmeleri istenmiştir.⁵⁴ Bunun üzerine Meclis-i Vükela buraların iskâna uygun olup olmadığının araştırılması işini Muhâcirin Komisyonu'na havale etmiştir.

Ancak bu işin uzaması sonucu Giritli göçmenlerin içinde bulundukları zor durumdan dolayı hemen iradenin uygulanması gerektiği belirtilmiştir.

Göçmenlerin Bingazi ve Derne bölgelerine gönderilme çalışmaları sırasında Sadaret'çe, yerel yöneticilerden bu bölgelere yerleşmek isteyenlerin sayısı sorulmuştur. Bunun üzerine Aydın ve Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetlerindeki Giritli göçmenlerin hiçbiri bu bölgelere yerleşmek istemişlerdir. Göçmenler bunun nedeni olarak da, vaktiyle Girit'ten bir takım ahalinin o taraflara giderek yetiştirdikleri zeytinliklere bölge ahalisinin saldırmalarını, Bingazi ve Derne bölgelerinin ahalisinin dahi ara sıra Girit'e gelip orada geçimlerini sağlamak için çalıştıklarını hatta bundan dolayı işlerinde bir hayli Bingazili olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁵

İzmir'de giderek sayıları artan Giritli göçmenlerin iskân edilmele-ri düşünülen yerlerden biri de Konya Vilayeti'dir. Göçmenlerin iskânı için uygun yer arayışı çalışmaları sırasında Muhâcirin Komisyon-ı Âli'since beş bin haneye yakın göçmenin yarısının iskâna uygun olan Konya Vilayeti'ne nakledilmesi istenmiştir. Bingazi ve Derne bölgelerine gönderilmelerine dair kaleme alınan irade ile bu istek de uygun bulunmuştur.⁵⁶ Ancak göçmenler, kendi araştırmalarına göre Konya Vilayeti'nin kışın pek soğuk yazın ise sıcak olması sebebiyle alışkın olmadıkları böyle bir iklimde yaşamayacaklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak, göçmenler ikliminin uygun olmamasının yanında Konya ahalisinden bir hayli kişi orada geçinme imkânları olmaması nedeniyle İzmir'de hamallık ve amelelikle geçimlerini sağladıklarından bu bölgede yerleştirmeyi kabul etmemişlerdir.⁵⁷

Aslında Girit göçmenlerinin çeşitli bölgelere iskân edilmek istememelerinin en önemli nedeni yüzyıllardır yaşadıkları vatanları olan Ada'dan ilgilerini kesmemeleri ve uygun koşullar gerçekleşirse ilk fırsatta Ada'ya geri dönmek istemeleridir.⁵⁸ Göçmenler bu yüzden Ada'ya geri dönme durumunda daha kolay hareket edebilecekleri yakın bölgelere özellikle Aydın Vilayeti'nin deniz kıyısındaki bölgelerine iskân edilmek istiyorlardı. Göçmenlerin Ada ile ilgilerini kesmeme ve sürekli eğer uygun bir ortam oluşursa Ada'ya geri dönme istekleri daha sonraki dönemde de devam etti.

Özellikle Rodos ve İstanköy'deki Girit göçmenlerinin yerleşmek istedikleri yer "Aydın Vilayeti Menteşe Sancağına tabi Mekri karyesine muzaf

Kargı nam mahaldir.” Göçmenlerin buraya yerleşmek istemelerinin ana sebebi bu bölgede zeytin ağaçlarının çok olduğunu duymuş olmalarıdır.⁵⁹ Göçmenleri zorlama yolu ile değil de, ikna ederek çeşitli bölgelere sevk etmek isteyen Babiâli süreç içerisinde hem yeni sevk bölgeleri üzerinde araştırmalar yaparak göçmenleri oralara göndermeye ikna etmeye çalıştı hem de göçmenlerin kendi istedikleri bu gibi iskân bölgeleri hakkında gereken işlemleri yaptı.

Göçmen sayısının hızla artmasıyla ilgili Aydın valisi Kâmil Paşa 17 Mayıs 1899'da Babiâli'ye gönderdiği telgrafta, Giritliler ile ilgili acil tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir. Kâmil Paşa'ya göre Giritlilerin göçü yirmi otuz bin gibi rakamlarda kalmayacaktır. Bunca halkın şehir içinde bulundurulması ve binlerce muhtaca iş bulunup para kazandırılması mümkün değildir. Paşa, telgrafında bu durumda zaten ümitsizlik içinde bulunan Giritlilerin aç kalacak olurlarsa ekmekçi ve bakkalları yağma edeceklerini bunların birçoğunun da Yunan, İtalyan ve Maltalı olmalarından dolayı çıkacak bir kargaşayı bahane eden büyük devletlerin şehre müdahale edebileceklerini söylemiştir.⁶⁰ Bu sıralarda Aydın valisi Kâmil Paşa'nın bildirdiği üzere İzmir'e gelen göçmen sayısı yirmi bini (dört bin hane) aşmıştır.⁶¹

Kâmil Paşa, göçmenlerin Aydın Vilayeti'nde İzmir ve çevresine iskân edilmeleri hakkında bir proje hazırlayarak Babiâli'ye iletmiştir. Buna göre çeşitli bölgelerdeki boş devlet arazileri göçmenlerin iskânında kullanılacağı gibi, bunlar yetmezse düşük fiyatta çeşitli arazi ve çiftlikler alınarak göçmenlere dağıtılacaktır. Bütün bunların yapılması, göçmenler için evlerin inşası, tohumluk ve zirai araçların satın alınması, göçmenler kendi kendilerine geçimlerini sağlayana kadar onlara yapılacak yardımlar toplam yüz bin lira tutmaktadır.⁶² Ancak daha sonraki dönemde proje bölgenin hassas durumu nedeni ile Babiâli'ce uygun görülmemekle, göçmenlerin gidecekleri yerlerde Müslüman nüfusu artıracakları noktasından hareketle çeşitli vilayetlere sevkleri için ikna edilmeleri ve bunun sonucunda mutlaka gönderilmeleri Aydın Vilayeti'ne emredilmiştir.⁶³

Osmanlı devleti, hem Kandiye'dekine benzer olayların çıkmasından endişe ederek hem de göçmenleri bir an evvel iskân ederek onların mağduriyetlerini azaltmak için iskâna elverişli yerler tespit etme çalışmasını hızlandırmıştır.

Bu sıralarda Babiâli'nin en büyük korkusu İzmir Limanı çevresindeki barakalarda ya da çeşitli medreselerde zor koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışan göçmenlerin bu şartların zorlamasıyla özellikle şehirdeki Hristiyan ahaliye karşı saldırılarda bulunmalarıydı. Böyle bir durumda da İngiltere ve Fransa'nın duruma müdahale etmesi kaçınılmazdı. Nitekim bu sıralarda İngiliz Sefareti, Hariciye Nezareti'ne İzmir'deki göçmenlerin Hristiyan ahaliye karşı yaptıkları çeşitli saldırıları sürekli ihbar ederek, büyük bir olay çıkarsa İzmir'de bunu engellemek için yeterli kuvvet olup olmadığını soruyordu.⁶⁴ Yine bu günlerde Babiâli'yi telaşlandıracak şekilde Aydın Vilayeti, İzmir açıklarında İngiliz donanmasının dolaştığını, Fransız Sefareti'nden de bölgeye Fransa'dan savaş gemisi gönderileceğinin haber verildiğini merkeze bildiriyordu. Valilik, tahrikler sonucu, Anadolu'nun en önemli iskelesi olan İzmir gibi bir yerde olaylar çıkarsa bunun devlet için "pek muzır" bir şey olacağından göçmenlerin derhal İzmir'den sevk edilmeleri gerektiğini belirtiyordu.⁶⁵

Bütün bu gelişmeler üzerine Babiâli bir yandan göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya, içlerinde çeşitli olayları çıkarmaya çalışanları engellemeye çalışırken⁶⁶, diğer yandan da göçmenlerin çeşitli vilayetlere sevkleri için uygun bir proje belirleyerek onları bir an evvel sevk etmeye çalışıyordu.

Göçmenleri iskân edecek uygun yerlerin bulunması çalışmaları sonucunda Muhâcirin Komisyon-ı Âlisi Birinci Azası Rıza Paşa bir proje hazırlamıştır.⁶⁷ Buna göre Aydın Vilayeti'ndeki mevcut 21.795 kişi şu sayılarda çeşitli vilayetlere sevk olunacaktır:

Tablo 5: Rıza Paşa'nın Projesi Uyarınca İlk Göçmen Sevkıyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları.

İskân Bölgesi	Göçmen Sayısı
Bingazi Sancağı	5.000
Ankara Vilayeti	4.000
Konya Vilayeti	3.000
Adana Vilayeti	3.000
Halep Vilayeti	2.000
Suriye Vilayeti	1.000
Beyrut Vilayeti	1.000
Karahisar-ı Sahip Sancağı	1.000
Aydın Vilayeti ⁶⁸	1.795
Toplam	21.795

Kaynak: B.O.A., *I..MTZ.GR..*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899; Y.A.Res., 100-31, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899.

Rıza Paşa'nın projesini görüşmek için toplanan Meclis-i Mahsus göçmenlerin iskânları ile ilgili farklı bir görüş ileri sürdü. Buna göre göçmenlerin bir kısmının Bingazi'ye ve bir kısmının da Konya gibi iç taraflara gönderilmeleri kararlaştırılmış olduğu halde göçmenler kesinlikle bunu kabul etmemekteydi. Bu nedenle zaten daha en başta Rıza Paşa'nın projesinin en azından bir kısmının uygulanması zordu. Meclis-i Mahsus'ça, göçmenlerin yerleştirilecekleri boş arazilerin fazla olması nedeniyle Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Ma'mûret-ül-aziz, Sivas ve Diyarbakır vilayetlerine gönderilmeleri de tartışıldı. Ancak sonuçta Meclis-i Mahsus, göçmenlerin bu bölgelere gönderilmelerinin daha masraflı olacağını, aynı zamanda bu karşılansa bile buralara gitmeyeceklerini de göz önüne alarak Aydın Valisi Kamil Paşa'nın belirttiği üzere Aydın Vilayeti sınırları içinde yerleştirilmelerini daha uygun buldu.⁶⁹ Ancak bütün bu tartışmalar sonucunda Aydın Vilayeti'nin siyasal ve sosyal durumu nedeniyle Sultan II. Abdülhamid'in de desteklemesi üzerine Rıza Paşa'nın projesi kabul edilerek uygulanmaya çalışıldı.

Göçmenlerin Sürekli İskân Bölgelerine Sevk Edilmeleri

Sürekli iskân bölgelerinin belirlenmesi ile birlikte göçmenlerin “sevk ve iâşelerini” takip etmek üzere askeri maaşı kadar ilave maaş ve harcırahla Bab-ı Askeri Levazım Dairesi azasından Ferik Haydar Paşa, özel memur olarak atandı.⁷⁰ Aslında Paşa’nın sevk ve iâşe işlerinden önce en önemli görevi, Girit’ten uzak yerlere gitmek istemeyen göçmenleri ikna etmekti.⁷¹ Göçmenleri ikna etmek, toplamak ve sevk etmek için Paşa’ya yardımcı olarak Girit ileri gelenlerinden Kavurzade Hasan Bey, Bekiraki Mehmet ve Babaloru Ahmet Ağalar verildi. Bunlara Giritlilerin sevk ve iskânları için Babıâli’ce tahsis olunan yüz bin liradan karşılanmak suretiyle de otuz bin kuruşluk bir harcırah tahsis edildi.⁷²

Göçmenleri iskân edileceği mahallere birer İskân-ı Muhâcirin Komisyonu teşkil olunacaktı. Sevk ve iâşe işlerini yalnız “memurin-i mahalliyeye” yapamayacağı için İstanbul’dan işlerin yapılabilmesi için “erbâb-ı rûyet” ve iktidardan birer kişi tayin edilerek, adı geçen komisyona katılacaklar, sevkîyatın düzenli ve hızlı yapılmasını sağlayacaklardı.⁷³

Yapılan düzenlemeye göre komisyonlara atanan bürokratlardan mutasarrıflık yapmış olanlardan mazuliyet maaşı olmayanlara beş bin, mektupçuluk etmiş mazuliyet maaşı olmayanlara dört bin kuruş aylık ödenecekti. Maaşı olanların maaşı ise dört-beş bin kuruşa yükseltilecekti. Göçmenlerin sevk, iâşe ve iskânları için şimdilik hazineden yüz bin lira ayrılacaktı. Kara ve deniz yoluyla sevk olunacak göçmenlerin nakliye vasıtaları çok önceden hazırlanacaktı. Girit’e bir memur gönderilecek, bu memur göç etmek isteyenleri önceden orada bulunan İane Komisyonu vasıtasıyla Maarif Nezareti’ndeki İane Komisyonu’na bildirecekti. İskân-ı Muhâcirin Komisyon-u Âli’si ise üst kurul olarak göç işlerini merkezden takip edecekti.⁷⁴

Göçmenlerin iskân yerlerine sevkleri ile ilgili çalışmalar yapılırken Girit’ten göçler de hızla sürmekteydi. Bu sırada Fransa Sefareti Babıâli’ye on bin kişinin daha geleceğini bildirdi. Bunun da etkisiyle gelen İdare-i Mahsusa vapurlarının İzmir’de durdurulmayarak direk Anadolu’nun içlerine nakil merkezi olarak belirlenen Mersin ve İskenderun iskelelerine sevkleri kararlaştırıldı.⁷⁵

Bu dönemde Babiâli'nin en büyük sorunu göçmenleri sevk için ikna etmektir. Babiâli sevkıyatın yapılması konusunda kararlıydı; ancak yine de zorlama olmaksızın bu işin gerçekleştirilmesini istiyordu. Bu amaçla faaliyetlerde bulunmak için atanan Ferik Haydar Paşa iki tabur asker ile 3 Haziran 1899'da İzmir'e geldi. Çeşitli ikna faaliyetlerinde bulunan Paşa, göçmenleri ikna etmekte başarılı olamadı.⁷⁶

Paşa'nın başarısızlığı üzerine Babiâli özellikle Giritli göçmenler için de itibarlı, sözü geçen kişileri "ikna ve taltif ederek" göçmenleri sevk edilmek konusunda razı etmeye çalıştı.⁷⁷ Yine göçmenleri sevkıyata ikna edebilmek için bir beyanname yayımlandı. Beyannamede göçmenlerin nakil ve iskânları için her türlü hazırlığın yapıldığı, gitmelerinin hem kendilerinin hem de devletin faydasına olduğu belirtiliyordu. Göçmenler çeşitli bölgelere yerleşerek hayatlarını yeniden kuracak ve İzmir'deki perişan durumlarından kurtulacaklardı. Devlet açısından ise yeni bir olayın çıkmasının engellenmiş olması, göçmenlerin kendi kendilerini geçindirecek konuma gelmeleri ile birlikte devlet ekonomisi üzerindeki yüklerinin sona ermesi ve en önemlisi de gideceklerdeki yerlerde Müslüman nüfusu artırmaları açısından faydalı olacaktı.⁷⁸ Özellikle bu son tespit aslında göçmenlerin sevk ve iskân sürecinde devletin faaliyetlerine yön veren Panislamist hareket tarzını ortaya koymaktaydı. Yine bu noktadan hareketle göç ve sonrasında yaşananlar Babiâli tarafından hem içeride hem de dışarıda bir propaganda vesilesi olarak kullanıldı.

Yapılan çalışmalar ile birlikte göçmenlerin kısmen de olsa ikna edilmesiyle 14 Haziran 1899'da sevkıyata başlandı.⁷⁹ Sevkıyat demiryolu da (şimendifer) kullanılmakla beraber daha çok denizyolu (vapur) ile yapılacaktı. Bunun için Aydın Vilayeti'nin isteği üzerine tahsis edilen vapur kullanılacaktı. Daha sonra ihtiyaç olursa bir tane daha vapur tahsis edilmesi konusu da Bahriye Nezareti'ne bildirildi.⁸⁰ Ancak bir müddet sonra tahsis edilen vapurlar yetmediğinden Hacı Davud vapurları⁸¹ kiralama yoluyla kullanıldı.⁸²

Göçmenlerin sevkî ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapıldı. Talimat gereği hangi iskelelere ne kadar göçmen gönderileceği vapurlara bindirme yapıldıkça yerel yönetim ve Babiâli'ye bildirilecekti. Göçmenlerin sevk ve iskânları için gerekli olan masraflar yine yerel yönetim tarafından tespit edilecekti. Örneğin, bu talimat üzerine Bingazi'deki yerel yöneticiler göçmen-

lerin sevk edilmeleri, evlerinin inşası, ziraat yapmaları için gerekli hayvan ve araç, tohumluk ve bir senelik işçileri için hane başı 50 lira gerektiğini bildirdiler.⁸³ Adana Vilayeti ise Kasım 1899'da gönderdiği bir yazıda 1900 senesi Mart ayına kadar evlerin inşası ve tarım araçlarının satın alınması için en az 30.000 lira gerektiğini merkeze bildiriyordu.⁸⁴ Babiâli bu miktarları çok bulmakla beraber, sevk ve iskân için gerekli kaynağı nasıl bulacaklarını düşünürken İzmir'deki durumun vahametinden dolayı yine de göçmen sevkıyatının başlaması gerektiğini Aydın Vilayeti'ne bildirdi.⁸⁵ Göçmenlerin belirlenen bölgelere sevkine yukarıda da belirttiğimiz gibi Haziran 1899'da başlanılmış; yıl sonuna kadar İzmir'de toplanmış olan göçmenlerin sevkıyatı tamamlanmıştır. Ancak daha sonraki dönemde Ada'daki siyasi durum nedeniyle sayıları öncekiler kadar fazla olmamakla beraber göçmenler yine İzmir'e gelmeye devam etmiştir.⁸⁶

Göçmen Sayısının Tespiti

Göçlerin başlaması ile birlikte İzmir'e gelen 3.000 kişiden fazla ahalî kendi istekleri ile İzmir ve çevresine yerleştirilmiştir. Daha sonra göç devam etmiş ve İzmir'de toplanan göçmen sayısı 20.000'i geçmiştir. Bunun üzerine Rıza Paşa'nın projesi ile 21.795 kişi tabloda da belirtildiği gibi çeşitli vilayetlere gönderilmiştir. Sonraki dönemde göçmen sayısının artması ile birlikte yeniden bir toplu sevk yapılmış ve 11.180 göçmen şu sayılarda çeşitli vilayetlere gönderilmiştir:

Tablo 6: İkinci Göçmen Sevkıyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları.

İskân Bölgesi	Göçmen Sayısı
Bingazi Sancağı	1.090
Halep Vilayeti	2.000
Suriye Vilayeti (Şal)	3.000
Beyrut Vilayeti	1.000
Aydın-Ankara Vilayetleri ve Karahisar Sancağı ⁸⁷	4.180
Toplam	11.180

Kaynak: B.O.A., *I. Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22 Eylül 1315 - 4 Ekim 1899.

İkinci toplu sevk ile ilgili belgede o ana kadar göçmenlerin toplam 37.739 kişi olduğu belirtilmiştir.⁸⁸ İlk sevkte 21.795, ikincisinde ise son kalan 11.180 kişinin sevk edildiğini göz önüne alırsak toplam 32.975 kişinin nerelere ve hangi sayılarda sevk edildiklerini kesin olarak bilmekteyiz.⁸⁹ İki toplam arasındaki 4.764 kişinin ise nerelerde iskân edildiklerine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak başlangıçta İzmir ve çevresinde iskân edilen 3.000'den fazla kişinin bulunduğu kaydını ve daha sonra İstanbul'a çeşitli yollarla gelen 1.200 kadar Giritli göçmenin perişan ve işsiz durumda şehirde dolaşması uygun görülmediğinden bunların Karahisar-ı Sahip Sancağı'na gönderilmesi emri ile ilgili kaydı⁹⁰ göz önünde tutarsak aşağı yukarı toplam 37.739 sayısına ulaşabiliriz. Bu rakam 1. Bölümdeki tabloda⁹¹ açıklandığı üzere 1897 ile 1900 yılları arasında Girit'teki Müslüman nüfusta görülen yaklaşık 40.000 kişilik azalışla da uyum gösterir.

Göçmenlerin toplam sayılarının tespitinde 37.739 sayısına, sayıları kendileri ile ilgili düzenlemenin yapıldığı belgede 950'den fazla olarak⁹² belirtilen İzmir'deki dul, yetim ve malûller ile yine İstanbul'daki 304⁹³ dul, yetim ve malûlü de katmamız gerekmektedir. Bunlar hakkında var olan durumlarından dolayı diğerlerinden farklı bir düzenleme yapılmıştır.⁹⁴ Ana göç dalgasının yaşandığı 1898 ve 1899 yılları sonrasında gelen göçmenlerin de katılması ile 1898 Kandiye olayları sonrasında Anadolu'ya göç edenlerin tam sayılarını tespit edememekle beraber 40.000 kişiden biraz fazla olduğu⁹⁵ sonucuna varabiliriz.⁹⁶

Göçmenlerin Bölgeye Uyum Sağlama Çabaları ve Yerli Halkla İlişkileri

Göçmenler başlangıçta Girit'i tamamen bırakıp Anadolu'ya yerleşmeyi düşünmemişler; sürekli olarak yüzyıllardır yaşadıkları yerlere geri dönmeyi, tekrar orada yaşamalarına uygun bir ortamın oluşmasını beklemişlerdir. Devletin onları Konya Vilayeti gibi iç bölgelere yerleştirmek istemesine de bu yüzden karşı çıkmışlar, Girit'e yakın Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeyi istemişlerdir.⁹⁷ Ancak daha sonra Ada'da yaşanan siyasi gelişmeler onları hayal kırıklığına uğratmış ve bir daha hiçbir zaman Ada'ya geri dönememişlerdir.

Ada'ya tekrar geri dönemeyeceklerini fark etmeleriyle birlikte göçmenler, bir taraftan eski hayatlarının kalıntısı olan Ada'daki mallarını satmaya⁹⁸ diğer taraftan da yeni yaşam alanlarına uyum sağlayıp, yeniden hayatlarını kurmaya ve böylece eski sosyal ve ekonomik statülerini geri kazanmaya çalışmışlardır.

Bütün bu çalışmalarla birlikte Giritli göçmenlerin kültürlerinde eski vatanlarına karşı duydukları özlem devam etmiştir. Girit, bu göçmenlerin gözündeki belirli bir döneme kadar mutluluk içinde yaşadıkları, ancak sonra zorla ayrılmak zorunda bırakıldıkları idealize edilmiş bir yerdir.

Göçmenler geldikten sonra bölge halkı ile gerek arazi anlaşmazlıkları nedeniyle gerekse yaşam şekillerinin farklılıklarından dolayı pek uyum içinde olamamışlardır. Bu uyumsuzlukta iletişim eksikliği önemli bir yer tutmuştur. Göçmenlerin bir çoğu sadece Rumca bildikleri için bunlar bölge halkı ile iletişim kurup, dertlerini anlatamamışlar; bölge halkı da daha sonraki dönemlerde de Anadolu'ya gelen göçmenler için sık sık kullanılacağı gibi gelen bu göçmenleri "Rum," "Gâvur" gibi ifadelerle⁹⁹ dışlamışlardır. Bu yüzden başlangıçta pek yakın ilişkileri olmamıştır.

Göçmenler, yerli halk tarafın dışlanmaları ile birlikte "iki kere yabancı" olma gibi bir durumla karşılaşmışlardır. Onlar uzun müddet yaşadıkları Ada'da hemşerileri olan ve kendileriyle birlikte yaşama istekleri bulunmayan Rum çoğunluğa göre Ada dışına çıkarılması gereken Müslüman yabancılardır. Yeni geldikleri bölgedeki dindaşları Müslüman çoğunluğa göre ise dışarıdan gelerek zaten sınırlı olan geçim olanaklarından devletçe pay verilmesi nedeniyle bu olanakları iyice azaltmış; alışıktıkları geleceklere sahip, anlamadıkları bir dili konuşan yabancılardır.

1898 Girit göçleri sırasında Osmanlı merkezi yönetimindeki hâkim ideoloji Panislamizm'dir. Göçmenlerin Müslümanlık dışı unsurlardan gördükleri şiddet üzerine yüzlerce yıldır yaşadıkları yerleri terk ederek yerleştirildikleri yeni vatanlarında kendilerine uygulanan Panislamist propaganda ve göçmenlerin dindar yönlerini öne çıkartıp kendilerini kabul ettirme endişesi Giritli göçmenleri Ada'dakine göre daha muhafazakâr bir topluluk haline getirmiştir.

Böylece sonraki dönemde Mübadele ile gelen hemşerilerinden kendilerini ayırmak için kendilerini "yerli" diye niteleyen, kurtarıcıları olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'e büyük bir saygı besleyen bir kitle ortaya çıkmıştır. Kendilerini Mübadele ile gelen Giritlilerden ayrılmak için "Eski Giritli" olarak adlandırılan bu kitle, oluşan muhafazakâr yapıları nedeniyle siyasi tercihlerinde daha muhafazakâr-milliyetçi söylemler ile öne çıkan siyasi oluşumları desteklemişlerdir.

Cumhuriyet döneminde mübadele ile gelen ve "Yeni Giritliler" diye adlandırılan grup ise kendilerinin kurtarıcısı ve hamisi olarak gördükleri, geldikleri dönemin iktidarı CHF'ne ve onun yönetici kadrosuna bağlılık göstererek, bu oluşumu ve onun temsilcisi olduklarını iddia edenleri desteklemişlerdir. Böylece iki Giritli grup arasında sadece Anadolu'ya gelme zamanları arasında bir fark oluşmamış; bunu yanında yaşama bakış açıları ve siyasi tercihleri de farklılaşmıştır.

NOTLAR

- 1 B.O.A., I...MTZ.GR..., no= 32-1266, 8 Şubat 1313 - 20 Şubat 1898'den aktaran A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 209
- 2 B.O.A., I...MTZ.GR..., no= 32-1248, 20 Teşrinievvel 1313 - 1 Kasım 1897, Turhan Paşa'nın Lahiyası.
- 3 Stathakou, bildirisinde bu ürkütücü durumun Giritli Müslümanlarca dile getirilişini günümüzde Anadolu'da yaşayan torunlarının ağzından aktarmıştır. Buna göre yazının, Dörtöl ve İskenderun köylerinde yaşayan Giritliler ile yaptığı görüşmelerin birinde bir göçmen torunu şöyle demektedir: "Benim büyükbabam ve büyükannem Rethymnon'a [Resmo] varmış ve Rumların Müslümanları katledeceğinden korkmuşlar;" bir diğeri "Müslümanlar ve Hristiyanlar bıçaklarını ellerine aldıklarında onları kana bulamadan geri yerlerine koymamışlardır..." derken, son olarak bir diğeri ise "biz buraya Girit'e bağlı Hanya'dan yüzöl önce geldik. Hristiyanlar bizi oradan uzaklara gönderdiler ve bizi sevmədiler. Biz Müslüman onlar ise gāvurdu. Onlar bizi katletmekten hoşlandılar ve

Girit'teki akrabalarımızı öldürdüler. Bu nedenle onlar bizi oradan ayrılmaya zorladılar" demektedir. Stathakou, *agb.*, s. 10.

4 Bkz. I. Bölüm, Tablo 3, s. 21

5 Stathakou, *agb.*, s. 9.

6 B.O.A., *MV.*, no=97-9, 12 Şevval 1316 - 23 Şubat 1898.

7 Sawzan Agha Kassab, "II. Abdülhamid Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler," *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 697-702, s. 698.

8 B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 32-1282, 14 Mayıs 1314 - 26 Mayıs 1898.

9 B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 33-1351, 15 Teşrinisani 1314 - 27 Kasım 1898.

10 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 213.

11 Strauss, *agm.*, s. 59'dan aktaran A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 59.

12 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 213.

13 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 272.

14 A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 273.

15 Maddi yardımın yanında yapılan desteklere örnek olarak demek tarafından Girit halkına yardım amacıyla gönderilen un, buğday ya da diğer eşyanın "İdare-i Mahsusa" vapurlarınca ücretsiz olarak taşınması ve bu şekilde Ada'ya sokulacak mallardan gümrük resmi alınmaması kararları gösterilebilir. Bkz. B.O.A., *Y.A. Hus.*, no=396-64, 8 Mart 1313 - 20 Mart 1897; A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 274.

16 Bu dernek özellikle İstanbul'da satışa sunulmak üzere piyango düzenlemiş ve bu piyango toplanan geliri ihtiyaç sahiplerine dağıtmış. Türkçe basın yoluyla kamuoyu oluşturmaya çalışmış, İzmir ve İstanbul'daki şubeleri aracılığıyla Girit halkına dönem dönem un ve buğday taşımış, gerek doğrudan gerekse dolaylı yoldan çeşitli etkinlikler yoluyla toplanan paraları Girit'teki ihtiyaç sahibi Müslüman halka iletmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 273-274.

17 B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 31-352, 14 Kânunisani 1284 - 26 Ocak 1869.

18 B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 31-352, 14 Kânunisani 1284 - 26 Ocak 1869.

19 Un dağıtımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 33-1360, 13 Kânunuevvel 1313 - 27 Aralık 1897 tarihli belge vd.

20 Komisyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 31-1198, 1 Mart 1313 - 13 Mart 1897.

21 B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 32-1259, 17 Teşrinisani 1313 - 29 Kasım 1897.

22 B.O.A., *I..MTZ.GR.*, no= 32-1259, 17 Teşrinisani 1313 - 29 Kasım 1897.

23 B.O.A., *DH. MKT.*, no=2239-29, 11 Teşrinisani 1315 - 23 Kasım 1899.

24 B.O.A., *Y..PRK.ASK.*, no=120-39, 25 Mart 1313 - 6 Nisan 1897.

25 Bilgi için bkz. Kassab, *agm.*, s. 701.

26 B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314 - 20 Eylül 1898.

27 B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314.-20 Eylül 1898. Osmanlı devletinin göç ve göçmenler konusundaki bu "şân-ı âli iktizâsından" tavı daha sonra da devam edecektir.

28 B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314 - 20 Eylül 1898.

29 B.O.A., *Y.PRK.TKM.*, no=41-61, 20 Mart 1315 - 1 Nisan 1899.

30 B.O.A., *Y..PRK.TKM.*, no=41-61, 1 Nisan 1899.

- 31 B.O.A., Y..PRK.TKM, no=41-61, 1 Nisan 1899.
- 32 B.O.A., Y..PRK.TKM, no=41-61, 1 Nisan 1899.
- 33 Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Göçler ve Sonuçları," *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, ss.655-665, s. 655.
- 34 Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası," *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 587-602, s. 591.
- 35 Kocacık, *agm.*, s. 658. Bu durum yerli halk ile göçmenler arasında çekişmelere neden olmuştur.
- 36 Kocacık, *agm.*, s. 658.
- 37 1898 Girit göçmenleri ile ilgili yapılan düzenlemelerde bu iki tavır da açıkça kendini göstermiştir. Örneğin, İzmir'de toplanan göçmenlerin çeşitli Anadolu vilayetlerine dağıtılmaları ile ilgili belgelerde Panislamist tavır; yine İzmir'de ve sonra dağıtımla birlikte çeşitli vilayetlerde bulunan göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili belgelerde de "devletin şân-ı iktizâsı" tavrı sık sık fark edilmektedir. Bkz. B.O.A., Y.A.Res., no=101-29, 9 Haziran 1315 - 21 Haziran 1899 Göçmenleri çeşitli vilayetlere sek edilmeye ikna etmek için hazırlanan beyanname.
- 38 Makedonya, Kıbrıs, Doğu Anadolu, Suriye, Filistin gibi bölgelere kimlerinin hangi gerekçeler ile karşı çıktıklarına dair bilgi için bkz. Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri," *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, ss. 612-631, s. 616 vd.
- 39 Bu çalışmalar hakkında bilgi için bkz. Erkan, *agm.*, s. 629, 4 no'lu dipnot.
- 40 Bu konuda bilgi için bkz. H. Yıldırım Ağanoglu, *age.*, s. 20 vd.
- 41 Erkan, *agm.*, s. 614.
- 42 Yılmaz, *agm.*, s. 591.
- 43 Yılmaz, *agm.*, s. 591, Kassab, *agm.*, s. 701.
- 44 Erkan, *agm.*, s. 620.
- 45 Yılmaz, *agm.*, s. 591.
- 46 B.O.A., MV., no=96-13, 8 Eylül 1314 - 20 Eylül 1898; Y.PRK.TKM, no=41-61, 20 Mart 1315 - 1 Nisan 1899.
- 47 B.O.A., B.E.O., Girit Hulusa Defteri, no=998/62-13, Sıra no=904, Evrak no=157, 10 Kânunuevvel 1314 - 22 Aralık 1898 tarihli belgeden aktaran A. Nühket Adıyeke, *age.*, s. 271; B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1343, 31 Teşrinievvel 1317 - 12 Kasım 1898.
- 48 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1343, 31 Teşrinievvel 1317 - 12 Kasım 1898.
- 49 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1354, 16 Kânunuevvel 1314 - 28 Aralık 1898.
- 50 İzmir ve İstanbul'un yanında göç eden yerler Selanik, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde Rodos ve İstanköy'dür. Oralaraki göçmenler ile ilgili yapılan düzenlemeler için bkz. B.O.A., MV., no=96-31, 21 Teşrinievvel 1314 - 2 Kasım 1898, MV., no=96-43, 4 Teşrinisani 1314 - 16 Kasım 1898.
- 51 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1346, 30 Teşrinisani 1314 - 20 Mart 1899.
- 52 B.O.A., MV., no=97-62, 5 Mayıs 1315 - 17 Mayıs 1899.
- 53 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1362, 8 Mart 1315 - 20 Mart 1898.
- 54 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1361, 7 Mart 1315 - 19 Mart 1898.
- 55 B.O.A., Y.A.Res., no=99-6, 16 Mart 1315 - 27 Mart 1899.
- 56 B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1346, 30 Teşrinisani 1314 - 12 Aralık 1898.

- 57 B.O.A., Y.A.Res., no=99-6, 19 Mart 1315 - 31 Mart 1899.
- 58 Göçmenlerin kendilerinin Konya Vilayetine gönderilmek istemelerine üzerine verdikleri cevabı nakleden Aydın Vilayeti yazısında bu durum şöyle belirtilmiştir: "...selasen kendileri henüz vatanlarından tamimiyle kat'i alaka etmeyip Girit Meclis-i Urumisi tarafından tanzim olunan nizâm-nâme-i dâhili lâyhası Roma'daki süferânın tedkik ve tasdikine arz olunmakla bunun neticesine intizar ederek eğer ki Girit'te ahali-yi İslâm hizmet-i askeriye mükellefiyetinden vareste olur ise yine memleketlerine avdet ve aksi takdirde kendilerinden başka Girit'te kalan sair İslâm terk-i vatan ve hicret edeceklerinden o vakte kadar buraca kat'iyen iskana bir karar veremeyeceklerini ve şu halde Konya'da bulunmuş olsalar Girit ile muhabereleti buradaki kadar suhuletli olamayacağı gibi avdetleri takdirinde dahi öyle uzak bir vilâyetten evlat ve iyâllerinin nakli külfetine iktidarları olmadığını ve binâen aleyh Konya'ya gidemeyeceklerini ma'rûz-ı intizar beyân eylemişlerdir." B.O.A., Y.A.Res., no=99-6, 19 Mart 1315 - 31 Mart 1899 tarihli Aydın Valisi Kamil Paşa'nın yazısı.
- 59 B.O.A., Y.A.Res., no=99-6, 17 Mart 1315 - 29 Mart 1899 tarihli, Rodos'taki 459 kişi (108 hane) göçmenin Bingazi, Derne ve Konya bölgelerine gönderilmek istemediklerine dair Rodos Vali Vekili'nin yazısı.
- 60 B.O.A., Y.A.HUS., no= 396-28, 5 Mayıs 1315 - 17 Mayıs 1899.
- 61 B.O.A., Y.A.Res., no=100- 31, 18 Mayıs 1315 - 30 Mayıs 1899. Belgede sayı verilirken aynen bu ifade kullanılmıştır. Bu anlamda göçmenlerin sayısını tespit etmeye çalışırken hane başı 5 kişi şeklinde değerlendirmek daha doğru bir sayıya ulaşmamızı sağlayacaktır. Nitekim belge içindeki başka bir varakta da göçmenlerin hane başı 5 kişi olarak değerlendirilip; onlar ile ilgili uygulamaların buna göre yapılması istenmiştir. Bkz. B.O.A., Y.A.Res., no=100- 31, 18 Mayıs 1315 - 30 Mayıs 1899 Rıza Paşa'nın Arzı.
- 62 B.O.A., Y.A.Res., no=100- 31, 18 Mayıs 1315 - 30 Mayıs 1899.
- 63 B.O.A. Y.A.Res., no=101-12, 1 Haziran 1315 - 13 Haziran 1899.
- 64 B.O.A., Y.MTV., no=190-134, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899.
- 65 B.O.A., Y.EE.KP., no=86/9-858, 24 Mayıs 1315 - 5 Haziran 1899.
- 66 Örneğin Kandıyeli Babaları, Resmolu Yeniçaraki gibi "fesahtılar" Rodos'a sürülmüştür. B.O.A., Y.MTV., 190-134, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899. Ancak Aydın Vilayeti bunların kaçarak İzmir'e yeniden gelmeye fırsat bulamayacakları şekilde Konya Vilayeti'ne sürülmeleri görüşündeydi. Yine aynı belgeden anlaşıldığı üzere göçmenlerden bir şey yapmayacaklarına dair teminat alınmıştır. B.O.A., Y.EE.KP., no=86/9-858, 24 Mayıs 1315 - 5 Haziran 1899 tarihli Aydın Vilayeti'nden telgraf.
- 67 B.O.A., İ.MTZ.GR., no=33-1363, 30 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899; Y.A..Res., no=100-31, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899.
- 68 Aydın Vilayeti'nde Ur'dan Çeşme-Marmaris'e varıncaya kadar sahil boyunca ve özellikle "me-fasid-i Yunaniyye" karşı gelmek üzere faydalı olacağı kanaatiyle bu bölgeye önceden yerleştirilen muhacirlere ek olarak 1.795 kişi daha yerleştirilmesi, İstanbul'a gelmiş olan göçmenlerinde Ankara ve Bursa'ya gönderilmeleri uygun görülmüştür. B.O.A., İ.MTZ.GR., no=33-1363, 30 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899; Y.A..Res., no=100-31, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899.
- 69 B.O.A., Y.A.Res., no=100-31, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899.
- 70 B.O.A., İ.MTZ.GR., no=33-1363, 30 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899.
- 71 B.O.A., Y.EE.KP., no=86/9-858, 21 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899.

- 72 B.O.A., *DH.MKT.*, no=2234-119, 22 Temmuz 1315 - 3 Ağustos 1899
- 73 B.O.A., *İ..MTZ.GR..*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315-2 Haziran 1899. Belgeye göre Siirt Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Süleyman Faik Efendi Ankara'ya, Divaniye Mutasarrıflığı'ndan ayrılan İbrahim Hakkı Efendi Konya'ya, Hüdeyde Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Mehmet Reşad Bey Aydın'a 5.000 kuruş maaş ile; Beyazid Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Rasih Efendi Halep'e, Hicaz Mektupçuluğu'ndan ayrılma Mehmet Celal Bey Beyrut'a, Hüdavendigar Mektupçuluğu'ndan ayrılma Muhiddin Bey Karahisar'a, Yemen Mektupçuluğu'ndan ayrılma Nuri Bey Suriye'ye, Bağdat Mektupçuluğu'ndan ayrılma Suphi Bey ise Bingazi'ye 4.000 kuruş maaş ile atanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., *DH.MKT.*, no=2242-134, 5 Ağustos 1315 - 3 Eylül 1899; B.O.A., *A.MKT.MHM.*, 508-7, 14 Teşrinievvel 1315 - 26 Ekim 1899.
- 74 B.O.A., *İ..MTZ.GR..*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899, Süleyman Beyoğlu, "Girit Göçmenleri (1821-1924)," *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 2, TISAV, İstanbul, 2000, ss. 123-138, s. 132.
- 75 B.O.A., *Y.EE.KP.*, no=86/9-858, 21 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899.
- 76 B.O.A., *Y.A.Res.*, no=100-46, 27 Mayıs 1315 - 8 Haziran 1899.
- 77 B.O.A., *Y.A.Res.*, no=101-12, 1 Haziran 1315 - 13 Haziran 1899.
- 78 B.O.A., *Y.A.Res.*, no=101-29, 9 Haziran 1315 - 21 Haziran 1899.
- 79 B.O.A., *Y.A.Hus.*, no=397-29, 2 Haziran 1315 - 14 Haziran 1899. Aydın Valisi Kamil Paşa'nın telgrafı.
- 80 B.O.A., *Y.A.Res.*, no=101-29, 8 Haziran 1315 - 20 Haziran 1899.
- 81 Özel taşımacılık ile uğraştığı anlaşılan bu kuruluş ile ilgili elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır.
- 82 Örneğin Hacı Davud vapurlarından iki vapurun daha kiralanmasına dair irade bkz. B.O.A., *İ..Hus.*, no=76 1317 Ra-30, Temmuz 1315 - 18 Temmuz 1899.
- 83 B.O.A., *Y.A.Res.*, no=100-31, 9 Haziran 1315 - 21 Haziran 1899.
- 84 B.O.A., *MV.*, no=99-25, 3 Kânunusani 1315 - 15 Ocak 1900.
- 85 Bkz. B.O.A., *Y.A..Res.*, no=100-31, 19 Mayıs 1315 - 31 Mayıs 1899 ve 9 Haziran 1315 - 21 Haziran 1899 tarihli varaklar.
- 86 Örneğin 1903 yılına ait bir belgede İzmir'e Avusturya'nın Satoren vapuru ile 60 kişilik bir göçmen gurubunun geldiği merkeze bildirilmiştir. B.O.A., *Y.PRK.ASK.*, no=199-76, 26 Temmuz 1319 - 8 Ağustos 1903.
- 87 Belgede çeşitli vilayetlere dağıtım sonrası geriye kalan 4.180 göçmenin yansının Aydın Vilayeti'nin Menteşe sahiline; diğer yansının ise nüfus az olduğundan şimendiferle Karahisar Sancağı ya da Ankara Vilayeti'ne sevk olunması istenmiştir. Bkz. B.O.A., *İ. Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22 Eylül 1315 - 4 Ekim 1899.
- 88 B.O.A., *İ. Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22 Eylül 1315 - 4 Ekim 1899.
- 89 Burada sevk sırasında çıkan çeşitli karışıklıklar ve sevk edilecek yerler konusunda yapılan fikir değişiklikleri ile bazı göçmenlerin sevk edilmeleri planlanan yerlerden farklı yerlere gönderilmiş olma durumlarını göz ardı ediyoruz. Yukarıda bahsedilen duruma örnek olarak Adana Valisi Bahri Paşa'nın merkeze gönderdiği bir yazıyı verebiliriz. Yazıda Vali, emir verilmediği halde vapur süvarisinin taşıdığı göçmenleri tertip harici Mersin İskelesi'ne çıkarmaya başladığını ve vilayet ile "muhabere edilmedikçe" göçmen gönderilmemesinin ilgili yerlere emredilmesi isteğini Babilî'ye bildirmektedir. Bkz. B.O.A., *Y.PRK.UM.*, no=47-22, 18 Haziran 1315 - 30 Haziran 1899.
- 90 B.O.A., *İ..MTZ.GR..*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 - 2 Haziran 1899.

- 91 Bkz. I. Bölüm, Tablo 4, s. 23.
- 92 B.O.A., *I..MTZ.GR..*, no=33-1366, 15 Şubat 1315 - 27 Şubat 1900.
- 93 Göçmenlerin isimlerinin, geldikleri yerlerin ve çeşitli açılardan tasniflerinin kaydedildiği listeler için bkz. B.O.A., *A.MKT.MHM..*, no=510-12, 23 Temmuz 1316 - 5 Ağustos 1900.
- 94 Bu durumda bulunan kimselerin "dûçar-ı acz ve müşkilât ve belki saiken sefaletle" meşru olmayan yollara yönelmelerinin "dinen ve insanan" uygun olmayacağı fikrinden hareketle bu sıralarda göçmen iskânı memuriyetiyle İzmir'de bulunan Ferik Şakir Paşa bunlara dair bir talimatname hazırlamıştır. 26 Şubat 1899 tarihli talimatnameye göre, Aydın Vilayeti'ne gelen Giritli Müslüman dul kadın ve yetim kızların korunması için İzmir'de kurulan Sevk-i Muhâcirin Komisyonu tarafından bunların kimlik ve suretleri tespit edilecekti. On dört yaşından büyük olan bakirelerle, evlenmeye uygun dul kadınlar kendileri gibi Giritli göçmenlerle veya başka erkeklerle evlendirileceklerdi. Bu yaştan daha küçük kızlar ise evlatlık olarak ailelere verilecekti. Evlenmeye yaş ve halleri uygun olmayanlardan çalışabilecekler, Müslüman ailelere hizmetçi olarak dağıtılacaklardı. Hizmetçilik edemeyecek kadınların ise göçmenlere ayrılmış iane pulu bedeli ile işe ve bannınmalan sağlanacaktı. Yine talimatname uyarınca muhtaçlar içinde bulunan bebekler evlatlık verilecekti. Bebekleri evlatlık edinenele çocuk başına aylık otuz kuruştan elli kuruşa kadar maaş yardımı yapılacaktı. Erkek çocuklar ise yatılı okullara kaydedilecekti. Evlatlık verilenlerin durumu İstanbul'da Şehremaneti'nce, vilayetlerde ise mülki memurlarca takip edilecekti. Evlendirilecek kızların çeyiz ve diğer masrafları Muhâcirin Komisyonunca karşılanacaktı. Yetim ve duların hepsinin İzmir'e yerleştirilmesi mümkün olmazsa diğer vilayetlere sevk edileceklerdi. Sevkleri sırasında yanlarında muteber adamlar bulunacak, yol masrafları karşılanacak ve iskânları temin edilecekti. Bkz. B.O.A., *I..MTZ.GR..*, no=33-1366, 15 Şubat 1315 - 27 Şubat 1900.
- 95 Stathakou bildirisinde bu rakamın yaklaşık 48.000 kişi olduğunu belirtiyor. Bkz. Stathakou, *agb.*, s. 10.
- 96 Göçmenlerin kesin olarak kaç kişi olduğunu tespit edemememizin birinci nedeni öncelikle 1898 göçlerinin daha önceden planlanmadan, Ada'daki siyasi gelişmeler neticesinde aniden yapılması ve İzmir ana merkez olmakla beraber dağıntık olarak hareket edilmesidir. İkinci nedeni ise talimatnamesi gereği göçmenlerin her türlü kaydının bulunması gereken Muhâcirin Komisyon-u Âlisi'nin defterlerinin elimizde olmamasıdır. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 594 numaralı "B.E.O. Nezaret Gelen -Giden Defterleri Kataloğu"ndaki Gelen-Giden Defterleri içinde 1861 ila 1908 yılları arasındaki dönemi kapsayan Muhâcirin Komisyonu'na ait toplam 7 tane defterin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.
- 97 B.O.A., Y.A.RES, no= 99-6, 11 Nisan 1315 - 23 Nisan 1900.
- 98 T.Ş.S. 350 no'lu defter bununla ilgili vekâlet kayıtları ile doludur. Göçmenler Ada'nın çeşitli bölgelerinde bulunan malları ile ilgili işlemler için çeşitli yakınlarına vekâlet vermişlerdir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere en azından bazı göçmenler mallarını elden çıkartmak için kısa süreliğine Ada'ya geri dönmüşlerdir. Bunların dışında Anadolu'ya göç ettiğine pişman olup Ada'ya temelli olarak geri dönen olup olmadığını bilemiyoruz.
- 99 Tahmircizade Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, Ed. İsmet Miroğlu - İlhan Şahin, Tercüman yay., 1977.

SONUÇ

6-7 Eylül 1898'de Kandiye'de meydana gelen olaylar, Ada'daki Müslüman halkın yıllardır devam eden baskı ve saldırılara karşı topyekûn geçirdiği bir bunalımın sonucudur. Bu kitle hareketinin içinde, bazı Osmanlı askerlerinin Fransız Konsolosluğu'na girerek Konsoloshaneye ait paraları almaları ya da bazı Müslümanların rahiplere ait eşyaları tahrip etmeleri gibi kasıtlı eylemler de yaşanmakla birlikte, aslında kimin çıkardığı belli olmayan ancak sonuçları çok ağır olan ve yılların birikimi korkunun, kinin ve intikam hislerinin ortaya döküldüğü bir galeyandır.

6-7 Eylül 1898'de Kandiye'de meydana gelen olaylar Osmanlı devletin Girit'teki hâkimiyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Büyük devletlerin bu olayların sorumlusu olarak gördükleri Osmanlı asker ve memurlarını baskıyla Ada'dan çıkartması ile birlikte Osmanlı devletinin Ada'daki hâkimiyeti fiilen sona ermiştir. Bu durum üzerine Ada'daki Müslüman ahalinin güvenlikleri iyice tehlikeye düşmüş ve Osmanlı askerinin Ada'dan ayrılması Müslüman ahalide, Rumların keyfi idaresine tamamen terk edildikleri izlenimini uyandırmıştır. Özellikle kendilerinde oluşan bu izlenimin etkisiyle Ada'nın Müslüman ahalisi, büyük devletlerin güvence vermelerine rağmen, 1898 yılından itibaren giderek yoğun bir şekilde Ege adalarına ve başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu kıyı şehirlerine göç etmeye başlamışlardır.

Olayların sonrasında yerli Rum halkın isteklerine uygun bir uygulama yapılması, muhtar Girit'in yönetimine Yunan kralının oğlu Prens Georgios'un getirilmesi ve daha sonrada Girit Anayasası'nın yapılması ve böylece Ada'nın Yunanistan'a katılmasında önemli adımların atılması; Girit ile aşağı yukarı benzer durumların yaşandığı Kıbrıs'ta coşkuyla karşılanmış, 1898 yılından itibaren "Enosis" faaliyetleri bu Ada'da da hızlanmıştır.

1898 Girit göçlerinin üç etkileneni olmuştur. Bunlardan birincisi yüzyıllardır yaşadıkları yerleri terk eden ve yanlarına birkaç eşyaları ve hayvanlarından başka sadece hatıralarını alabilen Giritli göçmenler, ikincisi Giritli göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerde bulunan ve zaten sınırlı olan ekonomik kaynaklarını bu yeni gelen ve anlamadıkları bir dili konuşmakta

olan göçmenlerle paylaşmak zorunda kalan yerli haktır. Üçüncüsü ise bulunduğu olumsuz siyasi ve ekonomik duruma rağmen, büyük bir ekonomik külfet tutan göçmenlerin iskânları işini gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı devletidir. Panislamizmin etkisi ya da büyük devletlerin müdahale etme riski karşısında duyulan kaygı gibi nedenler de göz önünde tutulmakla birlikte Babiâli'nin “devletin şân-ı iktizâsı tavrıyla” ortaya koyulan devlet geleneği göçmenlere karşı devletin gösterdiği davranışlarda etkili olmuştur.

Sonuçta çeşitli zorluklar yaşanmakla beraber göçmenlerin iskânları gerçekleşmiştir. Göçmenlerin iskânlarının gerçekleşmesi ile Ada'ya geri dönmek konusundaki umutları da sona ermiştir. Başlangıçta özellikle dil sorunu nedeniyle bölgeye uyum sağlamakta zorlanmışlar ve bölge halkı tarafından dışlanmışlardır. Sonraki dönemde ise Girit'ten getirdikleri çeşitli kültürel unsurlarını korumak ile beraber giderek bölgeye uyum sağlamaya başlamışlardır. Böylece Anadolu'nun kozmopolit nüfus yapısına “Eski Giritliler” adı verilen yeni bir unsur katılmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

- Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.), no= 604-76, 2234-119, 2242-134, 2336-30, 2239-29, 2378-24, 2536-76, 2809-76.
- Girid İradeleri Kataloğu (İ.MTZ.Gr.), no= 31-190, 31-352, 31-1198, 32-1259, 32-1248, 32-1266, 32-1282, 33-1304, 33-1305, 33-1307, 33-1308, 33-1343, 33-1346, 33-1349, 33-1351, 33-1354, 33-1356, 33-1360, 33-1361, 33-1362, 33-1363, 33-1366, 34-1468.
- Hariciye Nezareti Siyasi Kataloğu (HR. SYS.), no= 500/1-61.
- İradeler Askeri Kataloğu (İ.AS.), no= 43-13/-10.
- İradeler Hususi Kataloğu (İ.Hus.), no= 76-1317/Ra 30, 77-1317/Ca 88.
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.), no= 502-27.
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), no= 96-3, 96-13, 96-31, 96-43, 97-9, 97-62, 99-25, 99-75.
- Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A.MTK.MHM.), no= 507-11, 508-7, 509-30, 510-12, 512-14, 513-4, 519-73.
- Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.), Zarf no= 114, Belge no= 2579(20)X, Sanı Kitap Tercümesi.
- Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP), no= 86/9-858.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), no= 190-134, 192-115, 211-39.
- Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH.): no= 3-39.
- Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), no= 111-56, 115-118, 118-2 120-39, 156-47, 199-76.
- Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), no= 47-22.
- Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM), no= 10-26, 10-31, 10-4.
- Yıldız Perakende Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), no= 41-61.
- Yıldız Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), no= 94-70, 94-85, 99-6, 100-31, 100-46, 101-12, 101-29.
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), no= 352-61, 353-66, 359-154, 397-29, 396-28, 396-64, 399-16.

II. SALNAMELER

- 1293 H. (1876 M.) Tarihli Girit Vilayet Salnamesi.
- 1311 H. (1892 M.) Tarihli Devlet Salnamesi.
- 1314 H. (1896 M.) Tarihli Devlet Salnamesi.
- 1316 H. (1898 M.) Tarihli Devlet Salnamesi.
- 1326 H. (1908 M.) Tarihli Devlet Salnamesi.

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

- Adıyke, A. N., (1999), "Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu," *Toplumsal Tarih*, 67, s. 25-30.
- Adıyke, A. N., *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

- Adıyeke, N., *Hikayet-i azimet-i sefer-i Kandiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N., "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidat Olayları," *Kebikeç*, 10, 2000, s. 125-132.
- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N., *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Kahlması*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Etüt Merkezi Yayınları, 2001.
- Ağanoğlu, H. Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001.
- Armaoğlu, F., *Siyasi Tarih Dersleri (1789-1919)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961.
- Aydın, M., *Sarı kitap*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Beyoğlu, S., "Girit göçmenleri (1821-1924)," *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, 2, 2000, s. 123-138.
- Cuinet, V., *La Turquie d'Asie, tome deuxième*, Paris, 1892.
- Driault, E., *Şark Meselesi*, çev. Mehmed Nafiz, İstanbul, Gayret Kütüphanesi, (Hicri 1329).
- Erkan, S., "XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri," *Osmanlı içinde*, Cilt IV, ss. 612-631, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Girid, *mazisi-hali-istikbali*, İstanbul, Ebuzziyya Matbaası, (Hicri 1328).
- Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli, İstanbul, (Hicri 1326).
- Güran, T., (Hazırlayan), *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılığ 1897*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt V., Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1997.
- Güran, T., (Hazırlayan), *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt VII., Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2003.
- Hüseyin Kami Hanyevi, *Girit Tarihi*, Cilt I., İstanbul, (Hicri 1288).
- Hüseyin Hıfzı, *Girit Vekayii*, İstanbul, (Hicri 1326).
- İpek, N., *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, C. IV., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968.
- Karpat, K. H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kasaba, R., *Dünya İmparatorluk ve Toplum*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Kassab, S. A., "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler," *Osmanlı içinde*, Cilt IV, ss. 697-702, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kocacık, Faruk, "Rumeli'den Anadolu'ya göçler ve sonuçları," *Osmanlı içinde*, Cilt IV, ss. 655-665, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Mardin, Ş., *Jön Türklerin İktisadi ve Siyasal Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, 1983.
- Pakalın, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözcüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Phillips, R., *Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898)*, *İ Telefia Fasi tu Zitimatosis içinde*, ss. 451-479, Iraklio, 2001.
- Sarıcaoğlu, M. E., "İskân-ı muhâcirin i'âne pulları (Osmanlı Devleti'nin göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)," *Osmanlı içinde*, Cilt IV, ss. 603-611, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Sezer, T., *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.

- Stathakou, K. P., "Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in The Voluntary Emigration of Cretan Müslims in The End of The 19 th Century," *Mersin Sempozyumu* 2008, Yayınlanmamış Bildiri Metni, Mersin, 2008.
- Şenışık, P., "The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in The Late Ottoman Empire, 1895-1898," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ul-A'lâm*, Cilt V, İstanbul.
- Şimşir, B., *Ege Sorunu, Belgeler I-II*, Ankara, 1976.
- Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girit Hahraları*. Ed., İsmet Miroğlu - İlhan Şahin, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977.
- Tukin, C., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları ve 1821 Yılına Kadar Girit," *Belleten*, 24, ss. 136-206, 1945.
- Tukin, C., "Girit," *İslam Ansiklopedisi* içinde, Cilt IV, ss. 791-804, Eskişehir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Türkgeldi, A. F., *Mesail-i mühimme-yi siyasiye*, Cilt III, Ed: Behir S. Baykal, Ankara, TTK, 1987.
- Yaşar, F., *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2005.
- Yılmaz, M., "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası," *Osmanlı* içinde, Cilt IV, ss. 587-602, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

V. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://grypas.heraklion.gr> (Erişim Tarihi: Şubat-Mayıs 2009)

EKLER

Kandiye’de mütemekkin iken vak’a-ı müellime esnâ’sında telef olunanlar ile harıkde yanmış ve zâyî’de olan Hıristiyanların mikdârını mübeyyin defterdir.

icmâl	zükûr	inâs	esâmî	mûlahazât
5	3	2	Yorgi İstamaki ailesi	
6	2	4	Varilci Minova ma müteehhil oğlu Mihail ailesi	
3	1	2	Yuanni Velasto ailesi	
3	2	1	Yorgi İsfakanaki ailesi	
3		3	Yorgi Kozonari ailesi	
3	1	2	Aşçı İstavro ailesi	
10	2	8	Yorgi Cankaki ailesi	
3	2	1	Yorgi İsteryazi ailesi	
2	2		Berber Paraskeva ailesi	
2	2		Andoni Perizi ailesi	
5	2	3	Meyhaneci Nikola Papazaki	
2	2		Yorgi Loruncu ailesi	
1	1		Bandeli İstiyakaki	
1		1	Karaeko zevcesi	
3	2	1	Zahariya Siyakaki ailesi	
1		1	Marigola Zarena	
3	1	2	Korpi’nin hizmetçisi Nikola ve zevcesi ve kerimesi	
2	2		Aristizi Kasterinoyanaki ve Bonderlo’nun hizmetçisi	
3	2	1	Mirambelalı Dimitri Stefanaki ve refikası	
4	1	3	Lisimasu Kalekerino ailesi	
1	1		Stefano Saatçaki	
1	1		Luiniza Aksansaki çırağı Marzelaki	
4	4		Kostandi Evraka	
1	1		Yorgi Vetolaki	
1	1		Andone İprisimcaki	
1	1		Andoni Vego	
1	1		Kostandi Harizimaki	
1	1		Nikola Larecu	
1	1		Mihail Kapnistus	
2	2		Aşçı Yorgi ve meyhaneci çocuğu Yorgi Anoyanaki	

1	1		Espirizo Sakalaki	
3	3		Sokoklu ve fotoğrafçı ve hizmetçisi	
1	1		Estilyano Marizaki	
1	1		Fesçi Dimitri	
1	1		Kuyumcu Kostandi	
86	51	35		
icmâl	zûkûr	inâs	esâmî	mûlahazât
86	51	35	nakli-i yekûn	
1	1		Kuyumcu aleksandro Kaçotaki	
2	2		Manoli Arhondaki ve eniştesi İspirizo	
1	1		Meyhaneci Yuanni Galaganos	
1	1		Yorgi Papazaki yahud Dalokos	
2	1	1	Manoli Eplati ma zevcesi	
1	1		Yani Azostas veyahud Çirifoti	
1		1	meclub Vasiliko	
2	2		Boyacı Kozmazaka	
1	1		Dimitri Kalakati	
3	3		Kahveci Hacı Kipriboti ve hizmetçileri	
1	1		Vasiliki karyesinden Kosta	
1	1		Meyhaneci Yorgi İngelzo	
1	1		Meyhaneci Yani Zaharyozaki	
1	1		Mina Kondulaki meyhaneci	
1	1		Aşçı Yorgi Kasizi	
1	1		Terzi Yani Lefteraki	
1	1		Agnenosti Orfanozaki	
1	1		Meyhaneci Yorgi Karalaki	
1	1		Kostandi Kazo'nun katibi	
1	1		Nikola Şereti	
1	1		Manoli Kokinaki	
1	1		Kosta Olahaki	
1	1		Kalokerino'nun kâtibi Nikola Mamaraki	
3	3		Andoni Perizi'nin hizmetçileri	
2	2		Fırıncı Kosta ve Vasili	
2	2		Fırıncı Manoli Karayanaki ve Zahari	
2	2		Fırıncı Aristizi Kasterinoyaki'nin oğlu ve hizmetçisi Bandelli	
2	2		Andariya veled-i Minokalokerino ve Fanuryo	kâtibi
3	3		Terzi Manoli ma toprağı ve meyhaneci Yorgi	
1	1		Manoli Kasansaki	
2	2		Meyhaneci Yorgi Sifaki ma hizmetçisi	

1	1		Berber Manoli	
1	1		Meyhaneci Yorgi Vasilanus	
1	1		Dimitri Midilliyonus	
4	4		Bako fırınhanesinde Lambro (oğlu Koçu) Vasili Dalma,	
Kogus				
3	2	1	Pataropolo ailesi	
1		1	Mina Esteryazi'nin kapatması Hrisnati	
2	2		Yorgi Tahtaki ve eniştesi Nikola	
144	105	39		
icmâl	zükûr	inâs	esâmî	mülâhazât
144	105	39	nakl-i yekûn	
1	1		Mübaşir Aristizi Zahariyu	
2	2		Yorgi Piskopiyanaki ve Yorgi varilci	
1	1		Telgrafçı Karapoti'nin babası ihtiyar Karabot	
1		1	Telgrafçı Karapoti'nin hizmetkâresi Eleni Karalopola	
1	1		Kalokerino Andrey'a'nın kâtibi Andoni	
1	1		Bizaz Kastandino Zarakaki'nin hizmetçisi Yorgi	
1	1		Varilci Mastroyani	
1	1		Kalekerino kapatmasının oğlu Manoli Misaki	
153	113	40	yekûn	

Kandiye'de 25 Ağustos 1314 tarihine müsâdif Salı gününde zuhûr eden gaile-i müellime esnasında telefonlar ile vuk'u bulan harîk esnasında muhterik ve zayi' bulunmuş olan Hristiyanların esâmesiyle mikdârı ber vech-i mesbût yalnız yüz elli üç nüfûstan ibâret bulunduğu arız ve amîk icrâ' olunan tahkikatden anlaşılmış olduğunu mübeyyin tanzim kılınan iş bu defter bi-t-temhîr takdim kılınmıştır. Ol babda fermân. fi 4 eylül 1314 Komisyon Nazırı Kaymakam Mehmed Şevki, Reis Mehmed, Aza İbrahim Edhem, aza Ahmed Besim, Muhbir Mihail Kosta, Muhbir Aristizi Nikola

İş bu defterin zirinde mevzu mühürler vaka'-ı müllime-i malûme sırasında Kandiye'de bulunup tahlis ve telef nüfûs-ı Hristiyanıyı tahkik etmek üzere teşkil olunan komisyon hey'etinin mühr-i zâtîleri olduğu tasdik olunur. 5 Eylül 1314 Kandiye Mutasarrıf ve Kumandanı Mirliya İbrahim Edhem

İş bu defter suret-i aslına mutabıktır. Müdür-i vilayet-i Girid Evkaf 14 Eylül 1314

EK 1: OLAYLARDA HAYATINI KAYBEDEN HİRİSTİYAN AHALİNİN LİSTESİ

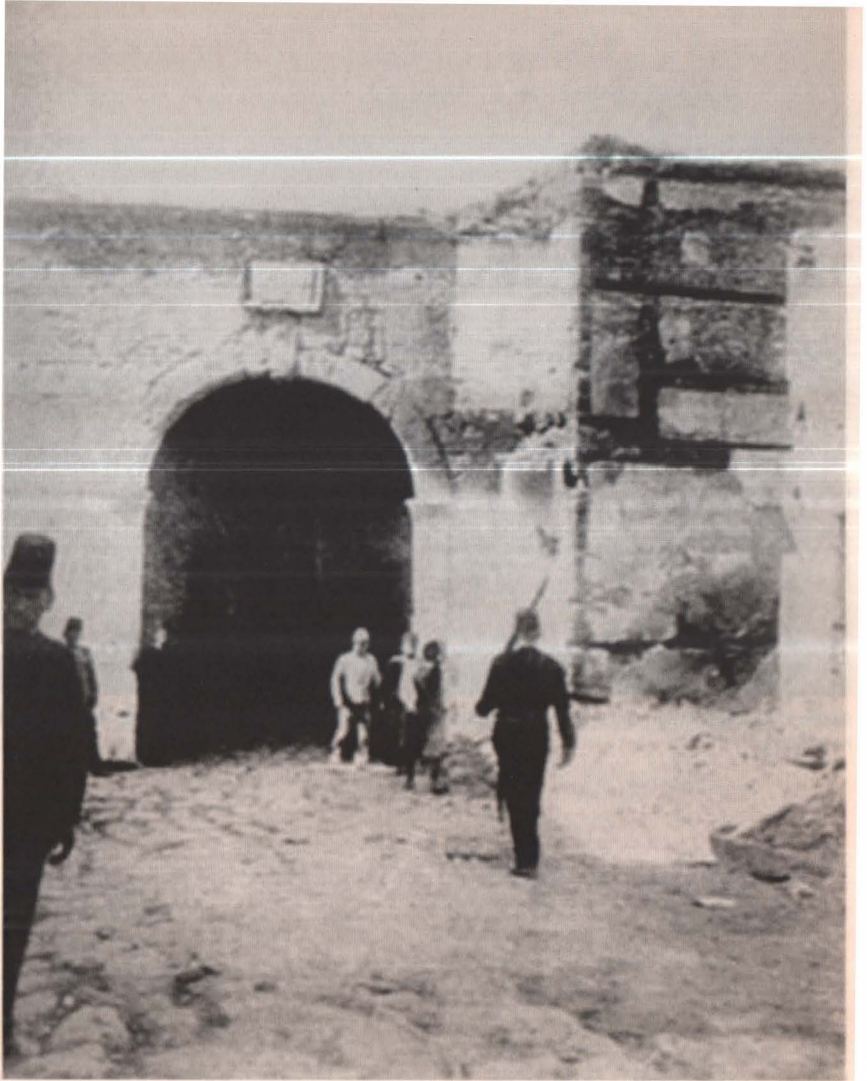
Kaynak: B.O.A., Y.MTV, no= 182-153 10 Ca 1316'dan aktaran Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Otoman Empeire, 1895-1898, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007, ss. 400-405.

EK 2: OLAYLARDA HAYATINI KAYBEDEN İNGİLİZ ASKERLERİNİN LİSTESİ

Rütbesi	İsmi	Birliği	Öldürüldüğü Yer
Teğmen	R.J.A. Haldane	Highland Light Infantry	Rıhtım
Bandocu	M. Campbell	Highland Light Infantry	Karargâh
Er	J. Bell	Highland Light Infantry	Karargâh
Er	A. Allinson	Highland Light Infantry	Hastane
Er	W. Weston	Highland Light Infantry	Hastane
Er	R. McNeil	Highland Light Infantry	Hastane
Er	J. Thomson	Highland Light Infantry	Rıhtım
Er	J.E. Cox	Highland Light Infantry	Rıhtım
Er	R. Fiddler	Highland Light Infantry	Karakoldan
Dönerken			
Er	G. Rayne	Highland Light Infantry	Karakoldan Dönerken
Kılavuz Tayfa	W. Berry	Royal Navy	Liman
Kılavuz Tayfa	A. J. Champion	Royal Navy	Liman
Tayfa	H. H. Andrews	Royal Navy	Liman
Tayfa	A. B. Stroud	Royal Navy	Liman

Kaynak: R. Phillips, Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898), I Teleftia Fasi tu Zitimatots içinde (ss. 451-479). İraklio, 2001, ss. 464-465.

EK 3: Fotoğraflar

Resim 1. Olayların başladığı liman kapısı 1898. Kaynak: <http://grypas.heraklion.gr>

Resim 2. Kandiye olayları sırasında baskın yapılarak ateşe verilen İngiliz karargâhı. Kaynak: <http://grypas.heraklion.gr>

Resim 3. Kandiye Limanı. Kaynak: <http://grypas.heraklion.gr>

Kandiye olayları sonrasında Vezir Çarşısı Caddesi. Kaynak: <http://grypas.heraklion.gr>

Dizin

Ab

- Abdullah Paşa** 19
Abdülhamid II 45, 58-59, 64, 70
Adalar Denizi 14
Adana 26, 55, 64, 67
Ahali-yi İslamiyye 37, 38
Ahmed Muhtar Paşa (Gazi) 18
Ahmet Ağa (Babaloru) 65
Akdeniz 11, 13-14
Aleksandr Karateodori Paşa 19
Almanya 27, 38, 42, 45-46
Amerika 31
Anadolu 13-14, 25-26, 53, 57-60, 63, 65, 68-70
Avrupa/Avrupalılar 13, 27-30; **Basını** 30, 55-56;
Başkentleri 30; **Devletleri** 12, 17, 27, 31, 41-43,
 58; **Güçler**, 20, 34, 45; **Hükümetleri** 27; **Ka-
 muoyu**, 17, 27 **Subaylar** 33
Avusturya 27, 42, 45-46
Aydın Vilayeti 60-64, 66-67

Ba

- Babıâli**, 16-21, 24-26, 33, 37, 40-44, 46, 53, 55-56,
 58, 60, 62-63, 65-66, 77
Bağdat 26, 55
Bahriye Nezareti 60, 66
Balkan(lar) 27, 55; **Coğrafyası** 56, 58; **Hristiyanları**
 20; **İttifakı** 21; **Savaşları** 58 -**Slavları** 21 **Ulus-
 ları**, 21, 58
Barbaros Hayrettin Paşa 14
Beliraki Mehmet Ağa 65
Berlin 43
Beyrut 26, 55, 64, 68
Biga Mutasarrıflığı 60
Bilâd-ı Selase 26, 55
Bingazi 13, 60-61, 64, 66
Bitlis 64
Bosna ve Hersek 56
Bursa 26, 55
Büyük Devletler 11, 16, 18-22, 25, 27, 31-35, 39, 41-
 47, 52-54, 56, 62, 76-77; **Temsilcileri** 35

- Cevad Paşa** 37, 41
Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti 60-61
Cuinet (Vital) 24

Çanakkale 13, 60

- Dâhiliye Nezareti** 55
Delkase 35
Derne 61-62
Der-Saâdet 26, 55
Devlet Salnameleri 59
Diyarbakır 64

- Edirne** 26, 55
Ege 13; **Adaları** 14, 16, 53; **İklimi**, 13
Enosis 22, 76
Erkan-ı Harbiye 59
Ermeni 24
Erzurum 64
Eski Giritli 12, 70, 77
Estiye 31
Ethem Paşa 35, 37-38, 45
Etniki Eterya 19

- Filiki Eterya Cemiyeti**, 16
Fotiyadi Paşa 18
Fransa 21, 34-36, 38-42, 45, 47, 63, 65; **Hükümeti**, 40
Fransız(lar) 34, 36-37; **Belgeleri** 32; **Devrimi** 16;
Dışişleri Bakanlığı; 12; **Konsolosu M. Blanc**
 20, 34, 38, 45

- Georges (Prens)** 44, 47, 51-53, 56, 73-74
Girit/Giritliler 11-16, 18-22, 26-27, 31-35, 39-40,
 43-44, 46, 52-53, 55-56, 58, 60-62, 65, 68-70;
Anayasası 76; **Geçici Yönetimi** 34; **Göçleri** 58,
 70, 76; **Göçmenleri** 60; **İradeleri** 12; **Kuman-
 danı** 37; **Meclisi** 11, 22, 34; **Muhtac-in İlane**
Komisyonu 26; **Müslümanlar** 26; **Olayları**
 27; **Rumları** 17, 27, 31; **Sorunu** 9-11-12, 20, 27,
 46, 58; **Valisi** 18, 33; **Vilayet Nizamname-i** 17
Göçmen(ler) 12, 25-26, 53-54, 56-58, 60-70

Ce

Ça

Dâ

Ed

Fi

Ge

H H.M.S Hazard, 36-38
 Hacıdakıs 34
 Hadi Paşa (Maarif Nazırı) 55
 Halep 26, 55, 64, 68
 Halepa Sözleşmesi 18, 19
 Hanya 13, 15, 18, 20, 23-24, 26, 31, 33-35, 44, 47, 53-54; Konsolosu 36, 38, 45; Olayları 33
 Hariciye Nezareti 63; Siyasi Tasnifi, 12
 Hasan Bey (Kavurzade) 65
 Haydar Paşa (Ferik, Özel Memur) 65-66
 Hristiyan(lar) 18-19, 21, 23-26, 31, 33-35, 37-39, 41, 43, 45, 47, 52, 54, 56, 63; Memurlar, 36; Nüfus 24-25

İ İane Komisyonu 53-54, 65
 İcra Komitesi 34
 İhtilal Komitesi 43
 İngiliz(ler) 34-35, 37-41, 43, 45, 63; Askerleri 32, 36-40, 45; Askeri Arşivi 12; Deniz Askeri 39; Donanması 63; Hükümeti 41; Karargahı 37; Konsolos, 35; Kruvazörü 39; Memurları, 40
 İngiltere 17, 21, 39, 41-42, 45-46, ; Konsolos Vekili, 38
 İskân 12, 54-55, 57-68
 İskenderiye 13
 İskenderun 65
 İslâm 38
 İsmail Hakkı Bey 35, 37
 İspanya 38
 İstanbul 14, 33, 39, 46, 59, 60, 65, 68
 İstanköy 53, 61
 İtalya 39, 41, 45-47, 62; Askerleri 39; Hükümeti 42; Konsoloshanesi 38
 İzmir 26, 33, 55, 60-63, 65-68

K Kafıasya 58
 Kâmil Paşa (Aydın Valisi) 62, 64
 Kandiye 11-13, 15, 20, 24, 31-32, 35-36, 38-41, 43-44, 46-47, 53-54, 56, 62, 76; Olayları, 11-13, 19-20, 23-25, 27, 31-34, 39, 41, 43, 45, 52, 55, 60, 68; Mutasarrıfı 35, 37, 45; Sancağı, 23-24

Karadağlı Jandarmalar 34
 Karadeniz 13
 Karahisar-ı Sahip Sancağı 64, 68
 Karpas (Kemal H.) 24-25
 Kıbrıs 11, 13-14, 76
 Kırım 57-58
 Konya Vilayeti 61, 64, 69

La Liberte Gazetesi 56
 Londra Hükümeti 40; Protokolü 16; Sefareti, 36

Ma'mûret-ül-aziz 64
 Maarif Nezareti 26, 65
 Maliye Nezareti 59
 Manastır 26, 54
 Marmara 13
 Meclis-i Vükela 31, 55
 Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 16
 Menteşe Sancağı 61
 Mersin 65
 Milonoyaki 34
 Muhacirin Komisyon-u Âlisi, 58-59
 Muhtariyet 11, 18-22, 31-32, 34, 39, 43-44, 52
 Mübadele 12, 53, 70
 Müslüman(lar) 11-12, 15, 18, 20-26, 31-47, 52-57, 69-70, 76; Çeteleri 37; Köyleri 20; Nüfus 23-26, 32, 53, 58, 62, 66, 68; Valiler 19

Orman ve Meadin İdaresi, 59
 Ortodoks Nüfus 26; Mezhebi, 39
 Osmanlı(lar) 14-15, 21, 23, 27, 46, 54, 56, 58, 70;
 Arşiv Belgeleri 12; Askerleri 12, 21, 27, 31, 36, 40, 42-44, 46, 52, 76; Birlikleri 20, 44; Devleti 11-12, 14-15, 17-19, 21-22, 26-27, 35, 39-40, 42-46, 53-58, 60, 62, 76-77; Dışişleri Bakanı 33; Donanması 14, 17; Egemenliği 11, 15-16, 22, 31-32, 35, 42-44; Hazinesi 26; Hukuku 22, 44; Hükümeti 21, 26, 34, 39, 41-45; Kaynakları 34; Memurları, 35, 41, 44; Nüfusu, 54; Ordusu 21; Sınırları 45; Sefirleri 27; Tebaası 18; Yönetimi 14-17, 21-22, 40, 43

La

Ma

Or

Pa	Panislamizm 58, 68, 72 Paris 35, 46, 48, 55 Paris Sefareti, 43 Pire 12	Van 64 Venedikliler 14 Venezelos 22, 34, 53 Vezir Çarşısı Caddesi, 37	Va
Re	Resmo 12-13, 15, 20-21, 47, 50, 52, 54 Rıza Paşa 59, 65-66, 69 Rodos 52, 63 Rogdiya 40 Roma Sefareti 41; Maslahatgüzarı, 47 Ron Phillips 12 Rum(lar) 15, 17-19, 22, 25, 27, 31-32, 34, 36, 52, 54, 76; İsyanları; Liberal Partisi 18 Rumeli 14; Nüfus, 22, 32 Rus/Rusya 16, 21, 39, 41-42, 45, 56-58	Yahudi 23-24 Yamalakis 34 Yemen 41 Yeni Giritli 12, 70 Yıldız Esas Evrakı 12 Yunan; 46, 52, 62; Kralı 11, 45, 76; Kuvvetleri 21 Yunanistan 11, 16-22, 25-27, 31-32, 44, 46 52-53, 76 Zaharakis, 34 Zeki Paşa (Tophâne Müşiri) 59	Ya
Sa	Sarı Kitap Tercümesi 12 Selanik 26, 55, 59 Sivas 64 Suda 14, 39 Suriye 14, 64, 68		Za
Şa	Şam 26, 55 Şark-i Rumeli 56 Şefkat Nişanı 55		
Ta	Tadilat Layihası 33 Taif 41 Temettuat 15 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi 55 Teselya 21, 56 Tesviye-yi Maslahat 43 Tevfik Paşa 33, 44 Therisso Ayaklanması 53 Ticaret ve Nafia Nezareti 59 Tophane-i Amire 41 Trablusgarp 41 Trabzon 26, 55, 64 Turhan Paşa 19, 31, 52 Türk Yunan; İlişkileri 27; Savaşı 18, 20		

Bu kitapta, Doğu Akdeniz'in ikinci en büyük adası olan Girit'te, 6-7 Eylül 1898'de Kandiye'de ortaya çıkan olaylar ele alınıyor. 1897'deki muhtariyet ilanından bir yıl sonra, Müslüman ahalinin tepkisi sonucu ortaya çıkan 1898 Kandiye olayları Girit'in Osmanlı hâkimiyetinden kopması sürecinde bir menzil taşı oldu. Büyük devletlerin bu olaylar nedeniyle Osmanlı devletine uyguladıkları baskı arttı, Osmanlı asker ve memurları Girit'ten çıkartıldı ve 1899'da Yunan kralının oğlu Prens Georgios vali olarak atandı. 1908'de Girit Meclisinin Yunanistan'a ilhak kararını ilan etmesini izleyen gelişmelerden sonra, 1913 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı devleti Girit üzerindeki haklarından vazgeçtiğini bildirdi. Yunan kralı aynı yıl Girit'in Yunanistan'a bağlandığını dünyaya ilan etti. Kitabın ilk bölümünde Kandiye olayları öncesi adadaki durum değerlendiriliyor. İkinci Bölümde ise adanın Osmanlı devletinden fiilen kopmasına ve göçlerin hızlanmasına neden olan Kandiye olaylarını bastırmak için alınan önlemler ve Avrupa devletlerinin tutumu ele alınıyor. Son bölümde ise adadan Osmanlı askerlerinin çekilmesiyle birlikte güvenlikleri tehlikeye düşen Müslüman ahalinin adadan kitlesel olarak göçmeleri ve bu göçler karşısında özellikle Osmanlı devletinin takındığı tutumla, göçmenlerin sevk ve iskânları için yaptığı düzenlemelere değiniliyor. Girit'ten göçler denilince hem gündelik yaşamda, hem de akademik alanda akla mübadele geliyor. Oysa mübadele öncesinde, 1898 yılında gerçekleşmiş

ve yaklaşık 40.000 kişilik bir göçmen kitlesinin katıldığı büyük bir göç hareketi de yaşandı. Üstelik kendilerine "Eski Giritli" diyen bu göçmenlerin sayısı mübadele ile Türkiye'ye gelen ve kendilerine "Yeni Giritli" denilen gruptan fazladır.

AKADEMİK DÜNYA Dizisi

Kitapyayinevi

ISBN 978-605-105-083-6

10,- TL